

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ

AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ

BEYNƏLXALQ MAGİSTRATURA VƏ DOKTORANTURA MƏRKƏZİ

**“KORONAVİRUS PANDEMİYASI DÖVRÜNDƏ BİZNES
SUBYEKTLƏRİNİN PROBLEMLƏRİ VƏ ONLARIN ARADAN
QALDIRILMASI YOLLARI (BANK SEKTORU TİMSALINDA)”
mövzusunda**

MAGİSTR DİSSERTASİYASI

Həsənova Fidan Məhəbbət

BAKI - 2022

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ
BEYNƏLXALQ MAGİSTRATURA VƏ DOKTORANTURA MƏRKƏZİ

BMDM-in direktoru

i.ü.f.d., dos. Əhmədov Fariz Saleh oğlu

_____ **imza**

“ _____ ” _____ **20__ -ci il**

“KORONAVİRUS PANDEMİYASI DÖVRÜNDƏ BİZNES
SUBYEKTLƏRİNİN PROBLEMLƏRİ VƏ ONLARIN ARADAN
QALDIRILMASI YOLLARI (BANK SEKTORU TİMSALINDA)”
mövzusunda

MAGİSTR DİSSERTASİYASI

İxtisasın şifri və adı: 060409 -Biznesin idarə edilməsi

İxtisaslaşma: Biznesin təşkili və idarə edilməsi

Qrup: 116

Magistrant:

Həsənova Fidan Məhəbbət qızı

_____ **imza**

Elmi rəhbər:

i.ü.f.d., dos. Hüseynli Aytən

Təyyar qızı

_____ **imza**

Proqram rəhbəri:

i.ü.f.d., dos. Şamxalova Samirə

Oqtay qızı

_____ **imza**

Kafedra müdiri:

i.e.d., prof. Kəlbiyev Yaşar

Atakişi oğlu

_____ **imza**

Elm andı

Mən, Həsənova Fidan Məhəbbət qızı and içirəm ki, “Koronavirus pandemiyası dövründə biznes subyektlərinin problemləri və onların aradan qaldırılması yolları (“bank sektoru timsalında”) mövzusunda olan magistr dissertasiyasını elmi-əxlaq normalarına və təyin edilmiş istinad qaydalarına tam əməl etməklə və tədqiqat işimi aparan zaman istifadə etdiyim bütün mənbələri ədəbiyyat siyahısında əks etdirməklə yazmışam.

**KORONAVİRUS PANDEMİYASI DÖVRÜNDƏ BİZNES SUBYEKTLƏRİNİN
PROBLEMLƏRİ VƏ ONLARIN ARADAN QALDIRILMASI YOLLARI
(BANK SEKTORU TİMSALINDA)**

XÜLASƏ

Tədqiqatın aktuallığı: Bankların sabitliyi bütün dünyanın iqtisadi sisteminin səmərəliliyini qorumaq üçün çox vacibdir. Məqalədə koronavirus infeksiyasının bank sektoruna təsiri, tənzimləyici standartların tətbiq edilməsinin mahiyyəti, onların mərkəzi bankların təklif etdiyi təsirlərin azaldılması proqramları ilə əlaqəsi araşdırılır.

Tədqiqatın məqsədi: Tədqiqatın məqsədi pandemiyanın bank sektoruna olan təsirini ölçməkdir. Azərbaycanın bank sektorunda mövcud dəyişiklikləri, digər ölkələr ilə müqayisəli şəkildə təhlil etmək əsas məqsədlərdəndir.

İstifadə olunmuş tədqiqat metodları: Əvvəlcə tədqiqat predmetinin nəzəri əsasları öyrənilmişdir. İnnovasiya və investisiya fəaliyyətinin vergi tənzimlənməsinin xüsusiyyətlərinə yanaşmalar nəzəri cəhətdən təhlil edilir ki, bu da tədqiqatın məqsədlərinə çatmaqda əsas rol oynayır. Burada sistemləşdirmə, qruplaşdırma, müqayisə üsullarından istifadə edilmişdir.

Tədqiqatın informasiya bazası: Statistik göstəricilər Azərbaycan Statistika Komitəsinin, “Kapital Bank” ASC-nin maliyyə hesabatlarından və Dünya Bankının məlumat bazalarından əldə edilmişdir. Bundan əlavə, jurnallarda mövcud olan ən son elmi araşdırmalardan, məqalələrdən və məlumatlardan geniş istifadə olunub.

Tədqiqatın məhdudiyyəti: COVID-19 infeksiyası son 2 il ərzində yayıldığı üçün onun bank sektoruna təsirini əhatə edəcək elmi mənbələr azlıq təşkil edir. Bir çox bankların maliyyə hesabatlarının hələ dərc olunmaması da tədqiqat işinin aparılmasına məhdudiyyət yaradır.

Tədqiqatın elmi yeniliyi və praktiki nəticələri: Tədqiqatın elmi yeniliyi COVID-19 infeksiyasının təsiri ilə yerli banklarda rəqəmsal bankçılığa keçidin sürətlənməsinin araşdırılması və qeyri-sabit vəziyyətlərdə bank sektorunun dayanıqlığının ölçülməsidir.

Nəticələrin istifadə oluna biləcəyi sahələr: Bu sahədə nəzəri və praktiki araşdırmalar aparılmadığından əldə edilən nəticələr əsasında Azərbaycanda bank sektorunun təkmilləşdirilməsi yolları təklif edilmişdir.

Açar sözlər: koronavirus, bank sektoru, biznes subyekti, global iqtisadiyyat, COVID-19.

PROBLEMS OF BUSINESS SUBJECTS AND WAYS TO ELIMINATE THEM DURING THE CORONAVIRUS PANDEMIC (BY THE EXAMPLE OF THE BANKING SECTOR)

SUMMARY

The actuality of the subject: Bank stability is critical to the economy's effectiveness. The impact of coronavirus infection on the banking industry, and the nature of regulatory standards implementation and their relationship to central bank impact mitigation activities, are discussed.

Purpose and tasks of the research: The study's goal is to assess the pandemic's impact on the banking industry. Key objective is to examine Azerbaijan's banking sector in contrast to that of other countries.

Used research methods: The theoretical foundations of the research subject were studied. The specifics of tax regulation in innovation and investment activities have been analyzed. The methods of systematization, grouping, comparison were used.

The information base of research: The statistical indicators came from the Azerbaijan Statistical Committee's financial accounts, Kapital Bank OJSC's, and World Bank's databases. Recent scientific studies, publications, have all been frequently utilised.

Restrictions of research: COVID-19 infection has spread over the previous two years, and few scientific sources will discuss its influence on the financial industry. The study's scope is further limited because several banks' financial statements have not yet been published

The novelty and practical results of investigation: The study's scientific novelty investigates how COVID-19 infection hastens the transition to digital banking in local institutions and assesses the financial sector's resilience in unpredictable circumstances.

Scientific-practical significance of results: Because there is a scarcity of theoretical and practical research in this field, approaches to improve Azerbaijan's financial system have been proposed.

Keywords: coronavirus, banking sector, business entity, global economy, COVID-19.

İXTİSARLAR VƏ İŞARƏLƏR

ABŞ	Amerika Birləşmiş Ştatları
AMB	Azərbaycan Mərkəzi Bankı
ASC	Açıq Səhmdar Cəmiyyəti
ATM	Asinxron Ötürülmə Vasitəsi
BOKT	Bank Olmayan Kredit Təşkilatı
BNP	Fərdi Təqaüd Sistemi
CBDC	Mərkəzi Bankın Rəqəmsal Valyutası
CRA	Klinik Tədqiqat Əməkdaşlığı
ƏDV	Əlavə Dəyər Vergisi
FATCA	Xarici Hesablar üzrə Vergi Əmələməsi Aktı
FED	Federal Ehtiyat Sistemi
FİDC	Federal Əmanət Sığortası Korporasiyası
KOS	Kiçik və Orta Sahibkarlıq
QHT	Qeyri-Hökumət Təşkilatları
MDB	Müstəqil Dövlətlər Birliyi
POS	Satış Nöqtəsi
SWOT	Güclü, Zəif İmkanları və Təhdidləri Müəyyən Edən Strateji Texnika
ÜDM	Ümumi Daxili Məhsul
ÜST	Ümumdünya Səhiyyə Təşkilatı

MÜNDƏRİCAT

GİRİŞ.....	8
I FƏSİL. AZƏRBAYCANDA BANK SEKTORUNUN İNKİŞAFININ NƏZƏRİ ƏSASLARI.....	13
1.1. Pandemiyaya qədərki dövrdə dünyada bank sektorunun inkişafı.....	13
1.2. Dünyanın maliyyə və əmtəə bazarlarında qeyri-sabitlik və iqtisadi gərginliklərin əsas istiqamətləri.....	20
1.3. Bank sektoru üzrə iqtisadiyyatın inkişafına təsir göstərən meyarların müəyyən edilməsi.....	26
II FƏSİL. POST PANDEMİYA DÖVRÜNDƏ BANKLARIN İNKİŞAFININ ƏSAS İSTİQAMƏTLƏRİ.....	34
2.1. Dünyada bank sektorunun inkişafının iqtisadi artıma təsirinin qiymətləndirilməsi.....	34
2.2. Dünyada və Azərbaycanda bank sektorunda baş verən əsas hadisələr, pandemiyanın mənfi təsirləri. Azərbaycanda fəaliyyəti dayandırılan bankların təhlili.....	37
2.3. Dünyada və Azərbaycanda pandemiya dövründə yüksək qazanc əldə edən banklar və onların fəaliyyət xüsusiyyətləri.....	48
III FƏSİL. DÜNYADA VƏ AZƏRBAYCANDA PANDEMİYA VƏZİYYƏTİDƏ BANK SEKTORUNUN PROLEMLƏRİNİN HƏLLİ YOLLARI.....	54
3.1. Pandemiya şəraitində böhran əleyhinə görülən tədbirlər.....	54
3.2. COVID-19 pandemiyası prosesinin Türkiyə və Azərbaycan Bank sektorunun işçiləri və müştərilərinə təsiri: müqayisəli Swot Analizi.....	65
NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR.....	78
İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT SİYAHISI.....	80
ƏLAVƏLƏR.....	83
Qrafiklərin siyahısı	85
Cədvəllərin siyahısı.....	85
Şəkillərin siyahısı.....	85

GİRİŞ

Mövzunun aktuallığı: COVID-19 pandemiyası qlobal iqtisadiyyat üçün böyük şok oldu. Banklar pandemiyadan birbaşa təsirlənməsələr də, korporasiyalara və fiziki şəxslərə maliyyə təmin etdikləri üçün ictimaiyyətin diqqətindədirlər. Onların sabitliyi təkcə ayrı-ayrı ölkənin deyil, bütün dünyanın iqtisadi sisteminin səmərəliliyini qorumaq üçün çox vacibdir. Məqalədə koronavirus infeksiyasının bank sektoruna təsiri, tənzimləyici standartların tətbiq edilməsinin mahiyyəti və onların mərkəzi bankların təklif etdiyi təsirlərin azaldılması proqramları ilə əlaqəsi araşdırılır. Müəlliflər qeyd edirlər ki, COVID-19 pandemiyasının qlobal iqtisadi proseslərə əhəmiyyətli təsiri var, çünki həm inkişaf etmiş, həm də inkişaf etməkdə olan iqtisadiyyatlar olan bir çox ölkələr virusla mübarizənin əsas vasitəsi kimi müxtəlif şiddət dərəcələrində izolyasiyanı seçiblər. Pandemiya bir çox bankların uzun müddətdir yaranmış problemlərini gündəmə gətirib. Bütün maliyyə institutları təcili olaraq uzaqdan müştəri xidmətlərini təşkil etmək və işçilər üçün evdən işləmək yollarını axtarmalı oldular. Analitiklər belə bir proqnoz irəli sürüb: yaxın üç ildə təkcə Avropada 50 minə qədər bank filialı bağlanacaq. Əsas əməliyyatların 70%-i uzaqdan həyata keçiriləcək.

Böhran zamanı qaliblər neobanklar (yalnız onlayn, ənənəvi filiallar şəbəkəsi olmadan işləyən) və fintech startapları olub. Onlar bazara yeni gələnlər olmağı dayandıırıblar və ənənəvi bankların güclü rəqiblərinə çevriliblər. Neobanklara tələbat onları klassik bankda təcrübəsi olan müştəri xidmətləri mütəxəssislərinin və top menecerlərin sayını kəskin şəkildə artırmağa məcbur etdi.

Ötən il Azərbaycanın bank sektorunda ən yadda qalan hadisə ilin əvvəlində dörd bankın bağlanması olub. Mərkəzi Bankın İdarə Heyətinin 27 aprel 2020-ci il tarixli qərarı ilə müvəqqəti inzibatçıya bankın səhmdarlarının ümumi yığıncağı da daxil olmaqla, “Atabank” ASC, “AGBank” ASC, “NBCBank” ASC və “Amrah Bank” ASC-yə rəhbərlik etmək üçün bütün səlahiyyətlər verilib. İlk öncə Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Bankının qəbul etdiyi 28 aprel 2020-ci il tarixli qərarlarına uyğun olaraq “Atabank” ASC və “Amrah Bank” ASC-nin, daha sonra 12 may 2020-ci il tarixli qərarı ilə isə “AGBank” ASC və “NBCBank” ASC-nin

lisenziyaları ləğv edilib. Azərbaycan hökumətinin 2020-ci ilin iqtisadi məsələlərə həsr olunmuş iclasının yekunları üzrə bir sıra qərarlar, o cümlədən koronavirus infeksiyasının eskalasiyası fonunda dayanıqlı iqtisadi inkişafın təmin edilməsi üzrə prioritet tədbirlər planının təsdiq edilməsi barədə qərar qəbul edilib. Banklar tərəfindən güzəştli kreditləşdirmə proqramları və əvvəllər verilmiş kreditlərin məqbul dərəcələrlə restrukturizasiyası imkanlarının yaradılması təklif edilib.

Bununla belə, mövcud böhranın bank sektoruna, yəni bank ekosisteminə daha bir mühüm uzunmüddətli təsiri var. Tətbiq edilən məhdudiyyətlər işçilərin əksəriyyətini uzaqdan, məsələn, evdən işləməyə məcbur edir. Bu baxımdan bankın müştəriləri uzaqdan bank əlaqəsi kanallarından istifadə etmək məcburiyyətində qalırlar. Bu, məsələn, likvidlik çatışmazlığı və kreditlərinin şərtlərini yenidən müzakirə etmək ehtiyacı ilə üzləşən müştərilərə əlavə təzyiq göstərir. Yaxşı inkişaf etmiş özəl bankçılıq (onlayn bankçılıq) infrastrukturunu həlledici rol oynamağa başlayır.

Rəqəmsal bankçılığa artan tələbat bir çox ənənəvi maliyyə institutlarını rəqəmsal innovasiya səylərini sürətləndirməyə məcbur edir. Nəticədə, bir çox köhnə banklar və kredit ittifaqları bazara ən yaxşı rəqəmsal bankçılıq həllərini təqdim etmək üçün fintech şirkətlərinə müraciət edirlər.

Üstəlik, əməliyyatlar təhlükəli ola bilər, çünki çoxsaylı araşdırmalar göstərir ki, “bəzi viruslar, o cümlədən insan qripi, xüsusilə selikdə seyrəltildikdə, banknotlarda saatlarla və ya günlərlə qala bilər. Baxmayaraq ki, hazırda, COVID-19-un bu cür ötürülməsinin insandan insana ötürülməsi və ya digər qurğular vasitəsilə ötürülməsi ilə müqayisədə əhəmiyyətli olub-olmaması aydın deyil. Çin Xalq Bankı virusun təsir etdiyi bölgələrdə əskinasları sterilizasiya etməyə başlayıb, ABŞ Federal Ehtiyat Sistemi Asiyadan gələn vekselləri təkrar emaldan əvvəl karantinə aldığını təsdiqləyib. Cənubi Koreya, Macarıstan, Küveyt və digər ölkələrin mərkəzi bankları da mərkəzi bankdan çıxan nağd pulun patogenlərdən azad olmasını təmin etmək üçün əskinasları sterilizasiya etməyə keçib. Gürcüstan, İndoneziya, Hindistan və bəzi digər ölkələrin mərkəzi bankları və ya hökumətləri nağdsız ödənişləri təşviq edirlər .

Bu vəziyyət bəzi ölkələrdə bir müddətdir araşdırılan mərkəzi bank rəqəmsal valyutalarının (CBDC) qəbuluna təkan verə bilər. Qeyd etmək lazımdır ki, onlar heç bir əsas aktiv və ya öhdəliyi təmsil etməyən, emitenti olmayan mərkəzləşdirilməmiş rəqəmsal tokenlər olan və hazırda niş ödəniş vasitəsi olaraq qalan “kriptovalyutalardan” fərqlənilir. Bankların söyləri indi qısamüddətli perspektivdə cəmlənməli olsa da, bu böhran artıq bank sektorunu yenidən formalaşdırmış bir çox tendensiyaları sürətləndirmək potensialına malikdir. Ölkədə pandemiyanın bank sektoruna olan mənfi təsirini qəbul etməmək də olmaz. Çünki rəsmi statistika və bank hesabatları devalvasiyanın nəticələrindən yenicə çıxmış bank sektorunun yeni çağırışlarla üz-üzə qaldığını getdikcə daha aydın göstərir.

Problemin qoyuluşu və öyrənmə səviyyəsi: Təsərrüfat subyektləri iqtisadiyyatın əsasıdır. Buna görə də qeyri-sabitlik vəziyyətində təsərrüfat subyektlərinin öz fəaliyyətini müvəqqəti də olsa dayandırması iqtisadiyyat üçün böyük şok oldu. Dissertasiya işində COVID-19 pandemiyanın iqtisadi subyektlərin fəaliyyətinə təsiri banklar timsalında araşdırılıb. Araşdırma həm ölkəmizdə, həm də dünyada bank sektorunun pandemiya öncəsi və sonrakı vəziyyətini əhatə edir.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri: Tədqiqatın məqsədi pandemiyanın bank sektoruna olan təsirini ölçməkdir. Həmçinin, Azərbaycanın bank sektorunda mövcud dəyişiklikləri, digər ölkələr ilə müqayisəli şəkildə təhlil etmək əsas məqsədlərdəndir.

Tədqiqatın məqsədinə uyğun qarşıya aşağıdakı vəzifələr qoyulmuşdur:

1. Pandemiya qədərki dövrdə bank sektorunun vəziyyətini təhlil etmək;
2. Pandemiya ərzində bank sektorunda baş vermiş dəyişiklikləri araşdırmaq;
3. Rəqəmsal bankçılığa keçiddə pandemiyanın rolunu müəyyən etmək;
4. Mövcud vəziyyətdə biznes və istehlak kreditlərinin inkişafının təhlili.

Tədqiqatın obyektı və predmeti: Tədqiqatın obyektı kimi təsərrüfat subyektı timsalında banklar götürülüb. Araşdırmada “Kapital bank” ASC-nin, Rusiya Federasiyasının “Sberbank”-nın və Türkiyədə bank sektorunun iqtisadi

göstəriciləri əsas götürülüb. Tədqiqatın predmeti isə COVID-19 pandemiyasının bank sektoruna gətirdiyi dəyişikliklərdir.

Tədqiqat metodları: Əvvəlcə tədqiqat predmetinin nəzəri əsasları öyrənilmişdir. Bu mərhələdə innovasiya və investisiya fəaliyyətinin vergi tənzimlənməsinin xüsusiyyətlərinə yanaşmalar nəzəri cəhətdən təhlil edilir ki, bu da tədqiqatın məqsədlərinə çatmaqda əsas rol oynayır. Burada sistemləşdirmə, qruplaşdırma, müqayisə üsullarından istifadə edilmişdir.

Dissertasiya işini yazarkən təhlil və sintez, o cümlədən induksiya və deduksiya, müqayisəli təhlil, təcrübə, modelləşdirmə, sistemli yanaşma və qrafik üsullardan istifadə edilmişdir. Belə ki, təhlil üsulu kimi mövzu bütövlükdə götürülüb, sonra hissələrə bölünərək ayrıca təhlil edilib. Sonralar bu hissələr sintez yolu ilə iqtisadi sistemə birləşdirildi. Məqalənin mövzusu üzrə iqtisadi faktlar toplanmış, sistemləşdirilmiş və induksiya yolu ilə öyrənilmişdir. Sonra deduksiya yolu ilə toplanmış bu faktlar əsasında nəzəri nəticələr, ümumi prinsiplər, başqa sözlə, praktiki fəaliyyət üçün zəruri tövsiyələr müəyyən edilmişdir. Tədqiqat həmçinin SWOT analizindən də istifadə edib.

Tədqiqatın informasiya bazası: Sahə təhlili üçün tələb olunan statistik göstəricilər Azərbaycan Statistika Komitəsinin, “Kapital Bank” ASC-nin maliyyə hesabatlarından və Dünya Bankının məlumat bazalarından əldə edilmişdir. Bundan əlavə, jurnallarda mövcud olan ən son elmi araşdırmalardan, məqalələrdən və məlumatlardan geniş istifadə olunub.

Tədqiqatın məhdudiyyətləri: COVID-19 infeksiyası son 2 il ərzində yayıldığı üçün onun bank sektoruna təsirini əhatə edəcək elmi mənbələr azlıq təşkil edir. Bir çox bankların maliyyə hesabatlarının hələ dərc olunmaması da tədqiqat işinin aparılmasına məhdudiyyət yaradır.

Tədqiqatın elmi yeniliyi: Tədqiqatın elmi yeniliyi COVID-19 infeksiyasının təsiri ilə yerli banklarda rəqəmsal bankçılığa keçidin sürətlənməsinin araşdırılması və qeyri-sabit vəziyyətlərdə bank sektorunun dayanıqlılığının ölçülməsidir.

Nəticələrin praktiki əhəmiyyəti və tətbiqi sahələri: Bu sahədə nəzəri və praktiki araşdırmalar aparılmadığından əldə edilən nəticələr əsasında Azərbaycanda bank sektorunun təkmilləşdirilməsi yolları təklif edilmişdir. Dissertasiya bu sahədə gələcək tədqiqatlar üçün məlumat mənbəyi ola bilər.

I FƏSİL. AZƏRBAYCANDA BANK SEKTORUNUN İNKİŞAFININ NƏZƏRİ ƏSASLARI

1.1. Pandemiyaya qədərki dövrdə dünyada bank sektorunun inkişafı

Bank bütövlükdə aşağıda qeyd edilən bank əməliyyatlarını həyata keçirmək üçün müstəsna hüququ olan kredit təşkilatıdır: fiziki və hüquqi şəxslərdən əmanətlərin götürülməsi, bu vəsaitlərin öz adından və öz vəsaiti hesabına ödənilməsi, bank hesablarının açılması, açılması və aparılması. Kredit təşkilatı sözün geniş mənasında, fəaliyyətinin 3 əsas məqsədi kimi mənfəət əldə etmək məqsədilə xüsusi icazə əsasında fəaliyyət göstərən hüquqi şəxsdir (Bağırov M.M., 2014, səh 18).

Birinci halda ilkin mənası “bank əməliyyatları” anlayışı ilə alınır. Onların siyahısına qanunvericiliyə uyğun olaraq müstəsna olaraq bank işinə aid olanlar daxildir. Hüquqi aspektinin vacibliyinə baxmayaraq, bankın mahiyyəti problemi açıq qalır. Bankın mahiyyətini, onun həyata keçirməsinə icazə verilən əməliyyatları deyil, ona müvafiq əməliyyatları həyata keçirmək hüququ verən məsələnin iqtisadi tərəfini, bankın xarakterini müəyyən edən hüquqi qanundur. Bankın mahiyyətinin təhlili prosesində tarixi qanunauyğunluqları itirməmək, əvvəllər qeyd olunan sabit, ənənəvi əməliyyatları (saxlama, valyuta mübadiləsi, kreditləşmə, hesablaşmalar), vurğulamaq, digər tərəfdən, onlardan iqtisadi konyukturanın təqdim etdiyi, ictimai inkişafın müəyyən mərhələsinin xüsusiyyətləri. Ümumiyyətlə, bankın mahiyyətinin dərk edilməsi, hər bir hadisə kimi, onun nə işlə məşğul olması, hansı əməliyyatları yerinə yetirməsi və ya həyata keçirməsi ilə bağlı suallara deyil, cavab tələb edir. Və onun hansı keyfiyyətlərə malik olması, onun mühüm əminliyini və təcridini ifadə edir. Bankın mahiyyətinin təhlili bank işini xarakterizə edən təsadüfi suallar toplusunun deyil, metodologiyanın qoyduğu konkret suallara cavabın mərhələli şəkildə öyrənilməsini tələb edir. Bankın mahiyyətini təhlil edərkən, aşağıdakı kimi ümumiləşdirilə bilən bir sıra metodoloji tələblərə riayət etmək vacibdir (Məmmədov Z.F,2017):

1) Hər bir ayrı-ayrı bankın bu və ya digər müştəriləri ilə bağlı həyata keçirdiyi əməliyyatları nəzərə alaraq mahiyyəti başa düşmək çətindir. Bank bu və ya digər vaxtda müəyyən bank əməliyyatlarını həyata keçirə bilməz, hər bir fərdi müştərinin yalnız məhdud sayda xidmətlərdən istifadə etmək hüququ vardır, lakin bu, konkret bankın bank fəaliyyətini dayandırması demək deyil. Təhlil edərkən bir bankın əməliyyatlarından mücərrəd çıxarmaq lazımdır. Bu mənada onun mahiyyəti mücərrəddir, bütövlükdə bankın real fəaliyyətinin məcmu xarakteristikasını ifadə edir. Buna görə də, mahiyyəti bütövlükdə iqtisadiyyata, eləcə də konkret bankların real fəaliyyətlərinin bütün çeşidinə münasibətdə makro səviyyədə gözdən keçirmək məqsədəuyğundur.

2) Bankın mahiyyəti birdir, növlərindən asılı olmayaraq, hansı bankı nəzərdə tutduğumuzdan asılı deyil – kommersiya və ya emissiya, ixtisaslaşmış və ya universal, özəl və ya dövlət, beynəlxalq, regionlararası və ya yerli.

3) Bankın mahiyyəti onun xüsusiyyətlərinin, bankı digər iqtisadi qurumlardan fərqləndirən spesifik xüsusiyyətlərinin açıqlanmasını tələb edir. Bu mənada bank ilk növbədə xüsusi, konkret məhsullar istehsal edən bir müəssisədir. Bankın bir müəssisə kimi səciyyələndirilməsi, ilk növbədə, onun mahiyyəti ilə bağlı üstünlük təşkil edən ənənəvi fikirlər baxımından müəyyən aydınlaşdırma tələb edir.

Dünya bank sisteminin hazırki vəziyyəti onu deməyə əsas verir ki, o, ciddi dəyişikliklərə məruz qalır, hazırda qeyri-sabitlik əlamətləri var. İlk əlamət. Bank sistemi nəhayət ki, bazar institutu xüsusiyyətlərini itirdi. Bunu son maliyyə böhranı da aydın şəkildə nümayiş etdirdi. Banklar mütləq qeyri-həyata qabiliyyətini nümayiş etdirdilər. Əgər dövlətin dəstəyi olmasaydı, bu gün, yəqin ki, Qərb ölkələrində banklar demək olar ki, olmazdı: onların hamısı iflaslar nəticəsində unudulmalı olacaqdı. ABŞ və Qərbi Avropada maliyyə böhranının hökm sürdüüyü bir vaxtda banklar şübhəli və “zibil” aktivlərin alınması, nizamnamə kapitalında payların alınması və müxtəlif sabitləşdirmə kreditlərinin verilməsi yolu ilə dövlət pullarını nəql etməyə başladılar. Təkcə ABŞ-da bir sıra xilasetmə dövlət proqramları çərçivəsində, vergi ödəyicilərinin iki trilyon dollara yaxın vəsaiti bank

sektoruna vurulmuşdur (Əliyev M.F, 2016). Əslində, bu, ABŞ-ın ən böyük depozit və kredit təşkilatlarının, ilk növbədə Wall Street banklarının milliləşdirilməsi idi. Qərbdə aparılan milliləşdirmələr strateji xarakter daşımasa da, Böyük Britaniyada bankların milliləşdirilməsi heç də az təsir edici deyildi. Bunlar, belə demək mümkünsə, taktiki milliləşdirmələrdir. 2010-cu ildən sonra dövlət yavaş-yavaş bank sektorunu tərk etməyə başladı, bu gün özəl kapital 2007-2008-ci illərdə əsasən ilkin mövqelərinə qayıtdı. Qərbdə bu cür taktiki milliləşdirmə həm də “bank sosializmi” adlandırılır. Vergi ödəyicisinə sadəcə olaraq ən böyük bankları xilas etməyə borclu olduğunu düşünməyi öyrədirlər. Hər kəs "Ölmək üçün çox böyük" - "Ölmək üçün çox böyük" ifadəsini bilir. Bunlar Wall Street və City of London bank nəhəngləridir. Eyni zamanda, ümumi iqtisadi liberalizm fonunda “bank sosializmi” həddindən artıq itaətkar görünür və cəmiyyət üzvlərinin 99%-nin etirazına səbəb olur. İkinci əlamət. Əsrlər boyu sələmçilər müxtəlif ölkələrdə bank sirri ilə bağlı qanunlar üçün lobbiçilik edirdilər. Bu sirr həmişə Qərb demokratiyasının və kapitalist pul sistemlərinin təməl daşı hesab edilmişdir. Bu gün bank sirri institutu aradan qalxır. ABŞ-ın pul tənzimləyiciləri (ilk növbədə Qiymətli Kağızlar və Birja Komissiyası), Ədliyyə Departamenti və ABŞ Daxili Gəlir Xidməti kimi departamentlərlə birlikdə bir neçə il əvvəl İsveçrənin, daha dəqiq desək, onun banklarının “mühasirəsinə” başladılar. həmişə "dəmir" bank sirləri ilə məşhur olmuşdur. Mühasirə ABŞ vergilərini ödəməkdən yayınan Amerika fiziki və hüquqi şəxsləri haqqında məlumat tələbi ilə nəticələndi və təxminən üç il davam etdi. İsveçrəlilər təslim oldular. Avropanın bu ofşor respublikasında bank sirri institutu iflasa uğrayıb. Bu uğur ABŞ səlahiyyətliələrini ruhlandırıldı. 2013-cü il yanvarın 1-də Amerika Xarici Hesabların Vergi Uyğunluğu Aktı (FATCA) tam şəkildə qüvvəyə minmişdir. Əslində, Amerika bu qanunla bütün dünyada banklardan ABŞ vergi xidmətinin agentləri kimi fəaliyyət göstərməyi tələb edir (Kılıç, Y. 2020). Bu qanun ABŞ tərəfindən bütün dünyada banklar və maliyyə institutları üzərində birbaşa inzibati diqtə yaratmağa cəhddir. Təbii ki, bu cəhd uğurlu olarsa, bütün dünyada bank sirri aradan qaldırılacaq. Üçüncü işarə. Banklar kredit təşkilatı kimi gəlir əldə etməyi dayandırır. Söhbət hətta

böhranlardan yox, normal iqtisadi inkişaf deyilən dövrlərdən gedir. Səbəbi sadədir. Son maliyyə böhranı başa çatdıqdan sonra ən böyük mərkəzi banklar - ABŞ Federal Ehtiyat Sistemi, Avropa Mərkəzi Bankı, İngiltərə Bankı, Yaponiya Bankı mətbəələrini tam gücü ilə işə salıblar. Əvvəllər bu cinayət sayılırdı. İndi buna gözəl və ağıllı bir termin "kəmiyyət yumşalması" deyilir. Pul əlçatan və ucuz oldu. Yaponiya Bankı və FED-in faiz dərəcələri sifirə yaxınlaşırsa (illik 0,25% səviyyəsində) onlar necə ucuz olmasınlar?

“Pul” adlanan bu qədər mal bolluğu ilə kommersiya banklarının kredit faizləri həddən artıq aşağıdır. Bankların kredit əməliyyatlarından əldə edilən gəlirlər müvəqqəti xarakter daşıyır. Banklar adi depozitar və kredit təşkilatlarından adlarını çəkmək çətin olan təşkilatlara çevrilir. Onlar bir növ tranzit və paylama məntəqələri rolunu oynamağa başlayırlar ki, onların vasitəsilə mətbəələrin “məhsulları” real aktivləri almaq üçün dünyanın müxtəlif yerlərinə yönləndirilir. Bu, ilk növbədə, FED-in 2007-2010-cu illər ərzində apardığı gizli əməliyyatlara aiddir (Трехтенберг И.А., 2016, səh 55). FED daha sonra aparıcı Amerika və xarici banklara 16 trilyon dollar məbləğində kreditlər verib. Bu, 2011-ci ilin yayında dərc olunmuş auditin nəticəsidir. Eyni zamanda, kredit əməliyyatları FED-in balansında əks olunmayıb. Bundan əlavə, xarici banklara kreditlər ABŞ qanunlarının tələb etdiyi kimi, ABŞ Konqresinin təsdiqi olmadan verilib. Nəhayət, yoxlama zamanı ödənilməmiş kreditlərin bir faizi belə ödənilməmişdi. Çox güman ki, borclar bu günə qədər ödənilməmiş qalır. Görünür, FED-in əsas səhmdarlarının - ilk növbədə Rokfeller və Rotşildlərin maraqları naminə kəskin ucuzlaşmış aktivləri almaq üçün dünyanın müxtəlif bölgələrinə astronomik məbləğdə pul göndərilib. FED və dünyanın aparıcı banklarının bu əməliyyatları vəba zamanı ziyafətə bənzəyir. Bu banklar depozit-kredit əməliyyatlarının normal kanalına qayıda bilməyiblər.

Dördüncü əlamət. Kiprin bank sistemində baş verən hadisələr ölümcül xəstəlik mənzərəsini tamamlayır. Dünya bankirləri (onlar getdikcə daha çox qanqsterlərə bənzəyən bankirləri belə adlandırmağa başladılar) son dərəcə həyasızlaşdılar. Özlərini milli qanunlar və beynəlxalq hüquq kimi “qərəzlərlə”

məhdudlaşdırmadan, pəncələrini müştərilərinin cibinə soxurlar. Hüquq nöqtəyindən bank əmanətlərinə “vergi”nin tətbiqi müştərilərin şəxsi mülkiyyətinə - “müqəddəsliyi” bizə daim deyilən ən şəxsi mülkiyyətinə qəsdidir. Söhbət əmanətlərdən əldə edilən gəlir vergisindən (bir çox ölkələrdə belə vergilər tutulur) deyil, əmanət müqavilələrinə əsasən 100% müştərilərə məxsus olan pulun bir hissəsinin müsadirə olunmasından gedir. Belə bir müsadirə haqqında əmr Avropa Birliyinin bəzi qeyri-müəyyən strukturlarından gəldi, lakin əmri yalnız ən böyük banksterlər verə bilərdi.

Kiprdə əmanətlərin müsadirə edilməsi ilə bağlı komanda nəyisə xatırladır - məsələn, Rusiyada vətəndaş müharibəsi zamanı bolşeviklər tərəfindən həyata keçirilən ərzaq mənimsənilməsi və ya 1933-cü ildə prezident F. Ruzveltin qızılın dövlətə təhvil verilməsi haqqında fərmanı. bir ay müddətində bütün fiziki və hüquqi şəxslər. Əslində biz bank bolşevizmi ilə məşğuluq. Bir tərəfdən, bank strukturlarına dövlət pullarının səxavətli maliyyə yeridilməsi, digər tərəfdən əmanətlərin müsadirə edilməsi belə bank bolşevizmin əlamətidir. Kiprdə olarkən. Ancaq bu, sadəcə sınaq balonudur (Kayakuş M.2020,səh 158). Bank sistemi müxtəlif növ milli bankların və vahid pul mexanizmi çərçivəsində fəaliyyət göstərən kredit təşkilatlarının məcmusudur. Bank sisteminə kommersiya bankları şəbəkəsi , mərkəzi bank və digər başqa kredit və hesablaşma mərkəzləri daxildir. Mərkəzi Bank dövlət emissiya və məzənnə siyasətini həyata keçirir və ehtiyat sisteminin əsasını təşkil edir. Kommersiya bankları adətən mövcud bütün növdə bank əməliyyatlarını həyata keçirə bilirlər. Azərbaycanda bazar prinsiplərinə əsaslanan inkişaf etmiş, iki mərhələli sistem fəaliyyət göstərir. Birinci mərhələ: Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Bankı, ikinci mərhələdə kommersiya və müxtəlif növ bank olmayan kredit təşkilatları öz fəaliyyətini həyata keçirir.

Respublikada birinci mərhələdə aparılan islahatlar ölkənin dövlət banklarının restrukturizasiyasına və təkmilləşdirilməsinə yönəldilib, özəl bank sistemləri formalaşdı. Bu mərhələdə bank fəaliyyəti aşağı kapital tələbləri ilə müəyyən edilmiş, liberal şərtlər və banklar üzərində yumşaq nəzarət alətləri tətbiq edilmişdir. Banklar üçün yaradılan şərait bank sisteminin genişlənməsinə imkan

yaratdı, özəl bankların sayı artdı. 2000-ci ildən bank islahatlarının növbəti mərhələsi baş verdi: özəl banklara xüsusi diqqət yetirildi ki, bu da bank sisteminin möhkəmlənməsinə və maliyyə vasitəçisi funksiyasının təkmilləşdirilməsinə səbəb oldu (Cavadov A.M,2012,səh 116).

2002-ci ildə bütün bank sisteminin restrukturizasiyasının ən mühüm mərhələsidir. Bu müddət ərzində respublika uğurlu neft strategiyası sayəsində neft gəlirləri axını əldə etdi. Bütün bunların sayəsində 2002-2005-ci illər üçün yeni inkişaf strategiyası hesablandı. Strategiyanın məqsədi neft gəlirlərinin transformasiyası yolu ilə neft sektorunda səmərəliliyin və təhlükəsizliyin təmin edilməsidir. Regionların və bütün əhalinin bank xidmətlərinə sərbəst çıxışı imkanlarının artırılması planlaşdırılırdı ki, bu da bu əsasda bank sisteminin maliyyə vasitəçiliyi funksiyalarını inkişaf etdirməyə, əhalinin yoxsulluğunu azaltmağa, bank sisteminin etibarlılığını və sabitliyini gücləndirməyə imkan verdi. bank sistemini gücləndirmək, bank bazarında sağlam və azad rəqabət yaratmaq. Azərbaycan iqtisadiyyatının formalaşmasında maliyyə-bank sistemi mühüm rol oynayır (Əliyev M.F.2016,səh 115).

Banklar geniş çeşiddə xidmətlər təklif edir və pərakəndə bank xidmətləri sürətlə inkişaf edir. Bank müştəriləri bank məhsullarını avtomatlaşdırılmış bank məntəqələri, mobil bankçılıq, internet bankçılıq vasitəsilə əldə edə bilərlər. Uğurla yerinə yetirilən məqsədlər bankların maliyyə vasitəçiləri rolunu gücləndirməyə imkan verir.

2006-cı ildə bank sistemi Cənubi Qafqaz ölkələri arasında ən böyüyü oldu. 2006-cı ilin yekunlarına görə, Azərbaycan bank sisteminin aktivlərinin 0,8%-i Rusiya banklarının aktivlərinin payına düşüb. 2008-ci il yanvarın 1-nə banklarla yanaşı, 96 bank olmayan kredit təşkilatı fəaliyyət göstərir ki, onlardan 77-si kredit ittifaqıdır.

Əhalinin real pul gəlirlərinin artması, bank sistemə inamın artması, kreditorların və əmanətçilərin maraqlarının müdafiəsi üçün qanunvericilik bazasının təkmilləşdirilməsi, xüsusən də “Əmanətlərin Sığortalanması Fondu”nun fəaliyyətə başlaması sürətli artıma səbəb olub. əhalinin əmanətlərində.

2008-ci il yanvarın 1-nə əhalinin ölkə banklarındakı əmanətləri 1 milyard 468 milyon manat təşkil edib ki, bunun da 33 faizi uzunmüddətli (1 ildən çox) əmanətlərin payına düşüb.

Korporativ müştərilərin banklardakı əmanətləri də xeyli artıb. 2008-ci il yanvarın 1-nə korporativ müştərilərin depozitləri 2 milyard manat təşkil edib (Cavadov A.M., 2012, səh 116).

Əhali və təsərrüfat subyektləri tərəfindən bank sistemində inamın artması nağdsız pul dövriyyəsinin yaxşılaşmasına səbəb olmuşdur. Hazırda banklar vasitəsilə ödənişlərin sayı 1473 min, ödənişlərin məbləği isə 41 milyard manat təşkil edir.

Bank aktivlərinin strukturunda kredit qoyuluşları böyük paya malikdir. 2008-ci il yanvarın 1-nə banklar tərəfindən müştərilərə 4664 milyon manat məbləğində kredit verilmişdir ki, bu da bank aktivlərinin 69%-ni təşkil edir. Kredit qoyuluşlarının strukturunda özəl sektorun payı 86%-dən çoxdur.

2010-cu il oktyabrın 1-nə bankomatların sayı 1847 ədəd olub. Ötən illə müqayisədə bu göstərici 209 gün artıb. Bakıda 1028, digər rayon və şəhərlərdə isə 918 bankomat quraşdırılıb. Bakıda 8077, digər şəhərlərdə isə 805 terminal var. 2010-cu il oktyabrın 1-nə ödəniş kartlarının sayı 4059 min ədəd olub. POS-terminallar və bankomatlar vasitəsilə həyata keçirilən əməliyyatların sayı 3804 olub.

Azərbaycanda 45 bank və 503 bank filialı fəaliyyət göstərir. Bir bank dövlət kapitalının, 23-ü isə xaricilərin iştirakı ilə yaradılmışdır. korporativ maliyyə bank depoziti.

Rəsmi məlumata görə, 2011-ci il aprelin 1-nə ölkədə 44 bank fəaliyyət göstərir. Bir dövlət bankı və 43 özəl bank. 22 özəl bank xarici kapital hesabına qurulub.

Azərbaycanın bank sektoru 2012-ci ildə iki bankın - Birlikbank və Royal Bankın bazardan çıxması istisna olmaqla, sabitlik və mülayim inkişafı xarakterizə olunub. Birincinin iflası sakit keçsə də, Royal Bankın bağlanması sektorda tarixi hadisə oldu. Nəzərə alsaq ki, “Royal Bank” Azərbaycan Əmanətlərin

Sığortalanması Fondunun üzvü olub, onun müflisləşməsi fond üçün ilk sığorta hadisəsi olub və bu gün keçmiş bankın fiziki şəxslərinin sığortalanmış əmanətlərinin ödənilməsi üçün kompensasiyaların böyük hissəsi ödənilib.

Azərbaycan bank sektorunun qalan 42 oyunçusu Azərbaycan Mərkəzi Bankı bankların minimum məcmu kapitalını 10 milyon manatdan 50 milyon manata çatdırmaq barədə qərarını elan edənə qədər bazarda dinc yanaşı yaşamış və maliyyə göstəricilərini Bazel III tələblərinə uyğun ölçmüşlər. Qərar 2014-cü il yanvarın 1-dən qüvvəyə minir.

Bu gün, bank sisteminin də diqqəti nağdsız ödənişlərin genişləndirilməsi infrastrukturunun inkişafına yönəlib. Bununla da, AMB 2017-ci ilədək ölkədə nağdsız ödənişlərin inkişafına dair Dövlət Proqramı layihəsinin hazırlanmasını başa çatdırıb. Proqramın əsas istiqamətləri elektron ödənişlərin həyata keçirilməsi üçün infrastrukturun genişləndirilməsi, institusional bazanın gücləndirilməsi, onlardan istifadənin səmərəliliyinin artırılması, əhali arasında maarifləndirmə işinin aparılması, əhalinin və təsərrüfat subyektlərinin bu xidmətlərdən istifadəyə daha fəal cəlb edilməsidir. Artıq bu il Bakı, Gəncə və Sumqayıtda POS-terminalların quraşdırılması istiqamətində fəal iş aparılırdı. 2015-ci ilin sonuna kimi respublikanın bütün kənd və qəsəbələrində POS terminallar quraşdırılacaq.

Ölkənin bank sistemində yeniliklərlə yanaşı, bir sıra müsbət meyillərin də qorunub saxlanması gözlənilir ki, bunlardan biri də əhalinin özünə inamının ildən-ilə artmasıdır. Yerli bankların gələcək addımları daha möhkəm və inamlı olmalıdır, çünki qlobal iqtisadiyyatın hələ də zəifləməsi fonunda bank sisteminin davamlı və effektiv inkişafı Azərbaycanın maliyyə bazarı üçün çox vacibdir.

1.2. Dünyanın maliyyə və əmtəə bazarlarında qeyri-sabitlik və iqtisadi gərginliklərin əsas istiqamətləri

2020-ci il bütün dünyada olduğu kimi Azərbaycan iqtisadiyyatının digər sahələri ilə bərabər ölkənin bank sektoru üçün də çətinliklərlə dolu olub. Bir tərəfdən COVID-19 pandemiyası ilə bağlı ilboyu məhdudlaşdırıcı tədbirlər iqtisadi fəallığı minimuma endirmiş, digər tərəfdən 44 günlük Vətən Müharibəsindən sonra

fövqəladə vəziyyətin elan edilməsi bank sektorundan da yan keçməmişdir. Nəticədə bankların iqtisadiyyata töhfəsi daha da məhdudlaşıb, əhalinin gəlirlərinin azalması səbəbindən bank resurslarına çıxış çətinləşib.

Ötən ilin ən yadda qalan bank hadisəsi ilin əvvəlində dörd bankın bağlanması oldu. Mərkəzi Bankın İdarə Heyətinin 27 aprel 2020-ci il tarixli qərarı ilə müvəqqəti inzibatçıya bankın səhmdarlarının ümumi yığıncağı da daxil olmaqla, “Atabank” ASC, “AGBank” ASC, “NBCBank” ASC və “Amrah Bank” ASC-yə rəhbərlik etmək üçün bütün səlahiyyətlər verilib. Əvvəlcə Mərkəzi Bankın 28 aprel 2020-ci il tarixli qərarları ilə “Atabank” ASC və “Amrah Bank” ASC-nin lisenziyaları, daha sonra isə Mərkəzi Bankın qərarları ilə “AGBank” ASC və “NBCBank” ASC-nin lisenziyaları ləğv edilib.

Ləğv nəticəsində ölkədə fəaliyyət göstərən bankların sayı 26-ya enib. Dörd bankın bağlanması pandemiya ilə eyni vaxta düşsə də, problemin kökündə ölkədə kəskin devalvasiya dayanır. Bildiyiniz kimi, 2015-ci ildə ölkədə devalvasiya olub. Bu devalvasiya nəticəsində banklar zərər çəkmiş, onların təxminən üçdə biri bazarı tərk etmək məcburiyyətində qalmışdır. Bəzi bankların devalvasiyadan sonra 5 il yaşamaq cəhdləri uğursuz alınıb. Mərkəzi Bankın hesabatı göstərdi ki, hər dörd bankın məcmu kapitalı nəinki Mərkəzi Bankın müəyyən etdiyi minimum göstəricidən - 50 milyon manatdan, hətta mənfi zonada da aşağı düşüb. Yəni bu bankların qanunvericiliyə uyğun fəaliyyət göstərməsi üçün ən azı 677 milyon manat vəsait lazımdır. Devalvasiyadan sonrakı dövrdə problem həll olunmamış qaldı. Bu, 2016-2019-cu illərdə tənzimləyici kimi fəaliyyət göstərən Maliyyə Bazarlarına Nəzarət Palatasının vaxtında müdaxilə edə bilməməsi ilə bağlı olub. Növbədənəknar parlament seçkiləri nəticəsində “Əmanətlərin tam sığortalanması haqqında” Qanunun müddətinin uzadılması mümkün olmadığı üçün bankların bağlanması ilə bağlı qərar təxirə salınıb (https://www.cbar.az/infoblocks/bank_nation, 2020). Çünki bu qanunun yenilənməməsi əmanətçilərin əksəriyyətini kompensasiyasız qoyub. Mart ayında yeni parlament formalaşdıqdan sonra qanunun müddəti daha 9 ay uzadılıb, apreldə isə dörd bank bağlanıb. Bu baxımdan 4 bankın ləğv qərarını pandemiyanın nəticələri ilə əlaqələndirmək çətindir.

Bununla belə, pandemiyanın bank sektoruna təsirini qəbul etməmək olmaz. Çünki rəsmi statistika və bank hesabatları devalvasiyanın nəticələrindən yenidən çıxmış bank sektorunun yeni çağırışlarla üz-üzə qaldığını getdikcə daha aydın göstərir. Xüsusilə, 2018-2019-cu illərdə bank sektorunda müsbət tendensiyanın 2020-ci ildə tərsinə çevrilməsi bu fərziyyəni gücləndirir. Banklarımız pandemiya və qismən də olsa müharibədən hansı zərbələri alıb?

2015-ci ilin devalvasiyasından bu yaxınlarda sağalmış banklar 2018-ci ildən kredit aktivliyini artıraraq və hətta 2018-2019-cu illərdə ümumilikdə kreditləşməni 36,4% artırmağa nail olublar. Lakin növbəti il kredit böhranı yenidən gündəmə gəlməyə başladı. Mərkəzi Bankın məlumatına görə, 2020-ci ildə ölkədə banklara xalis kredit qoyuluşu 3,5% azalıb. 13,7 milyard manatdan 13,3 milyard manata qədər eniş edib. (Qrafik 1).

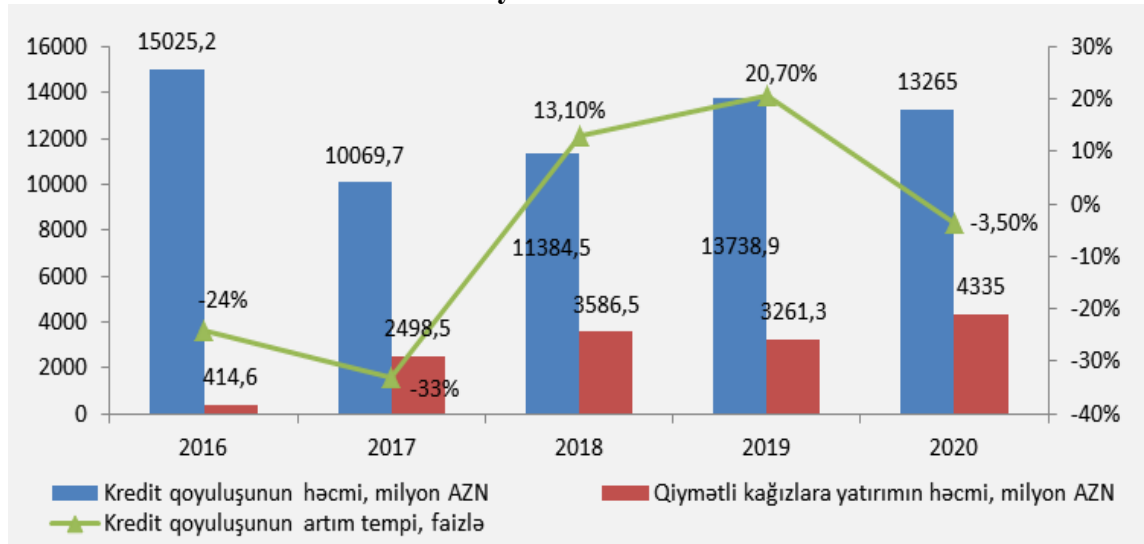
Ciddi karantin tədbirləri çərçivəsində dövlət dəstəyi mexanizmi ilə kreditləşmənin kəskin azalmasının qarşısı alınıb. Koronavirus (COVID-19) pandemiyanın ölkə iqtisadiyyatına mənfi təsirinin azaldılması məqsədilə sahibkarlığın kreditləşdirilməsinə dövlət dəstəyinin göstərilməsi ilə bağlı bir sıra tədbirlər haqqında Nazirlər Kabinetinin 9 iyul 2020-ci il tarixli 249 nömrəli qərarı dəstəklənib. Bu Qaydalar sahibkarların banklardan kredit almaq və bu kreditlər üzrə hesablanmış faizlərin bir hissəsinin subsidiyalaşdırılmasına dövlət zəmanətini nəzərdə tutur. 2020-ci ildə dövlət dəstəyi proqramı çərçivəsində pandemiya ilə əlaqədar banklar tərəfindən 1,2 milyard manat məbləğində kreditlərin restrukturizasiyası həyata keçirilib.

2020-ci ildə kredit qoyuluşlarının artım tempi dayanıqlı deyildi. İlin birinci rübündə, yəni karantin tətbiq olunana qədər kredit qoyuluşları 2,6% artıb, sərt karantin tədbirləri müddətinin ikinci rübündə isə 7%-ə qədər azalıb. Yenidən yay aylarında müşahidə edilən nisbi artım (2,3%), son rübə azalma (1,1%) ilə əvəzlənib.

Kreditə ən böyük dəstək dövlət banklarından gəlir. Dövlət banklarından verilən kreditlərin 8,4% artmasına qarşı özəl bankların investisiyaları 7,8% azalıb. Nəticədə dövlət banklarının ümumi kreditlərdə payı 16,7%-dən 19,1%-ə yüksəlib.

Dövlət bankları arasında artım yalnız Azərbaycan Beynəlxalq Bankının (9,9%) hesabınadır. Digər dövlət bankı “Azər Türk Bank”ın səhmləri 10,2% dəyər itirib (https://www.cbar.az/infoblocks/bank_nation, 2020). Konkret bankların təhlili göstərir ki, pandemiyanın bankların kredit fəaliyyətinə təsiri müxtəlifdir. 2020-ci ildə ölkə iqtisadiyyatına kredit qoyuluşunu azaldan əsas banklar AFB Bank (61,3% azalma), VTB Bank (47,1%), Xalqbank (19,4%), Yapı Kredi Bank (20,2%) və Accessbank (17%) olub, 7). Bununla belə, Kapital Bank (19,5%), Paşa Bank (16,5%), Günay Bank (20,1%) və Rabitəbank (12,3%) kredit portfelini əhəmiyyətli dərəcədə artıraraq, Bütövlükdə ölkə banklarının yarısı kreditləşməni artıraraq, yarısı isə azalıb.

Qrafik 1: 2016-2020-ci illərdə bankların xalis kredit qoyuluşu və qiymətli kağızlara yatırımı

Mənbə: <https://bakuresearchinstitute.org/az/the-azerbaijani-banking-sector-during-pandemic-and-war/>, 2021

Devalvasiya riskinin artması kredit qoyuluşlarının dollarlaşmasına səbəb olmayıb. Digər tərəfdən, milli valyutada olan kreditlərin payı il ərzində 65,4%-dən 70,2%-ə yüksəlib. Dollarlaşmanın azalmasına səbəb Nazirlər Şurasının koronavirus (COVID-19) pandemiyasının ölkə iqtisadiyyatına mənfi təsirini azaltmaq məqsədilə biznes kreditlərinə dövlət dəstəyi ilə bağlı qəbul etdiyi 249 sayılı ehtiyat tədbirləri ilə bağlı qərarlarıdır. Çünki bu Qaydalar yalnız sahibkarların banklardan milli valyutada alacaqları kreditlərə şamil edilir. Bu çərçivədə banklar dövlət zəmanəti və faiz dəstəyi almaq üçün manat kreditləri verməkdə davam ediblər.

Xüsusilə bank son 5 ildə siyasətini davam etdirərək, kredit vermədən “əmanət”lərini qiymətli kağızlara yatırmağa üstünlük verib. Son illər banklar üçün qiymətli kağızlara investisiyaların cəlbediciliyi xeyli artmış, onların aktivlərinin təxminən 10-13%-i bu istiqamətə yönəldilmişdir. 2016-2020-ci illərdə bankların qiymətli kağızlara investisiyaları 10 dəfədən çox artıb. 2019-cu ildə bu sahəyə investisiyalar 9,1% azalsa da, ötən il 32,9% artıb. (Qrafik 1) Bu onu göstərir ki, banklar öz vəsaitlərini qorumaq üçün əhalinin və biznesin aktiv maliyyələşdirilməsindənə passiv maliyyələşdirməyə üstünlük vermiş, vəsaitlərini əsasən Maliyyə Nazirliyinin və Mərkəzi Bankın daha etibarlı olan qiymətli kağızlarına yatırmışlar.

Azərbaycanın İqtisadiyyat Nazirliyi koronavirus pandemiyasından iqtisadiyyata dəymiş zərərin minimuma endirilməsi üzrə proqramların əsas istiqamətlərini və istiqamətlərini əks etdirən “İqtisadi artımın və sahibkarlığın dəstəklənməsinin əsas alətləri” adlı irimiqyaslı sənədi ictimaiyyətə təqdim edib. Sahibkarlığa dəstək üçün bütün mexanizmlər və alətlər təfərrüatlıdır, təkcə iqtisadi deyil, həm də sosial komponentə əsaslanır. Bu proqramlar Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyevin COVID-19 koronavirus pandemiyasının ölkəmizdə makroiqtisadi sabitliyə mənfi təsirinin azaldılması üçün bir sıra tədbirlərin hazırlanması zərurəti haqqında məlum Sərəncamından sonra yaranıb. Dövlət başçısı bu nəticələrin minimuma endirilməsi, iqtisadiyyatın və biznesin müxtəlif sahələrinə dövlət dəstəyinin göstərilməsi üçün sənədlər paketinin hazırlanması ilə bağlı tapşırıq verib.

Dövlət dəstəyinin ümumi həcmi 2,5 milyard manat təşkil edir ki, bu da ÜDM-in təxminən 3 faizini təşkil edir. Yeri gəlmişkən, bu rəqəmlərin özləri də düşünməyə ciddi əsas verir, çünki müqayisə aparsaq, kifayət qədər böyükdürlər. Məsələn, Rusiyanın maliyyə naziri Anton Siluanovun martın 31-də hökumətin iqtisadi məsələlərlə bağlı iclasında dediyi kimi, bu ölkə koronavirus infeksiyası ilə mübarizə üçün ÜDM-in 1,2%-dən çox vəsait ayırır. Təbii ki, mütləq ölçüdə məbləğlər müqayisəedilməzdir, amma axı Azərbaycan Rusiyadan çox uzaqdır və burada ÜDM-in faizi önəmlidir. Müqayisə davam etdirilə bilər və misal olaraq, 27

üzv ölkənin liderlərinin bu yaxınlarda Ümumavropa istiqrazları birliyinin tarixində ilk dəfə olaraq buraxılması ilə bağlı razılığa gələ bilməyən Avropa İttifaqının adını da çəkə bilərik. koronavirusun yaratdığı pandemiya ilə mübarizə üçün kredit vəsaitlərinin cəlb edilməsi üçün sosial sabitlik. Bu istiqrazların buraxılışı çərçivəsində kredit xətləri pandemiya ilə mübarizə üçün likvidliyə ən çox ehtiyacı olan konkret Avropa ölkələrinə verilməli və milli ÜDM-in 2%-nə çatmalı idi.

Qayıdaq İqtisadiyyat Nazirliyinin sahibkarlığa dəstək və əhaliyə sosial yardımın 10 ayrı istiqamətini özündə əks etdirən sənədinə. Onların arasında aşağıdakı proqramlar var: koronavirus pandemiyasından zərər çəkmiş sahələrdə çalışan insanların əmək haqqının ödənilməsi üçün maliyyə dəstəyi; fərdi (mikro) sahibkarlara və COVID-19-dan ən çox zərər çəkən ərazilərdə çalışan işçilərə maliyyə dəstəyi; ipoteka kreditləşməsi və kreditlərə zəmanət mexanizminin, bank kreditləri üzrə ayrıca kredit zəmanət proqramlarının və sahibkarlıq subyektləri üçün bankların mövcud kredit portfelinin maliyyə təminatı; əhali tərəfindən elektrik enerjisi istehlakı və sərnişin daşımalarının həyata keçirilməsi üçün həyati vacib sahələr üçün kommunal ödənişlərin dəstəklənməsi, əhalinin maddi vəziyyətinin dəstəklənməsi üçün sosial paket, hətta üzv olan tələbələrin təhsil xərclərinin ödənilməsinə dəstək üçün ayrıca tədbirlər kompleksi sosial cəhətdən həssas qruplara aid ailələrin. Və nəhayət, koronavirus pandemiyasının təsirinə məruz qalan ərazilərdə fəaliyyət göstərən sahibkarlıq subyektləri üçün vergi güzəştləri, imtiyazlar və vergi tətilləri proqramı.

Bu sənədin nə dərəcədə işləndiyini ən azı onunla qiymətləndirmək olar ki, koronavirusun nəticələrindən zərər çəkmiş müəssisələrə maliyyə dəstəyi proqramında 20 fəaliyyət sahəsi var. Burada sənaye, ticarət, xidmətlər, nəqliyyat və daha çox şey var. Ümumilikdə 304 min nəfərin cəlb olunduğu obyekt və müəssisələr müəyyən edilib. Bu kompensasiya tədbirləri xüsusi olaraq ixtisarlara qarşısını almaq və işçilərin mükafatlarını saxlamaq məqsədi daşıyır.

İqtisadiyyat Nazirliyi pisləşən şəraitdə iqtisadiyyatın dayanıqlı inkişafının təmin edilməsinə diqqət ayırdığını göstərir.

Üstəlik, sənədin bu bölməsində konkret rəqəmlər olduğu üçün - məsələn, 78,8 min insanın sənaye sahəsində, 106,4 min nəfərin ticarətdə, 7,8 min nəfərin nəqliyyatda və s. zərər çəkə biləcəyi əsasında yardım göstəriləcək.d. - bu o deməkdir ki, bu proqram, necə deyərlər, təsadüfi, ümumi statistikaya əsaslanaraq qəbul edilməyib, konkret sənaye və ya ticarət obyektlərinin işçilərinin sayı nəzərə alınmaqla hazırlanıb.

1.3. Bank sektoru üzrə iqtisadiyyatın inkişafına təsir göstərən meyarların müəyyən edilməsi

Pandemiyanın yaratdığı iqtisadi tənəzzülə baxmayaraq, Azərbaycanın bank sektoru ötən il kredit riskləri həddini məqbul səviyyədə saxlamaqla müflisləşmənin qarşısını ala bildi. 2021-ci ilin yazından neftin qiymətinin qalxması və qeyri-resurs sektorunun canlanması nəzərə alınmaqla, kreditləşmədə, aktivlərdə, mənfəətdə davamlı artım müşahidə olunub, depozit bazası fonunda artıb. Buna baxmayaraq, bank sektoru bir sıra uzun müddətdir mövcud olan problemlərdən xilas ola bilməyib: izafi likvidliyə baxmayaraq, kredit kapitalı hələ də çox bahadır və iqtisadiyyatın real sektoruna, xüsusən də sənaye və iqtisadiyyata kredit qoyuluşunun səviyyəsi yüksəkdir. kənd təsərrüfatı sektoru hələ çox aşağı səviyyədədir. Əksinə, istehlak kreditlərinin payı yenidən artır.

Azərbaycanın bank sektoru karantin məhdudiyyətləri ilə bağlı aşağı biznes fəallığına və kredit resurslarına tələbatın azalmasına baxmayaraq, ötən ilki pandemiya böhranından nisbətən ağrısız çıxıb. Manatın ucuzlaşmasına səbəb olan 2014-2017-ci illərin enerji böhranından fərqli olaraq, əhəlinin kreditlər üzrə külli miqdarda borcu, onlarla strukturun müflisləşməsinə səbəb olan COVID-19 pandemiyasının yaratdığı problemlər bağlanmağa səbəb olmayıb. ölkədə fəaliyyət göstərən 26 bankdan hər hansı birinin. Üstəlik, altı il əvvəlki böhrandan fərqli olaraq, “toksik” aktivlərin uçqun kimi artması ilə müşayiət olunan, ilk növbədə, dollar və avro ilə verilmiş kreditlərdə, keçmişdə və bu il belə bir şey müşahidə olunmayıb. Belə ki, 2021-ci ilin yanvar-oktyabr aylarında vaxtı keçmiş kreditlərin ümumi kredit portfelində xüsusi çəkisi 5 faizdən aşağı düşüb. Müqayisə üçün qeyd

edək ki, bir il əvvəl portfeldə problemlı kreditlərin payı 7,28% təşkil edib. Kredit risklərinin nəzərəcarpacaq dərəcədə azalması əsasən bank sektorunun təkmilləşdirilməsinə, prudensial tənzimləmənin, o cümlədən kredit risklərinin müasir beynəlxalq standartlara uyğun idarə edilməsinə dair tələblərin təkmilləşdirilməsinə yönəlmiş kompleks tənzimləmə tədbirləri sayəsində əldə edilmişdir. Manatın devalvasiyasının acınacaqlı təcrübəsini rəhbər tutaraq, yerli bank sektoru bütün sonrakı illərdə cəlb edilmiş vəsaitlərin strukturunu dəyişməyə səy göstərmişdir. Faiz dərəcəsinin daha əlverişli olması səbəbindən manat əmanətlərinin xüsusi çəkisi artmış, əksinə, xarici valyutada investisiyalar son dərəcə aşağı rentabelliyyə malik olduğundan ardıcıl olaraq azalmışdır. Bu proseslər cari ilin on ayı ərzində xüsusilə özünü büruzə verdi: əhalinin dollar və digər xarici valyutada investisiyaları 7,4 faiz azalaraq 3 milyard 844 milyon manat ekvivalentində olub. Bu gün xarici valyutada olan əmanətlər əhalinin bütün əmanətlərinin təxminən 43,3 faizini təşkil edir, baxmayaraq ki, ötən ilin sonunda bu rəqəm 50,8 faiz, banklar üçün ən çətin ildə isə 2016-cı ildə hətta 81 faizə çatıb. Bununla yanaşı, hesabat dövründə milli valyutada əmanətlərin həcmi 25,2% artaraq 5,043 milyard manata, yəni banklardakı bütün əmanətlərin təxminən 57%-nə çatıb. Ümumilikdə, əhalinin, o cümlədən fərdi sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul olan fiziki şəxslərin bank əmanətlərinin ümumi həcmi oktyabrın sonunda 8 milyard 887 milyon manata çatıb ki, bu da ötən ilin müvafiq dövrü ilə müqayisədə 8,7 faiz çoxdur. Yuxarıda göstərilən statistik məlumatlar vətəndaşların ölkənin bank sektoruna inamının artmasına və milli valyutanın sabitliyinə dəlalət edir.

Bu proseslərdə Azərbaycan Mərkəzi Bankının (AMB) makroiqtisadi sabitliyin qorunub saxlanması istiqamətində göstərdiyi səylər və səriştəli pul siyasəti mühüm rol oynayıb ki, bu da valyuta bazarının sabitliyini və manatın məzənnəsinin sabitliyini gücləndirib. O cümlədən, il ərzində Mərkəzi Bank 5 dəfə uçot dərəcəsinin 6,25% səviyyəsində saxlanması barədə qərar qəbul edib, oktyabrın sonunda isə onu 7%-ə qaldırıb. Beləliklə, idxal inflyasiyasının misli görünməmiş təzyiqinə baxmayaraq, bu il qiymət artımlarını qismən

neytrallaşdırmaq və ən əsası, altı il əvvəl kredit böhranında belə acınacaqlı rol oynayan valyuta tələbindəki tələskənin qarşısını almaq mümkün oldu.

Ölkənin pul bazarında monetar sabitlik ,o cümlədən 2021-ci ilin mart ayından etibarən qlobal miqyasda enerji resurslarının və digər xammalın qiymətlərində müşahidə olunan artım Azərbaycanın ixrac gəlirlərinin artmasına, ticarət profisitinin artmasına və iqtisadi vəziyyətin yaxşılaşmasına səbəb olub. Qeyri-neft sektorunun artımı ilə dəstəklənən yuxarıda göstərilən amillər kredit resurslarına tələbatın canlanmasında və digər bank göstəricilərinin yaxşılaşdırılmasında mühüm rol oynamışdır. O cümlədən, 2021-ci ilin yanvar-oktyabr aylarında ölkənin bank sisteminin cəmi aktivləri 13,95 faiz artaraq 34 milyard 963 milyon manat, bankların cəmi xalis mənfəəti isə 19,3 faiz artaraq 570,1 milyon manat olub. Bu, çox yaxşı dinamikadır, xüsusən də 2020-ci illə müqayisədə bank aktivləri nəinki artmayıb, hətta 2% azalıb.

Ən əsası isə odur ki, 2021-ci il Azərbaycan bankın kredit portfelində (illiklə müqayisədə) 13% artım qeydə alıb və noyabrın əvvəlinə 15,997 milyard manata çatıb. Eyni dərəcədə vacibdir ki, hesabat dövründə kredit portfelinin strukturunda müsbət dəyişikliklər baş verib, burada biznes kreditlərinin xüsusi çəkisi (9 milyard 352 milyon manatdan çox) cari ilin oktyabr ayının sonuna 10,3 faiz artaraq 58,5 faiz təşkil edib.

Azərbaycan Əmanət Bankının hüquqi varisi olan Kapital Bank bank fəaliyyətini uğurla həyata keçirir. Kapital Bank Azərbaycanda ən böyük xidmət şəbəkəsinə malik maliyyə qurumudur. Bank universaldır və 3 milyondan çox fiziki və 22 000-dən çox hüquqi şəxsə xidmət göstərir. Bank real sektorun inkişafı üçün həyata keçirilən bir sıra sosial dövlət proqramlarında və proqramlarında da iştirak edir. BirKart Bank Olmayan Kredit Təşkilatı (“törəmə”) “BirKart NPO” MMC-nin yaradılmasında məqsəd əhəlinin maliyyə resurslarının əlçatanlığını artırmaq, o cümlədən nağdsız ödənişləri stimullaşdırmaq üçün kart məhsullarının daha əlçatan yerlərdə satışını stimullaşdırmaqdır. QHT-lər maliyyə bazarlarına nəzarət orqanından alınmış lisenziya əsasında təminatlı və təminatsız kreditlər verə bilər. BOKT tərəfindən verilən kreditlər daşınar və daşınmaz əmlak, ipoteka, zəmanət,

zəmanət və qanunvericiliklə nəzərdə tutulmuş digər üsullarla təmin edilə bilər. Təminat depoziti yalnız o halda qəbul edilə bilər ki, BOKT tərəfindən maliyyə bazarlarına nəzarət orqanı tərəfindən verilən lisenziyada bu xüsusi icazə göstərsin. Kredit vermək üçün lisenziyaya malik QHT-lər borc alqı-satqısı (faktoring, forfeiting), lizing, veksellərin qeydiyyatı və zəmanətlərin verilməsini həyata keçirə bilər. QHT-lərə hüquqi və fiziki şəxslərdən əmanət cəlb etmək qadağandır.

“Kapital Bank” ASC-nin səhmlərinin 99.87%-i “Paşa Holding”-ə, 0,13%-i isə fiziki şəxslərə aiddir. Bankın nizamnamə kapitalı 245.8 mln. AZN-dir. Hazırda Kapital Bank Azərbaycanda ən böyük xidmət şəbəkəsinə malik maliyyə qurumudur (<https://www.kapitalbank.az/about>, 2022).

2012-ci ildə beynəlxalq reyting agentlikləri Fitch Ratings və Moody's tərəfindən Kapital Banka reytinglər verilmişdir. Fitch agentliyi Kapital Bank-a "B+" uzunmüddətli reyting verib və bankın reytingini "stabil" kimi müəyyən edib. Qısamüddətli reyting "B", dəstək reytingi "4" olub. Moody's Investors Service bankın investisiyalarının xarici valyutada olan əmanətlərinin uzunmüddətli reytingini "Ba3", maliyyə dəstəyi reytingini isə "E+" səviyyəsində müəyyən edib. Bütün reytinglərə sabit proqnoz verilib.

Kredit portfeli dedikdə, bankın istifadə etdiyi kredit resurslarının yığılması, sonradan bölüşdürülməsi verilmiş kreditlərin mümkün şərtlər və məbləğlər baxımından xarakterik resurslara tam uyğunluğu şərti ilə həyata keçirilən ehtiyat başa düşülür. . Mövcud gəlirlilik səviyyəsi maksimum mümkün (xüsusi şərtlərə tətbiq olunur) kimi xidmət edir, düşən risklər minimum göstəriciyə endirilir.

Kredit portfelinə təhlil edərkən onun formalaşmasının əsas mərhələlərini qeyd etmək lazımdır:

- Faktorların birbaşa təhlili, potensial borcalanlardan təklifə, tələbə təsir göstərir.
- Kommersiya təşkilatının inkişafının sabitliyini göstərən ən qısa müddətdə kredit potensialının formalaşması.
- Borc alana verilən kredit potensialının strukturuna uyğunluq amillərinin təminatlı təminatı, kreditlərin təşkili.

Bankın resipiyentin sərəncamına verdiyi kreditlərin məcburi təhlilini apararaq, onları müvafiq göstəricilər nəzərə alınmaqla qruplara da bölmək olar (Bəşirov R.A.2017, səh 95).

Optimal portfelin formalaşması üçün xarakterik şərt səmərəliliyin və keyfiyyətin vaxtında qiymətləndirilməsi, zəruri hallarda onun təkmilləşdirilməsinə yönəlmiş müxtəlif tədbirlərin işlənilib hazırlanmasıdır.

Cədvəl 1: Kreditlərin, həmçinin vaxtı keçmiş kreditlərin portfeldə payı və onun iqtisadi sektorlar üzrə göstəriciləri

Kreditlərin iqtisadi sektorlar üzrə bölgüsü	Cəmi (min manatla)	Vaxtı keçmiş kreditlər (min manatla)*	Vaxtı keçmiş kreditlərin portfeldə payı (faizlə)
Cəmi kredit portfeli, o cümlədən	2 175 950,66	54 430,14	0,03
1. Sənaye	330 110,75	58,96	0,00
1.1.1 Mədən çıxarma sənayesi	1 665,35	8,14	0,00
1.1.2 Emal sənayesi, cəmi	274 778,49	50,82	0,00
1.1.3 Elektrik enerjisi və Qazın istehsalı	3 210,05	-	0,00
1.1.4 Sənayenin digər sahələri	50 456,86	-	0,00
2. Kənd təsərrüfatı	17 376,37	11 027,68	0,01
3. Tikinti sahəsi	61 456,30	2 369,23	0,00
4. Nəqliyyat, cəmi	15 498,30	-	0,00
5. İnformasiya və Rabitə	47 451,75	-	0,00
6. Ticarət müəssisələrinə kredit, cəmi	81 903,58	3 079,60	0,00
7. Digər qeyri-istehsal və xidmət sahələri	28 279,67	360,78	0,00
8. Mərkəzi idarəetmə orqanları və bələdiyyələr	-	-	0,00
9. İctimai Təşkilatlara	-	-	0,00
10. Şəxsi, ailəvi və sair məqsədlər üçün fiziki şəxslərə kreditlər, cəmi	1 593 873,94	37 533,89	0,02
a) Yaşayış sahəsinin alınmasına	228 029,11	2 008,62	0,00
a1) o cümlədən, daşınmaz əmlakla təmin olunmuş	228 029,11	2 008,62	0,00
b) Yaşayış sahəsinin tikintisi və təmirinə	-	-	0,00
b1) o cümlədən, daşınmaz əmlakla təmin olunmuş	-	-	0,00
c) Avtomobil alınmasına	-	-	0,00
d) Məişət avadanlıqlarının alınmasına	-	-	0,00
e) Kredit kartları	339 272,96	5 955,13	0,00
f) Digər	1 026 571,87	29 570,14	0,02
11. Digər Kreditlər	-	-	0,00

Mənbə: https://abb-bank.az/storage/uploads/files/1596554179_2019%20-%2010.pdf, 2019

Kredit portfelinin strukturu səciyyəvi mövqedədir, bu, müsbət amillərin sonrakı formalaşmasına təsir göstərir. Xüsusilə, amillərin təhlili bank təşkilatının müxtəlif xidmətləri tərəfindən regional bazarların birbaşa meylləri nəzərə alınmaqla aparılır, kreditor onları rəhbər tutur. Mövcud kredit portfelinin təkmilləşdirilməsi prosesində işin daimi şərtlərlə aparılması tövsiyə olunur ki, bu da banka bazarın sonrakı inkişafı nəticəsində xarakterik dəyişiklikləri tutmağa və bir sıra tədbirlər görməyə imkan verəcəkdir. öz fəaliyyətlərini tənzimləyir.

Cari kredit portfelinin strukturunun amilləri praktikada onların formalaşmasından asılılıq ilə müəyyən edilən daxili, xarici olmaqla bölünə bilər. Xüsusilə, daxili amillərə aşağıdakıları ayırmaq adətdir.

Kredit potensialının hesablanmış dəyəri, müraciət etmiş müştərilər üçün faizlərin sonrakı formalaşması üçün əsas götürülür.

Mühüm şərt bankda kreditləşmə növlərinin həyata keçirilməsinə yönəlmiş ixtisaslı kadrların olmasıdır.

Əməliyyatların formalaşmış müdafiə dərəcəsi yalnız kreditlər üzrə pul itkisi üçün ehtiyat fondlarının formalaşdırılması yolu ilə həyata keçirilir. Bankın işinin xüsusiyyətləri, eləcə də gələcəkdə əməkdaşlıq etmək qərarına gələn vətəndaşların hədəf auditoriyası seçilir.

“Kapital Bank” ASC-nin 2020-ci il maliyyə məlumatlarında yer alan, həmçinin pandemiya dövrünə təsadüf etmiş kredit portfelinin həcmi cədvəl 1.1-də əks etdirilib.

Kredit müddətindən asılı olaraq bank kreditləri aşağıdakılara bölünür:

- qısamüddətli (1 ilə qədər);
- orta müddətli (1 ildən 3 ilə qədər);
- uzunmüddətli (3 ildən çox).

Bu təsnifat şərtlidir. Məsələn, daxili təcrübədə iqtisadi vəziyyətin qeyri-sabitliyi ilə əlaqədar olaraq, kreditlər iki kateqoriyaya bölünür: qısamüddətli (1 ilə qədər) və uzunmüddətli (1 ildən çox). Eyni zamanda, iqtisadiyyatı inkişaf etmiş ölkələrdə ortamüddətli kreditlərə 5-7 ilə qədər, bəzi hallarda isə 10 ilə qədər müddətə verilmiş kreditlər daxildir.

Bir qayda olaraq, qısamüddətli kreditlər hüquqi şəxslərə dövriyyə vəsaitlərini, fiziki şəxslərə isə cari xərclər üçün, orta və uzunmüddətli kreditlər isə investisiya xərclərinə (avadanlığın alınması, binaların tikintisi və s.) və uzunmüddətli malların alınması.fiziki şəxslər (avtomobil krediti, ipoteka və s.). Qısamüddətli kreditlər kateqoriyasında overnayt super-qısamüddətli krediti ayırd etmək olar. Bank kreditləri müştəlif əlamətlərinə görə təsnifləşdirilir.

Cədvəl 2: Kreditlərin təsnifləşdirilməsi haqqında məlumatlar (min manatla)

	Məbləğ	Cəmi kredit portfelində xüsusi çəkisi	Yaradılmış adi ehtiyat	Yaradılmış adi ehtiyatın kredit portfelində payı (faizlə)	Yaradılmış məqsədli ehtiyat	Yaradılmış məqsədli ehtiyatın kredit portfelində payı (faizlə)
1. Cəmi kredit portfelini, o cümlədən	2 175 950,66	X	12 125,09	0,00	274 782,49	0,13
1.1. Standart kreditlər	940 137,55	0,38	12 125,09	0,00	X	X
1.1.1. Qənaətbəxş kreditlər	836 848,67	0,82	9 026,43	0,00	X	X
1.1.2. Nəzarət altında olan kreditlər	103 288,88	0,22	3 098,67	0,00	X	X
1.2. Qeyri-standart kreditlər	959 528,13	6,56	X	X	274 782,49	0,28
Qeyri-qənaətbəxş	907 007,21	0,95	X	X	226 751,80	0,25
Təhlükəli	8 980,46	0,00	X	X	4 490,23	0,50
Ümidsiz	43 540,46	14,03	X	X	43 540,46	1,00
1.3. Ehtiyat yaradılma yan kreditlər	276 284,98	8,04	X	X	X	X

Mənbə: https://abb-bank.az/storage/uploads/files/1596554558_2019%20-14.pdf, 2019

Kreditin qaytarılmasının konkret şərtləri kredit müqavilələrinin bəzi növləri ilə müəyyən edilir. Bunlara, xüsusən də, borcalanın cari hesabına daxil olan bütün vəsaitlərin bank tərəfindən avtomatik olaraq kredit borcunun ödənilməsi üçün

göndərildiyi overdraft müqaviləsi daxildir. Bu zaman kreditin qaytarılması təşəbbüsü borcalanın əlində deyil (əksər hallarda olduğu kimi), bankdır.

Kreditorun tələbi ilə kredit müqaviləsinin şərtləri pozulmuş kreditlərin qaytarılması (məsələn, kredit vəsaitlərinin təyinatı üzrə istifadə edilməməsi, borc verənə lazımi maliyyə hesabatlarının təqdim edilməməsi, borcun itirilməsi/zərərlənməsi hallarında) girov və s.) həyata keçirilə bilər. Bəzi hallarda kredit müqaviləsinin şərtlərində maliyyə şərtləri nəzərdə tutula bilər ki, bu şərtlərə əməl edilmədikdə bank borcalandan kreditin tam və ya onun müəyyən hissəsinin vaxtından əvvəl ödənilməsini tələb etmək hüququna malikdir. Bu şərtlərə aşağıdakılar daxil ola bilər: kapitalın minimum məbləği, kreditor borclarının maksimum məbləği, inventar qalıqlarının minimum icazə verilən məbləği, üçüncü şəxslərə girov qoyulmuş aktivlərin payı və s.

II FƏSİL. POST PANDEMİYA DÖVRÜNDƏ BANKLARIN İNKİŞAFININ ƏSAS İSTİQAMƏTLƏRİ

2.1. Dünyada bank sektorunun inkişafının iqtisadi artıma təsirinin qiymətləndirilməsi

İqtisadi inkişafın həyata keçirilməsi və davam etdirilməsi ölkələr üçün həyati əhəmiyyət kəsb edir. Burada əsas məqam böyümənin səbəblərini bilmək və bu istiqamətdə hərəkət etməkdir. Böyüməyə təsir edə biləcək bir çox iqtisadi faktorlar olsa da, maliyyə sistemində çox böyük yerə sahib olan bank sektorunun bu amillər arasında olduğunu söyləmək olar. Maliyyə bazarları bu gün milli iqtisadiyyatlar üçün o qədər vacibdir ki, maliyyə bazarlarının da inkişaf etmiş və inkişaf etməmiş ölkələr arasında əsas fərqi təşkil etdiyi deyilir (Bəşirov R.A.2017,s 79). Bundan əlavə, Azərbaycan kimi inkişaf etməkdə olan ölkələrin maliyyə sistemi böyük ölçüdə bank sektoruna əsaslanır və müasir dünyada baş verən sürətli texnoloji inkişafın nəticəsində kommunikasiya şəbəkələri bazarlara demək olar ki, qeyri-məhdud şəkildə çıxışı təmin etmiş və bank sektorunun bank sektorunda qalmasına səbəb olmuşdur. Bank sektoru böyümə üçün lazım olan vəsaitləri və qənaətləri toplayaraq bir çox layihələrin həyata keçirilməsinə şərait yaradır. Sektordan kənar şəxslər və qurumların sistemə daxil edilməsi ilə ölkədə əmanətlərin həcmi artır və artan əmanətlər kapital yığımını dəstəkləyir və kredit mexanizmi vasitəsilə iqtisadi artımı və məşğulluğun yaradılmasını təmin edir. Bundan başqa, bank sektoru ilə iqtisadi göstəricilər həmişə müsbət istiqamətdə davam etmir. Xüsusilə son dövrlərdə ölkələrin tez-tez yaşadığı maliyyə böhranları ölkələrin kabusuna çevrilmiş, texnologiyanın və beynəlxalq iqtisadi əlaqələrin inkişafı nəticəsində böhranlar sürətlə yayılmağa başlamışdır. 2008-ci ildə başlayan maliyyə böhranı buna ən yaxşı nümunədir. Böhran maliyyə bazarlarının həm ölkələr, həm də beynəlxalq bazarlar üçün nə qədər əhəmiyyətli olduğunu ortaya qoydu. Böhran nəticəsində demək olar ki, bütün ölkələr bank sektoruna nəzarəti gücləndirdi və yeni tədbirlər gördü. Bu səbəbdən bank sektoru ilə artım arasındakı əlaqə bütün ölkələr üçün getdikcə daha çox əhəmiyyət kəsb edir. Bank sektorunun iqtisadi göstəricilərə

təsiri ölkədən ölkəyə dəyişir. Bu variasiyaların səbəblərini izah etməkdə tədqiqatçılar arasında müxtəlif fikir ayrılıqları mövcuddur. Bəzi fikirlər belədir ki, bank sektorunda inkişaf artıma səbəb olur; digərləri isə artımın bank sektorunun inkişafına səbəb olduğunu bildirirlər. Bundan əlavə, artım və bank sektorunun qarşılıqlı təsir göstərdiyi və ya artımla bank sektorunun bir-birinə təsir etmədiyi, bank sektorunun artımı məhdudlaşdırdığına dair fikirlər var. Bank sektoru ilə artım arasında əlaqənin istiqaməti və ölçüsü ilə bağlı fikir birliyi olmasa da, bu vəziyyət ədəbiyyatın zənginləşməsinə səbəb olmuşdur (Əliyev M.F.,2016,s 85). Bank sektorunun tədricən böyüməsi və inkişafı kreditlərin həcmi ilə yanaşı, iqtisadi artımı təmin edib-etməməsi kreditlərə əks olunaraq inkişafı böyük maraq doğuran mövzular arasındadır. Bu işdə tək-cə kredit dəyişənindən istifadə etməklə yuxarıda qeyd olunan əlaqələri aşkara çıxarmaq məqsəd qoyulmuşdur.

Bununla belə, cari böhranın bank sektoruna, yəni bank ekosisteminə daha bir mühüm uzunmüddətli təsiri var. Tətbiq edilmiş kilidləmələr bank işçi qüvvəsinin əksəriyyətini uzaqdan, məsələn, evdən işləməyə məcbur edir. Beləliklə, bank müştərilərinin əksəriyyəti uzaqdan bank əlaqəsi kanallarından istifadə etməyə məcbur olurlar. Bu, məsələn, likvidlik çatışmazlığı və kreditlərini yenidən müzakirə etmək ehtiyacı ilə üzləşən müştərilərə əlavə təzyiq yaradır. Yaxşı inkişaf etmiş qeyri-şəxs (məsələn, onlayn) bank infrastrukturuna həlledici rol oynamağa başlayır (Əliyev M.F.,2016,s 85). Rəqəmsal bank xidmətlərinə artan ehtiyac bir çox ənənəvi maliyyə institutlarını rəqəmsal innovasiya səylərini sürətləndirməyə məcbur edə bilər. Nəticədə, bir çox köhnə banklar və kredit ittifaqları bazara daha yaxşı rəqəmsal bankçılıq həlləri gətirmək üçün FinTech firmalarına müraciət edə bilər. Rəqəmsal həllərə tələbatın artması likvidlik çatışmazlığı səbəbindən vençur kapitalının maliyyələşdirilməsinin bir seçim olmaya biləcəyi bir vaxtda FinTech firmalarına həyat xətti təmin edə bilər (Məmmədov Z.F., 2017,s 256). Üstəlik, nağd pul əməliyyatları təhlükəli ola bilər, çünki "bəzi viruslar, o cümlədən insan qripi əskinaslarda, xüsusən də selikdə seyreltikdə saatlarla və ya günlərlə qala bilər" (Abbasov Ə., 2003, s.180) Hal-hazırda belə bir COVID-19 ötürülməsinin insandan insana ötürülməsi və ya digər obyektlər və ya fiziki yaxınlıq vasitəsilə ötürülməsi

ilə müqayisədə maddi olub olmadığı aydın olmasa da, "Çin Xalq Bankı fevral ayında virusdan təsirlənən bölgələrdə əskinasları sterilizasiya etməyə başladı. Martın 6-da Fed Asiyadan gələn əskinasların dövriyyəyə buraxılmadan əvvəl karantinə alındığını təsdiqlədi. Cənubi Koreya, Macarıstan, Küveyt və digər ölkələrin mərkəzi bankları da əskinasları sterilizasiya və ya karantinə almağa və beləliklə də nağd pulların mərkəzi bank valyutasından çıxmasını təmin etməyə keçdilər. mərkəzlər patogen daşımır. Hindistan, İndoneziya, Gürcüstan və bir sıra digər ölkələrdə mərkəzi banklar və ya hökumətlər nağdsız ödənişləri təşviq ediblər" (<https://www.bis.org/publ/bisbull03.pdf> , 2020). Bu nağd pul məsələsi artıq bir neçə ölkədə bir müddətdir araşdırılan mərkəzi bank rəqəmsal valyutalarının (CBDC) tətbiqini stimullaşdırır bilər. Qeyd etmək lazımdır ki, CBDC-lər heç bir əsas aktivin və ya öhdəliyin nümayəndəsi olmayan, emitenti olmayan mərkəzləşdirilməmiş rəqəmsal tokenlər olan və hazırda niş ödəniş vasitəsi olaraq qalan kriptovalyutalardan fərqlidir.

Bank xidmətləri uzaqdan təqdim oluna bilsə də və birbaşa müştəri əlaqəsinə arxalanmasa da, ödəniş, əmanət, kredit və risklərin idarə edilməsi xidmətlərinin təminatçısı kimi sektorun real sektorla əlaqəsi Covid-19 böhranının banklara və banklara mənfi təsirini genişləndirir (Kılıç Y., 2020).

Eyni zamanda, bank sektoru gəlirlərin və gəlirlərin aşağı düşdüyü bu dövrdə firmalara və ev təsərrüfatlarına dəstək roluna malikdir ki, bu da maliyyə nəzarətçiləri və hökumətlər tərəfindən mühüm siyasət tədbirləri həyata keçirməyə səbəb olub.

Birincisi, fəaliyyətini dayandırmış firmalar gəlirlərini əldən verir və buna görə də kreditləri ödəyə bilməyəcəklər. Eynilə, işini itirmiş və ya məzuniyyətə buraxılmış üzvləri olan ev təsərrüfatlarının gəlirləri daha azdır və buna görə də kreditlərini ödəyə bilməyəcəklər. Bu, təkcə gəlirin itirilməsi ilə deyil, həm də itkilərlə (əgər ödəmə qabiliyyəti daimi olaraq pisləşərsə), mənfəətə və bank kapitalına mənfi təsir göstərəcək. Sürətli sağalma ehtimalı azaldıqca, banklar əlavə zərərlər gözləyə bilər, nəticədə əlavə ehtiyatlara ehtiyac yaranır, onların gəlirliliyi və kapital mövqeyi daha da zəifləyir (BankacılıqAracı,2020).

İkincisi, istiqrazlar və digər alqı-satqı edilən maliyyə alətləri dəyərini itirdiyindən banklar mənfi təsirə məruz qalır və nəticədə banklar daha çox itkilərlə üzləşirlər. Böhran səbəbindən gözlənilməz istiqamətlərdə hərəkət edən açıq törəmə mövqelərdən də itkilər ola bilər.

Üçüncüsü, banklar kreditə artan tələbatla üzləşirlər, çünki xüsusilə firmalar gəlirlərin olmadığı və ya azaldığı dövrlərdə belə öz xərclərini ödəmək üçün əlavə pul axını tələb edir. Bəzi hallarda bu yüksək tələb borcalanlar tərəfindən kredit xətlərinin çəkilməsi ilə özünü göstərmişdir.

Dördüncüsü, banklar daha az qeyri-faiz gəlirləri ilə üzləşirlər, çünki onların müxtəlif xidmətlərinə tələbat azdır. Məsələn, daha az iqtisadi fəaliyyətlə həyata keçirilməli olan ödənişlər və əməliyyatlar daha azdır və korporativlər tərəfindən daha az təhlükəsizlik məsələləri investisiya bankları üçün komissiya gəlirlərini azaldır.

Banklardakı itkilər və aşağı kapital buferləri mənfi yayılma təsirlərinə səbəb ola bilər ki, bu da bankların ödəmə qabiliyyətinin vəziyyətini daha da pisləşdirə bilər və eyni zamanda daha geniş iqtisadiyyatı sarsıda bilər. Banklar öz likvidlik vəziyyətini yaxşılaşdırmaq və ya itkiləri ödəmək üçün istiqrazları və digər alqı-satqı edilən maliyyə alətlərini sata bilər, nəticədə bu alətlərin qiymətləri aşağı düşür və onları saxlayan digər banklara mənfi təsir göstərir (V.V.Zeynalov.2012,s 105).

Banklar iqtisadiyyata kredit təminatını azalda bilər, beləliklə, bu cür tamponlara arxalanan firmalara mənfi təsir göstərərək, onların sağ qalmasını zəiflədə bilər. Biz 2008/09 qlobal maliyyə böhranı zamanı oxşar yayılma təsirlərini gördük. Bu, iqtisadi şoku daha da pisləşdirə bilər.

2.2. Dünyada və Azərbaycanda bank sektorunda baş verən əsas hadisələr, pandemiyanın mənfi təsirləri. Azərbaycanda fəaliyyəti dayandırılan bankların təhlili

İqtisadiyyatın pul kapitalına nəzarət edən, həmçinin real sektorun cari tələbatını təmin edən bank sistemi olduğundan bank sisteminin sabit inkişafının

təmin edilməsi dövlətin qarşısında duran ən mühüm iqtisadi vəzifədir. COVID-19 pandemiyası maliyyə institutları üçün ən böyük problemlərdən birinə çevrilib. Virusun yayılması ciddi iqtisadi nəticələrə səbəb olub. Bu gün, koronavirus və onun dəhşətli nəticələrinə hökumətlərin reaksiyaları qlobal iqtisadiyyata sirayət etdikcə, ikinci rübdə ÜDM-in azalması ilə bağlı gündəlik proqnozlar günü-gündən pisləşir. Ekspertlər qlobal istehsalın ən azı 25% azalacağını proqnozlaşdırırlar (Kayakuş,2020).

Səhiyyə sahəsində fəvqəladə vəziyyətin real dünya iqtisadiyyatına dərhal təsirlərindən biri korporativ və pərakəndə bank müştərilərinin artan kredit riskidir. Bütün baş verənlər fonunda qlobal reyting agentliyi Moody's Hindistan Dövlət Bankı və HDFC Bankın milli və xarici valyutada uzunmüddətli depozit reytingini "Baa2"dən "Baa3"ə endirib. Bu, pandemiyanın qlobal miqyasda Hindistan iqtisadiyyatına təsir göstərməsi, Moody's-in Hindistanın suveren reytingini mənfi proqnozla "Baa2"dən "Baa3"ə endirməsi ilə əlaqədardır. Reyting agentliyi həmçinin Hindistan İxrac-İdxal Bankının (EXIM India) uzunmüddətli emitent reytingini Baa2-dən Baa3-ə yenidən baxıb. Eyni zamanda, proqnoz mənfi olaraq qalıb. Hindistanın bank sektoru, borcalanların kredit profilini zəiflədən koronavirus epidemiyası nəticəsində Hindistanın iqtisadi fəaliyyətinin pozulmasından zərər çəkmişdir (Journal of Emerging Economies and Policy,2020). Koronavirusun yayılmasından yaranan fasilələr Hindistanın 2019-cu ildə baş verən iqtisadi tənəzzülünü daha da gücləndirdi. Bu, aktivlərin keyfiyyətinin və bankların gəlirliliyinin pisləşməsinə sürətləndirdi. Moody's Baroda Bank, Bank of India, Bank of Canara və Union Bank of India-nın reytinglərini Baa3 səviyyəsinə endirib. Eyni zamanda, əsas kredit reytinginə də yenidən baxılır. Bu banklar iri dövlət banklarıdır (Journal of Emerging Economies and Policy,2020). COVID-19 qlobal kapital bazarlarında əhəmiyyətli dəyişkənliyə və yüksək volatilliyə səbəb olub. Maliyyə sektoru ən çox təsirlənənlərdən biri oldu: dünyanın bütün ölkələrində bankların reytingləri aşağı düşdü. Bank səhmləri COVID-19 zamanı zərbə vurdu. 1 dekabr 2019-cu il tarixindən 30 aprel 2020-ci il tarixədək olan dövrdə bankların əksəriyyətində öz səhmlərinin bazar qiymətlərində eniş müşahidə olunub.

Pandemiyadan əvvəl, bank sənayesi 2008-09-cu illərin maliyyə böhranı zamanı maliyyə ölümü ilə üzləşdikdən sonra geniş şəkildə bərpa olunurdu. 2008-09-cu il maliyyə böhranı zamanı görünməmiş federal xilasetmə səyləri, eləcə də həm fəlakətlərin, həm də xilasetmə tədbirlərinin gələcəkdə təkrarlanmasının qarşısını almaq üçün nəzərdə tutulmuş 2010-cu il Dodd-Frank Aktının qüvvəyə minməsi banklara maliyyə sağlamlığını bərpa etməyə kömək etdi. Böhrandan sonrakı onillikdə aşağı faiz dərəcələrinə baxmayaraq, sənayenin mənfəəti tədricən böhrandan əvvəlki səviyyələrə yaxınlaşdı, bankların kapital yastıqları isə əhəmiyyətli dərəcədə artdı (Journal of Emerging Economies and Policy,2020).

Pandemiyanın bank sektorunun strukturunu bir neçə yolla əhəmiyyətli dərəcədə dəyişdirməsi ehtimalı var.

Birinci, başqalarının qeyd etdiyi kimi, bank sənayesi növbəti bir neçə rüb ərzində pandemiya əsaslanan əhəmiyyətli kredit itkiləri ilə üzləşəcək. Kredit itkilərinin miqyası regional və milli iqtisadi şəraitdən, pandemiyanın müddəti və şiddətindən və iqtisadiyyatı gücləndirmək üçün hökumətin əlavə tədbirlərindən asılı olacaq - bu anda bütün naməlum dəyişənlər. Bununla belə, bank sektorunun ən azı bir səriştəli müşahidəçisi, hüquq professoru və keçmiş investisiya bankiri Frank Partnoy qorxur ki, kollektiv itkilər, xüsusən də girovlaşdırılmış kredit öhdəlikləri ilə bağlı itkilər o qədər böyük ola bilər ki, bütün bank sisteminin sağlamlığına təhlükə yarada bilər. tənəzzülün bitdiyi vaxt.

Eyni zamanda, tarixən aşağı faiz dərəcələri və nisbətən düz gəlir əyrisi fonunda banklar xalis faiz marjalarının daralması ilə üzləşirlər. FDIC-in 2020-ci ilin ikinci rübü hesabatında qeyd olunur ki, orta xalis faiz marjası cəmi 2.81 faizə düşüb, bu FDIC-in bu məlumatları ilk dəfə tərtib etməyə başlamasından bəri ən aşağı səviyyədir. Onların xalis faiz marjası azalsa da, banklar fintech pozucularının təklif etdiyi rəqabətli qiymətli, komissiyasız alternativləri nəzərə alaraq, overdraft haqları kimi komissiya gəlirlərinə daha az etibar edəcəklər.

Qarşıda duran kredit itkilərini həll etmək, azalan xalis faiz marjalarını kompensasiya etmək, daha aşağı komissiya gəlirlərini kompensasiya etmək və balans hesabatlarını gücləndirmək üçün banklar, xüsusən də iri banklar növbəti bir

neçə rüb ərzində əməliyyat xərclərini azaltmalı olacaqlar. Bunun aşkar bir yolu var və o, artıq həyata keçirilir: bəlkə də on minlərlə iş yerinin ixtisar edilməsi və bu prosesdə daha az gəlirli bank filiallarının kəsilməsi.

Pandemiya, ehtimal ki, istehlakçıların bank və maliyyə fəaliyyətləri ilə bağlı seçimlərinə də qalıcı təsir göstərəcək (Kayakuş M.,2020). Pandemiya zamanı ölkədəki banklar virusun yayılmasını azaltmaq və sosial uzaqlaşdırma tədbirlərini asanlaşdırmaq üçün ya müvəqqəti bağlanıb, ya da filialların saatlarını əhəmiyyətli dərəcədə azaldıb. Filialların əlçatanlığının azalmasının şəxsi xidmətlərə uzunmüddətli tələbata tam təsirini müəyyən etmək hələ tezdir. Lakin istehlakçıların bank veb saytları, mobil bankçılıq və ya telefon bankçılığı kimi alternativ çatdırılma kanallarına etibarını bütün bank sektorunda artır. Bu istehlakçı davranışları davam edərsə, bankların filial izlərini pandemiyadan əvvəlki səviyyəyə qaytarmaq üçün daha az ciddi səbəbləri olacaq.

Digər bir pandemiya sürprizi, bir çox bankların, xüsusən də kiçik qurumların rəqəmsal texnologiyaların uyğunlaşdırılması üçün maddi-texniki maneələrin əslində əvvəllər güman etdiklərindən daha aşağı olduğunu başa düşmələri oldu. ABŞ Kiçik Biznes Administrasiyasının kommersiya bankları, əmanət təşkilatları və kredit ittifaqları kimi bank təşkilatları 10 vasitəsilə idarə etdiyi Əmək haqqının qorunması proqramı (PPP) iştirakçı bankları bacardıqları qədər və mümkün qədər tez avtomatlaşdırmağa və rəqəmsallaşdırmağa məcbur etdi (Kayakuş M.,2020).

Buna baxmayaraq, pandemiya qədər sənaye iki əhəmiyyətli şəkildə inkişaf edirdi. Sənaye miqyas iqtisadiyyatı, risklərin şaxələndirilməsi və regional bankların bir-biri ilə birləşməsi və regional bankların daha kiçik bankları satın alması ilə konsolidasiyaya davam etdi. 30 iyun 2020-ci il tarixinə (mövcud olan ən son məlumatlar) bankların sayı on il əvvəlki 7830-dan aşağı 5066 olmuşdur.3 Sənaye konsolidasiyası iri bankların bazar payını, 41 milyard dollardan çox bankların faizi kimi artırmışdır. 2010-2020-ci illər ərzində aktivlər iki dəfədən çox artaraq 8,4 faizdən 17,8 faizə yüksəlib (Journal of Emerging Economies and Policy,2020).

Bundan əlavə, son onillikdə innovativ maliyyə texnologiyaları ilə bank olmayanların yeni növləri, xüsusən də fintech-lər meydana çıxdı. Nümunələrə borc

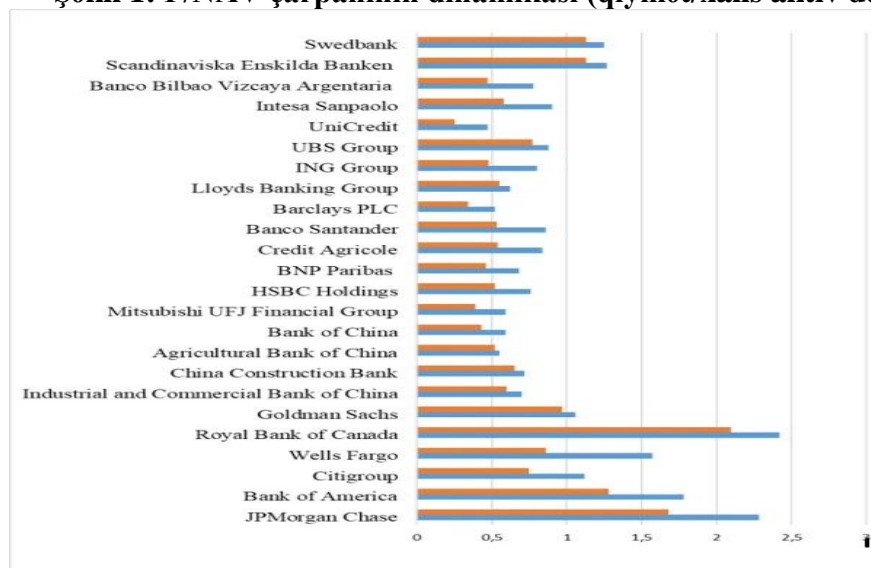

vermə qərarlarının avtomatlaşdırılması və əlaqəli bek-ofis prosesləri, müştəri məlumatlarının rəqəmsallaşdırılması, mobil proqramlar vasitəsilə maliyyə xidmətlərinin rahat və sürətli çatdırılması daxildir. Fintech-lərin yüksəlişi bankları öz texnologiyalarını uyğunlaşdırmağa və modernləşdirməyə və müəyyən iş təcrübələrini, məsələn, depozit hesabı haqlarını yenidən nəzərdən keçirməyə vadar etdi. Bütün ölçülü banklar daha səmərəli, rahat və daha sürətli xidmətlər təqdim etmək üçün rəqəmsal texnologiyalardan istifadə etməklə cavab verdilər. Lakin pandemiya qədər bu tendensiyalar tədricən idi və banklar daha rəqəmsallaşdıqca belə, onlar fiziki və rəqəmsal olaraq əlaqə saxlamaq üçün hələ də öz kərpic filiallarına bağlı idilər və bəzi hallarda onları genişləndirirdilər.

Bu arada, hətta bank ofisinə ayaq basmadan “bank” etməyi mümkün edən texnologiyalarla belə, ABŞ ev təsərrüfatlarının ya depozit hesablarına çıxışı olmayan və ya nisbətən yüksək qiymətli alternativ maliyyə xidmətlərindən istifadə etməli olan faizi, məsələn, əmanət günü kreditləri, lombard kreditləri və pul köçürmələri təxminən 25 faiz səviyyəsində yüksək olaraq qaldı, eyni zamanda ədalətli kredit qanunvericiliyi və İcmanın Yenidən İnvestisiya Aktı (“CRA”) ilə nəzəri cəhətdən aradan qaldırılan kreditləşmədə incə irqi ayrılıq davam etdi.

Bu dövr ərzində Euro STOXX Banking İndeksi 40,18 faiz, STOXX Şimali Amerika 600 İndeksi 31,23 faiz, STOXX Asiya/Sakit Okean 600 İndeksi isə 26,09 faiz düşdüyü üçün Avropa banklarına mənfi təsir göstərmişdir (Şəkil 1.).

Şəkil 1: P/NAV çarpanının dinamikası (qiymət/xalis aktiv dəyəri)

Mənbə: <https://www.financetalking.com/popup-financial-glossary.php?id=781>, 2020

S&P-ə görə, bank reytinglərinin sabitliyinin əsasını təşkil edən ilk amil eniş ssenarisidir (Cədvəl 3.).

Cədvəl 3. ÜDM-nin artım göstəriciləri və proqnozlar

	2019	2020	2021	2022	2023
ABŞ	2,2	-4	3,9	2,4	2,6
Avropa Birliyi	1,3	-7,4	6,1	3	2
Çin	6,1	2,1	6,9	4,8	5,2
Yaponiya	0,7	-5,4	3,2	1	0,9
Hindistan	4,2	-9	10	6	6,2
Braziliya	1,1	-5,8	3,5	3	2,9
Dünya üzrə göstəricilər	2,8	-4,1	5,3	3,8	4

Mənbə: <https://www.spglobal.com/assets/documents/ratings/research/100772320.pdf>, 2021

Cədvəldə təqdim olunan 2019 və 2020-ci illər üçün rəqəmlər ÜDM-də artım və ya azalmanın faktiki dəyərləridir. COVID-19 təhlükəsi davam etsə də, bir çox əsas iqtisadiyyatlar 2020-ci ilin üçüncü və dördüncü rübündə gözləniləndən daha yaxşı nəticə göstərdi, çünki ev təsərrüfatları ABŞ və Avropada xərcləri artırdı və Çin hökuməti infrastruktura investisiyaları artırdı. Əksər inkişaf etmiş iqtisadiyyatlar artımdan təəccübləndilər, inkişaf etməkdə olan bazarlarda isə inkişaf qarışıq idi (Journal of Emerging Economies and Policy Bank, 2020). Sektorlarının əksəriyyəti maliyyə böhranından tədricən daha çox kapitallaşma, daha çox maliyyələşdirmə və daha çox likvidliklə çıxdı. S&P reyting agentliyinin məlumatına görə, ən böyük bankların kapital bazası son 10 ildə təxminən iki dəfə artıb. Bank likvidliyi ilə bağlı müqayisəli irəliləyiş əldə edilmişdir. COVID-19 onillik kapitalın bahalaşmasını yavaşlatacaq.

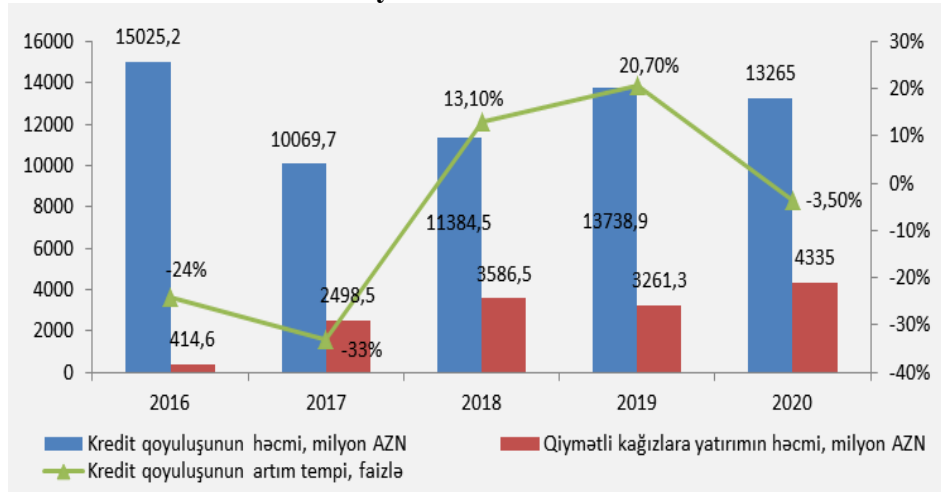
Koronavirus epidemiyasının sürətlə və genişlənən yayılması, pisləşən qlobal iqtisadi mənzərə və aktivlərin qiymətlərinin aşağı düşməsi kimi amillər sektorlar, regionlar və bazarlar arasında ciddi və geniş yayılmış kredit şoku yaradır. Lakin iqtisadi tənəzzül nə qədər uzun və geniş olarsa, bu banklar bir o qədər çox aktivlərin keyfiyyəti və gəlirlilik problemləri ilə üzləşəcəklər. Məsələn, Qərbi Avropada bir çoxları kimi bu böhrana struktur cəhətdən zəif gəlirliliklə girmiş banklar zərərlə üzləşə bilər. Bu, hətta aktivin keyfiyyətinin pisləşməsi nəzarət altına alınsa və ya dəstək tədbirləri çərçivəsində qısa müddətli olsa belə baş verə

bilər. Səlahiyyətli COVID-19-a qarşı məhdudlaşdırıcı tədbirləri yumşaldıqdan sonra, marjaları və səmərəliliyi artırmaq üçün daha struktur tədbirləri dünyanın bir çox banklarının kredit profillərini dəstəkləmək üçün əsas ola bilər. Üstəlik, kredit itkiləri üçün ehtiyatların potensial olaraq kəskin artması gəlirliliyi zəif olan bankların kapital mövqelərinə zərbə vura bilər (banco.az,2020). Fitch Ratings-ə görə, koronavirusun yayılmasının yaratdığı iqtisadi təzyiq Rusiya və MDB ölkələrində bankların kredit qabiliyyətinə mənfi təsir göstərir və bir çox bankların fəaliyyətini davam etdirə bilməyəcəyinə səbəb ola bilər. Fitch səkkiz bazardan yeddisi: Rusiya, Ukrayna, Qazaxıstan, Ermənistan, Azərbaycan, Belarus və Gürcüstan üzrə bank sektorunun sabitliyi üzrə proqnozunu mənfiyə çevirib. Bununla yanaşı, Özbəkistanın bank sektorunun perspektivləri stabil olaraq qalır . Bu təzyiqin reyting agentliklərinin proqnozlarının kütləvi şəkildə “mənfi”yə çevrilib-çevrilməməsi həm də hökumətin və ya səhmdarların dəstəyinin mövcudluğundan, ayrı-ayrı bankların cari səviyyələrində reytinglərinin davamlılığından və xüsusi reyting kateqoriyasından asılı olacaq. Məsələn, “B” reytingli banklar “BB” və “BBB” reytingli banklara nisbətən maliyyə dəyərsizləşməsinə ümumiyyətlə daha dözümlüdürlər. Fitch səkkiz bazarda 84 bankın dərc olunmuş reytinglərini saxlayır. Bunlardan 21-i hökumət dəstəyi, 29-u isə səhmdar dəstəyi ilə dəstəklənir və ilk növbədə dəstək provayderinin reytinglərindəki dəyişikliklərə həssasdır. Otuz dörd bank öz VR-lərində əks olunduğu kimi profilli reytingə malikdir və maliyyə profillərində və dünyagörüşündə dəyişikliklərə daha birbaşa həssasdır. Onlardan 17-si Rusiyada yerləşir və əsasən “BB” kateqoriyasında qiymətləndirilir. Qalanların əksəriyyəti "B" kateqoriyasına aiddir. Yaxın gələcəkdə Fitch əməliyyat şəraitindəki dəyişikliklərin bu banklara təsirini və onların reytingləri üçün mümkün nəticələri nəzərdən keçirəcək .

2020-ci ildə bank sektorunda ən yadda qalan hadisə ilin əvvəlində 4 bankın bağlanması oldu. Mərkəzi Bankın İdarə Heyətinin 27 aprel 2020-ci il tarixli qərarı ilə “Atabank” ASC, “AGBank” ASC, “NBCBank” ASC və “Amrah Bank” ASC-nin idarə edilməsi ilə bağlı bütün səlahiyyətlər, o cümlədən bankın səhmdarlarının ümumi yığıncağının səlahiyyətləri Banka verilib. müvəqqəti idarəçi. Əvvəlcə

Mərkəzi Bankın 28 aprel 2020-ci il tarixli qərarları ilə “Atabank” ASC və “Amra Bank” ASC-nin, daha sonra 12 may 2020-ci il tarixli qərarları ilə “AGBank” ASC və “NBCBank” ASC-nin lisenziyaları ləğv edilib (<https://www.cbar.az/press-release-2586/azrbaycan-respublikasi-mrkzi-bankinin-mlumati?language=az>, 2020).

Qrafik 2: 2016-2020-ci illərdə bankların xalis kredit qoyuluşu və qiymətli kağızlara yatırımı

Mənbə: <https://bakuresearchinstitute.org/az/the-azerbaijani-banking-sector-during-pandemic-and-war/>, 2021

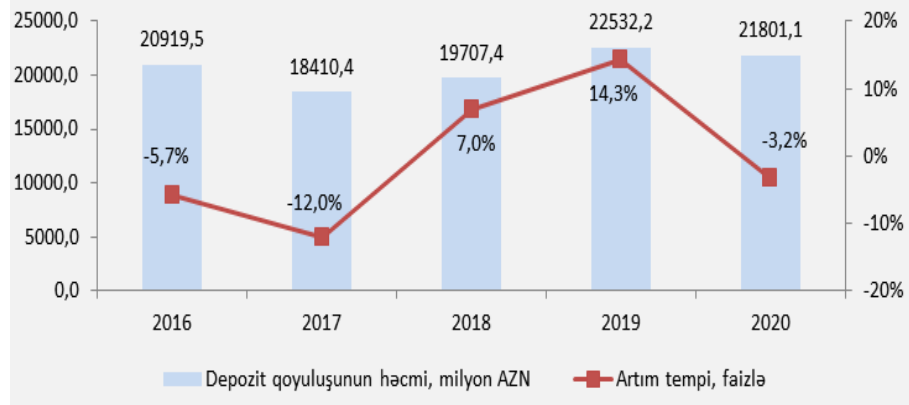
Ləğvetmə nəticəsində ölkədə fəaliyyət göstərən bankların sayı 26-ya endirilib. Dörd bankın bağlanması pandemiya ilə eyni vaxta düşdü, lakin problemin kökündə ölkənin kəskin devalvasiyası dayanır. 2015-ci ildə ölkə bankları bu devalvasiya nəticəsində zərər çəkib və təxminən üçdə biri bazarı tərk etməli olub. Bəzi bankların devalvasiyadan sonra 5 il yaşamaq cəhdləri baş tutmadı. Mərkəzi Bankın hesabatı göstərdi ki, dörd bankın ümumi kapitallaşması Mərkəzi Bankın müəyyən etdiyi minimum göstərici olan 50 milyon manatdan aşağı deyil, hətta mənfi ərazidə də olub. Yəni bu bankların qanunvericiliyə uyğun fəaliyyət göstərməsi üçün ən azı 677 milyon manat tələb olunur. Devalvasiyadan sonrakı dövrdə problem həll olunmamış qaldı. Bu, 2016-2019-cu illərdə tənzimləyici orqan kimi fəaliyyət göstərən Maliyyə Bazarlarına Nəzarət Palatasının vaxtında müdaxilə etməməsi səbəbindən baş verib.

Tənzimləmənin yeni məqsədi 2019-cu ilin noyabrında mərkəzi banka bankları tənzimləmək səlahiyyəti verildikdən sonra bank sektorunu

gücləndirməkdir. Çünki bu qanunun yenilənməməsi əmanətçilərin əksəriyyətini kompensasiyasız qoyub. Mart ayında yeni parlament formalaşdıqdan sonra qanunun müddəti daha 9 ay uzadılıb, apreldə isə dörd bank bağlanıb. Bu baxımdan 4 bankın bağlanması qərarı ilə pandemiyanın nəticələri arasında əlaqə yaratmaq çətindir.

Bununla belə, pandemiyanın bank sektoruna təsirini qəbul etməmək olmaz. Çünki rəsmi statistika və bank hesabatları devalvasiyanın nəticələrindən yenidən çıxmış bank sektorunun yeni çağırışlarla üz-üzə qaldığını getdikcə daha aydın göstərir. Xüsusən, 2018-2019-cu illərdə bank sektorunda müsbət tendensiyanın 2020-ci ildə tərsinə çevrilməsi bu fərziyyəni gücləndirir.

Qrafik 3: 2016-2020-ci illərdə bank sektorunun depozit portfelinin dəyişməsi

Mənbə: <https://bakuresearchinstitute.org/az/the-azerbaijani-banking-sector-during-pandemic-and-war/>, 2021

Ötən il pandemiyanın yaratdığı iqtisadi tənəzzülə baxmayaraq, Azərbaycanın bank sektoru kredit riskləri zolağını məqbul səviyyədə saxlamaqla müflisləşmənin qarşısını ala bilib. Yaxşı ki, bu ilin yazından neftin qiymətinin qalxması və qeyri-əmtə sektorunun canlanması nəzərə alınmaqla kreditləşmədə, aktivlərdə, mənfəətdə davamlı artım müşahidə olunub, depozit bazası fonunda artıb və əmanətlərin dollarlaşmasının kəskin azalıb. Eyni zamanda, bank sektoru bir sıra uzun müddətdir mövcud olan problemlərdən xilas ola bilməyib: izafi likvidliyə baxmayaraq, kredit kapitalı hələ də çox bahadır və iqtisadiyyatın real sektorunun, xüsusən də sənayenin kreditləşdirilməsinin səviyyəsi yüksəkdir. və kənd təsərrüfatı sektoru hələ də aşağı səviyyədədir. Əksinə, istehlak kreditlərinin payı yenidən artır.

Azərbaycanın bank sektoru karantin məhdudiyyətləri ilə bağlı işgüzar fəallığın aşağı olmasına və kredit resurslarına tələbatın azalmasına baxmayaraq, ötən ilki pandemiya böhranından nisbətən ağrısız çıxa bilib. Manatın ucuzlaşmasına səbəb olan 2014-2017-ci illərin enerji böhranından, əhalinin kreditlər üzrə külli miqdarda borcu ilə nəticələnən onlarla strukturun müflisləşməsindən fərqli olaraq, COVID-19 pandemiyasının yaratdığı problemlər ölkədə fəaliyyət göstərən 26 bankdan bir neçəsinin bağlanmasına səbəb olub. Üstəlik, altı il əvvəlki böhrandan fərqli olaraq, “zəhərli” aktivlərin, ilk növbədə, dollar və avro ilə ifadə olunan kreditlər üzrə uçqun kimi artımı ilə müşayiət olunan böhrandan fərqli olaraq, ötən il və bu il belə bir şey müşahidə olunmayıb. Belə ki, 2021-ci ilin yanvar-oktyabr aylarında vaxtı keçmiş kreditlərin ümumi kredit portfelində xüsusi çəkisi 5 faizdən aşağı azalıb(<https://www.cbar.az/page-188/credit-institutions#5%20faiz>, 2021). Müqayisə üçün qeyd edək ki, bir il əvvəl portfeldə problemlə kreditlərin payı 7,28% təşkil edib. Kredit risklərinin nəzərəcarpacaq dərəcədə azalması əsasən tənzimləyicinin bank sektorunun təkmilləşdirilməsinə, prudensial tənzimləmənin, o cümlədən kredit risklərinin müasir beynəlxalq standartlara uyğun idarə edilməsinə dair tələblərin təkmilləşdirilməsinə yönəlmiş kompleks tədbirləri sayəsində əldə edilmişdir.

Manatın devalvasiyasının acınacaqlı təcrübəsini rəhbər tutaraq, yerli bank sektoru bütün sonrakı illərdə cəlb edilmiş vəsaitlərin strukturunu dəyişməyə səy göstərmişdir. Faiz dərəcəsinin daha əlverişli olması səbəbindən manat əmanətlərinin xüsusi çəkisi artmış, əksinə, xarici valyutada investisiyalar son dərəcə aşağı rentabelliyyə malik olduğundan ardıcıl olaraq azalmışdır. Bu proseslər cari ilin on ayı ərzində xüsusilə aydın şəkildə özünü büruzə verdi: əhalinin dollar və digər xarici valyutada investisiyaları 7,4 faiz azalaraq 3 milyard 844 milyon manat ekvivalentində olub. Bu gün xarici valyutada olan əmanətlər əhalinin bütün əmanətlərinin təxminən 43,3 faizini təşkil edir, baxmayaraq ki, ötən ilin sonunda bu rəqəm 50,8 faiz, banklar üçün ən çətin ildə isə 2016-cı ildə hətta 81 faizə çatıb.

Bununla yanaşı, hesabat dövründə milli valyutada əmanətlərin həcmi 25,2% artaraq 5,043 milyard manata, yəni banklardakı bütün əmanətlərin təxminən 57%-nə çatıb.

Ümumilikdə, əhalinin, o cümlədən fərdi sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul olan fiziki şəxslərin bank əmanətlərinin ümumi həcmi oktyabrın sonunda 8 milyard 887 milyon manata çatıb ki, bu da ötən ilin müvafiq dövrü ilə müqayisədə 8,7 faiz çoxdur. Yuxarıda göstərilən statistik məlumatlar vətəndaşların ölkənin bank sektoruna inamının artmasına və milli valyutanın sabitliyinə dəlalət edir.

Bu proseslərdə Azərbaycan Mərkəzi Bankının (AMB) makroiqtisadi sabitliyi qorumaq söyləri və səriştəli pul-kredit siyasəti mühüm rol oynayıb ki, bu da valyuta bazarının sabitliyini və manatın məzənnəsinin sabitliyini gücləndirib. O cümlədən, il ərzində Mərkəzi Bank beş dəfə uçot dərəcəsinin dəyişməz olaraq 6,25% səviyyəsində saxlanılması barədə qərar qəbul edib, oktyabrın sonunda isə onu 7%-ə qaldırıb. Beləliklə, idxal inflyasiyasının misli görünməmiş təzyiqinə baxmayaraq, bu il qiymət dalğalanmalarını qismən neytrallaşdırmaq, ən əsası isə altı il əvvəl kredit böhranında belə acınacaqlı rol oynayan valyuta tələbatının tələşinin qarşısını almaq mümkün oldu.

Ən əsası isə 2021-ci ildə Azərbaycanın bank kredit portfelində 13% (illik müqayisədə) artım qeydə alınıb və noyabrın əvvəlinə 15,997 milyard manata çatıb. Eyni dərəcədə vacibdir ki, hesabat dövründə kredit portfelinin strukturunda müsbət dəyişikliklər baş verib, burada biznes kreditlərinin payı (9,352 milyard manatdan çox) cari ilin oktyabr ayının sonuna 10,3 faiz artaraq, 58,5 faiz təşkil edib. Bu, xüsusilə bank sektorunda izafi likvidlik fonunda çox müsbət tendensiyadır.

2021-ci ilin depozit qoyuluşunda ötən ilə nisbətdə artım müşayiət edilir. Gəlirliliyi azaltmamaq üçün banklar artıq bir neçə ildir ki, dövlət tərəfindən təqdim olunan dəstək alətlərindən istifadə edirlər: onlar depozit hərraclarında iştirak edir, AMB-nin notlarını almaqla GKO bazarında, banklararası valyuta bazarında pul qazanır və s.

Cədvəl 4: Cəmi depozit bazasının valyutalar üzrə strukturu (dövrün sonuna)

mln.manat					
Tarix	Cəmi depozitlər	o cümlədən:			
		Manatla		xarici valyuta ilə	
		tələb olunanadək	müddətli	tələb olunanadək	müddətli
Date	Total deposits	of which:			
		in manat		in foreign currency	
		demand deposits	time deposits	demand deposits	time deposits
2021					
01	23189,3	7086,9	3012,9	6534,5	6555,0
02	23489,1	7368,7	3052,5	6661,9	6406,1
03	23825,9	7612,4	3120,1	6726,1	6367,3
04	24213,2	7998,2	3249,9	6591,4	6373,8
05	24991,2	8564,2	3332,3	6519,2	6575,6
06	24156,6	8268,5	3412,1	6993,1	5482,9
07	24926,9	8262,6	3559,7	7410,8	5693,8
08	24791,9	8554,2	3559,8	6975,0	5702,8
09	25705,5	8801,4	3709,9	7701,8	5492,3
10	26114,8	8932,0	3751,8	7973,1	5492,3
11	26790,9	9311,3	3817,7	8271,3	5390,5
12	29027,7	10754,2	3927,6	8975,0	5371,0

Mənbə: <https://uploads.cbar.az/assets/57e1dfda71ae04fef8ebcaa25.pdf>, 2020

Bununla belə, yuxarıda göstərilən üsulların hamısı banklar üçün bütün rahatlığı və təhlükəsizliyi ilə kredit təşkilatlarının ən vacib funksiyası - sənayenin və iqtisadiyyatın digər sahələrinin inkişafı üçün vəsait toplamaq və təmin etmək ilə çox uzaqdan bağlıdır.

2.3. Dünyada və memiya dövründə yüksək qazanc əldə edən banklar və onların fəaliyyət xüsusiyyətləri

Böyük ABŞ və Çin bankları pandemiya zamanı böyüdülər və onlar dünyanın ən böyük ictimai şirkətləri siyahısında birinci yeri tuturlar. Forbes Global 2000 siyahısında yer alan 10 ən böyük şirkətin yarısı və ilk 20 şirkətin 8-i ABŞ və ya Çində yerləşən banklardır.

Son aylarda dünyanın iki ən böyük iqtisadiyyatında bank fəaliyyəti ABŞ və Çinin pandemiya dan sağ çıxması ilə güclü olub. Çin iqtisadiyyatı 2021-ci ilin

birinci rübündə 18,3% böyüyərəkən, ABŞ peyvənd nisbətlərinin yüksəldiyini və federal hökumətin böyük miqdarda maliyyə stimulları buraxdığını görür (<https://www.forbes.com/sites/sarahhansen/2021/04/16/chinas-economy-surged-183-in-the-first-quarter-of-2021/?sh=3224bca36067> , 2021).

4,9 trilyon dollarlıq aktivi ilə Çin Sənaye və Kommersiya Bankı Yer kürəsinin ən böyük ictimai şirkəti olaraq qalır. JPMorgan Chase JPM +2,6%, ən böyük Amerika bankı, hazırda dünyanın ikinci ən böyük ictimai şirkətidir. China Construction Bank, Bank of America BAC +4% və Agricultural Bank of China da dünyanın 10 ən böyük açıq ticarət şirkəti arasındadır.

Keçən il pandemiya başlayanda bu böyük qlobal bankların böhrandan keçəcəyi bəlli deyildi. Qlobal iqtisadiyyatın böyük sahələrini bağlayan ictimai səhiyyə tədbirləri ilə banklar və maliyyə sistemi 2008-ci il maliyyə böhranından bəri ən ciddi sınaqlarla üzləşdi.

Morningstar-ın baş kapital analitiki Erik Kompton deyir: "Sonuncu dəfə banklar maliyyə böhranı zamanı böyük təzyiqlə altında idi və maliyyə sistemi bir növ dağıldı. "İndi biz nəhayət pandemiya dan çıxırıq, banklar üçün hekayə həqiqətən kredit itkilərinin o qədər də pis olmadığı və dövlət dəstəyinin kifayət qədər olmasıdır. Maliyyə sistemi başqa cür kifayət qədər çətin bir mühit ola bilər (Karataş Z.,2020,s 15).

Banklar təkcə fırtınanın qarşısını almaqla kifayətlənmədilər, həm də iqtisadiyyatın bərpasında mühüm rol oynadılar. Məsələn, ABŞ-da banklar federal hökumətin kiçik bizneslər üçün verdiyi PPP kreditlərini payladılar. Onların ticarət biznesləri və sövdələşmə üzrə məsləhət qrupları qazanclarını artırdı, ehtiyatları isə balonlaşdı.

Compton əlavə edir: "Demək olar ki, bir ildir ki, bir çoxu son böhrandan aşağı nəticə göstərən banklar bu böhranı üstələyiblər". "Onlar son böhranın itləri idilər və indi bu böhrandan parıldadılar."

ABŞ və Çindən kənarında Fransanın BNP Paribas ən yaxşı Avropa bankı idi və Qlobal 2000 siyahısında 2020-ci ilə nisbətən 12 sıra artaraq 30-cu yerdə qərarlaşıb. Bankları ilk 100-lükdə olan digər ölkələrə Kanadanın RBC və Böyük

Britaniyanın bankları daxildir. HSBC. Rusiyanın ən böyük bankı Sberbank Russia, keçən il 402-ci yerdən 2021-ci ildə 51-ci yerə yüksəldi. Mitsubishi Financial Group SBFG +1,4% 52-ci yerdə olan ən böyük Yapon bankı oldu. Ümumilikdə, siyahıda 289 bank var. 2021 Qlobal 2000 siyahısı. Forbes, FactSet Research-in məlumatlarından istifadə edərək Qlobal 2000-ci il siyahımızı tərtib edir: satışlar, mənfəətlər, aktivlər və bazar dəyəri. Bazar dəyəri hesablamamız 16 aprel 2021-ci il tarixinə bağlı qiymətləridir və dövriyyədə olan bütün adi səhmləri əhatə edir (<https://www.forbes.com/lists>, 2021).

Edward Jones-da baş kapital araşdırma analitiki James Shanahan qeyd etdi ki, sərvətlərin idarə edilməsi və kapital bazarları böyük banklar üçün ən güclü biznes istiqamətləridir. O xatırladı ki, 2020-ci ilin ikinci rübündə banklar çoxlu komisiyon gəlirləri yaradan əhəmiyyətli korporativ borc və səhm emissiyasından faydalanıblar. Yüksək performanslı ödəniş yönümlü biznesə malik böyük banklar kredit artımının yavaşlamasını, kredit qalıqlarının azalmasını və xalis faiz marjalarına ümumi təzyiqi idarə edə bildilər.

“Pandemiya zamanı xüsusilə yaxşı nəticə göstərən banklar JPMorgan, Morgan Stanley MS +1.8% və Bank of America idi. Belə banklar əhəmiyyətli kapital bazarlarında franşayzinqlərə sahib idilər və güclü institusional qiymətli kağızlar ticarətindən və investisiya bankçılığı fəaliyyətlərindən, o cümlədən borcların, səhmlərin və qiymətli kağızların anderraytinqindən faydalanırdılar,” Şanahan deyir.

JPMorgan-ın rəhbəri Ceymi Dimon, bir il əvvəl Covid-19 satışının ən aşağı nöqtəsində 83,50 dollara düşdüyündən bankın səhmlərinin qiyməti təxminən iki dəfə artaraq 160 dollara çatdıqdan sonra bu yaxınlarda qələbə qazandı.

"Covid-19-un dünya iqtisadiyyatlarının böyük hissələrini faktiki olaraq bağlayacaq qlobal pandemiya olduğunu başa düşən günlər ərzində ABŞ hökuməti görünməmiş sürətlə hərəkət etdi" deyə Dimon səhmdarlara illik məktubunda yazdı. “Xoşbəxtlikdən, Böyük Tənəzzüldən fərqli olaraq, banklar həllin bir hissəsi idi. Böyük tənəzzüldən fərqli olaraq, ABŞ iqtisadiyyatı əslində Covid-19 tənəzzülünə gedərkən yaxşı vəziyyətdə idi(Karataş Z.,2020,s 15)..

Azərbaycanda bankların postpandemiya dövründəki vəziyyətinə nəzər salsaq görürük ki, 2020-ci ildə aktivlər baxımından sektordakı 26 bankdan 14-ü azalıb, 12-si artıb:

Ən böyük ucuzlaşma AFB bankda olub. Bankın aktivləri demək olar ki, yarıya qədər azalıb. Sonrakı yerləri Bank Respublika (-26,8%), Yelo Bank (-21,4%), Yapı Kredi (-18,8%), Muğan Bank (-10,6%) və başqaları tutur. Artım lideri “Naxçıvan Bank” (28,7%) olub. Artan bankların növbəti reytingi belədir:

Kapital Bank (26,2%), VTB Bank (19%), Ziraat Bank (18,6%), Paşa Bank (15,6%) və s.

2021-ci ildə bu vəziyyət dəyişdi. Bankların ödədiyi gəlir vergisinin məbləğini aşağıdakı kimi nəzərdən keçirək (Şəkil 2.).

Hesabat ilində əvvəlki ilə nisbətən az ödəniş etsə də, ən çox vergi ödənişi “Kapital Bank”ın payına düşüb. Ölkənin ən böyük xidmət şəbəkəsinə malik olan bank 51,41 milyon manat (2020: 61,14 milyon manat) gəlir vergisi ödəyib.

Şəkil 2: Azərbaycanda 2021-ci ildə mənfəət vergisi ödəyən banklar

Azərbaycanda 2021-ci ildə mənfəət vergisi ödəyən banklar			
Nº	Bankın adı	2021-ci il	2020-ci il
1	Kapital Bank	51,413,000	61,136,000
2	ABB	51,161,280	53,429,380
3	PAŞA Bank	32,767,000	28,768,000
4	Bank of Baku	8,649,910	4,503,101
5	Xalq Bank	5,221,680	6,813,350
6	Expressbank	3,607,460	2,133,000
7	AFB Bank	2,900,000	1,299,510
8	Premium Bank	2,496,000	1,450,000
9	Ziraat Bank Azərbaycan	1,758,300	527,850
10	Naxçıvanbank	1,742,520	1,925,990
11	Rabitəbank	997,560	133,780
12	Bank Respublika	984,120	-
13	Yapı Kredi Bank Azərbaycan	598,740	781,920
14	Azərbaycan Sənaye Bankı	598,020	1,364,920
15	Azər Türk Bank	344,000	400,000
16	Bank Avrasiya	222,610	331,200
17	Turan Bank	167,000	171,000
18	Bank Melli Iran. Bakı filialı	4,107	9,146
19	Unibank	-	335,000
CƏMI		165,633,307	165,513,147

Mənbə: www.banker.az/2021-ci-ildə-dovlətə-ən-boyuk-mənfəət-vergisi-odəyən-banklar-tam-siyahi/, 2022

Qeyd edək ki, 2021-ci ildə Azərbaycanda 23 bank xalis mənfəət əldə edib. Burada vacib məqam rəqəmlərin bir-birinə qarışmamasıdır. Çünki illərlə balansında zərər toplanan banklar gəlir vergisi ödəmir. Qanunvericiliyə əsasən,

bankın təsisçilərinin və ya səhmdarlarının yığıncağının qərarı ilə hesabat ilinin xalis mənfəəti əvvəlki illərin zərərlərinə aid edilə bilər. Ölkədəki 11 bankın balansında bu illər ərzində itkilər yığılıb.

2021-ci ildə Azərbaycanda bankların Bakıda müştərilərə verilmiş kreditlər üzrə portfeli 14,9% artaraq 13 milyard 21,431 milyon manat təşkil edib.

AMB-nin məlumatına görə, 2022-ci il yanvarın 1-nə Bakı şəhərində banklar tərəfindən borcalanlara verilən kreditlərin həcmi ölkədəki bütün bank kreditlərinin 78,2%-ni təşkil edir. Ümumiyyətlə, Bakıda kreditlər banklar tərəfindən orta hesabla illik 10,24% faizlə verilir. Respublikada kreditlər orta hesabla illik 11,83 faizlə verilir.

2022-ci il yanvarın 1-nə Bakıda banklar tərəfindən milli valyutada verilən kreditlərin həcmi 8 milyard 800,115 milyon manat, xarici valyutada isə 4 milyard 221,316 milyon manat təşkil edib. Eyni zamanda, milli valyutada olan kreditlər üzrə orta hesabla 12,89%, xarici valyutada isə 4,71% təşkil edir. Azərbaycanın regionlarında bankların müştərilər üçün kredit portfeli 2022-ci il yanvarın 1-nə 3 milyard 637,674 milyon manat təşkil edib (2020-ci ilin sonu ilə müqayisədə 28,7% artım).

Qrafik 4: Azərbaycanda Faiz dərəcəsi

Əlaqədar	Son	Əvvəlki	Vahid	Referens
<u>Faiz dərəcəsi</u>	7,50	7,25	Percent	Yan 2022
<u>Pul təklifi M0</u>	10940.80	10852.40	AZN Million	Dek 2021
<u>Pul təklifi M2</u>	23874.90	22743.70	AZN Million	Dek 2021
<u>Pul təklifi M3</u>	33031.30	32462.80	AZN Million	Noy 2021
<u>Xarici Valyuta Ehtiyatları</u>	7018.70	7041.10	USD Million	Noy 2021
<u>Pul təklifi M1</u>	19513.90	19392.30	AZN Million	Noy 2021

Mənbə: <https://tradingeconomics.com/azerbaijan/interest-rate>, 2022

Regionlar üzrə kommersiya bankları hüquqi və fiziki şəxslərə Abşeron-Xızı iqtisadi rayonunda 616,577 milyon manat (orta faiz dərəcəsi illik 15,92%), Gəncə-Daşkəsən iqtisadi rayonunda 491,276 milyon manat (16,78%), Lənkəran-Astara iqtisadi rayonunda kredit verirlər. Rayon - 348,46 milyon manat (orta faiz dərəcəsi illik 19,15%), Mərkəzi Aran iqtisadi rayonu - 321,534 milyon manat (18,75%).

Kreditin qalan hissəsi ölkənin digər iqtisadi rayonlarına verilir.

Azərbaycan Mərkəzi Bankı qlobal iqtisadiyyata, o cümlədən ərzaq, xammal, nəqliyyat və logistika qiymətlərində inflyasiya təzyiqlərinin artmasını əsas gətirərək, baza dərəcəsinə 25 baza bəndi artıraraq rəsmi uçot dərəcəsinə 28 yanvar 2022-ci il tarixindən 7,5%-ə qaldırıb. Azərbaycanda 12 aylıq inflyasiya dekabrda 6,7% olmaqla son dörd ilin ən yüksək səviyyəsinə yüksələrək mərkəzi bankın 2-6% hədəf diapazonunu daha da üstələyib. Onun -7,5% hədəf diapazonundan yuxarı olacağı gözlənilir, lakin 2023-cü ildə hədəf diapazonuna yaxın olmalıdır (<https://tradingeconomics.com/azerbaijan/interest-rate> , 2022).

Azərbaycanda faiz dərəcələri ilə bağlı qərarı Azərbaycan Mərkəzi Bankı verir. Rəsmi faiz dərəcəsi yenidən maliyyələşdirmə dərəcəsidir.

III FƏSİL. DÜNYADA VƏ AZƏRBAYCANDA PANDEMİYA VƏZİYYƏTİDƏ BANK SEKTORUNUN PROBLEMLƏRİNİN HƏLLİ YOLLARI

3.1. Pandemiya şəraitində böhran əleyhinə görülən tədbirlər

2020-ci ilin əvvəlindən Azərbaycan hökuməti COVID-19 pandemiyasının dünyanın bir çox ölkəsində sürətlə yayılmasına operativ reaksiya verib. Prezident İlham Əliyev pandemiyanın nəticələrinin araşdırılması, sosial izolyasiya tədbirlərinin həyata keçirilməsi və iqtisadiyyata mənfi təsirlərin minimuma endirilməsi məqsədilə Nazirlər Kabineti yanında Qərargah yaradılması haqqında sərəncam imzalayıb.

Pandemiyanın, qlobal enerji və fond bazarlarında baş verən kəskin dalğalanmaların iqtisadiyyata, makroiqtisadi sabitliyə və məşğulluğa mənfi təsirlərinin azaldılması haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanının icrası ilə bağlı qısa və ortamüddətli yol xəritəsi hazırlanıb (<https://e-qanun.az/framework/44791>, 2020).

Bu yol xəritəsi 3 sahəni əhatə edir:

- İqtisadi artımın və sahibkarlığın dəstəklənməsi;
- Məşğulluq və sosial dəstək;
- Makroiqtisadi və maliyyə sabitliyi.

Pandemiya ilə əlaqədar iqtisadiyyatın müxtəlif sahələrində yaşanan problemlər xarici ticarətə də təsir edib. Pandemiya zamanı biznesdə və iqtisadiyyatda qeyri-müəyyənliyin artması əsas ticarət tərəfdaşlarının iqtisadiyyatlarının müqavilə bağlamasına və potensial sifarişlərin azalmasına səbəb olub. Nəticədə xarici ticarət dövriyyəsi həcm və dəyər baxımından azalıb. Yaranmış vəziyyətə dərhal reaksiya verən Azərbaycan hökuməti qeyri-neft ixracının azalmasının qarşısını almaq üçün həvəsləndirici və dəstəkləyici tədbirlər gördü.

Beynəlxalq təcrübəyə riayət etmək və malların ixracına marağı artırmaq üçün Rusiya Federasiyasının Vergi Məcəlləsi ixrac markası olan malların satışı

mexanizmini təqdim edir (ixrac markası olan malların satışı zamanı sıfır (0) ƏDV). dərəcəsi tətbiq olunur). Qeyri-neft məhsulları yerli məhsullar üçün qiymət üstünlüyü təmin edəcək. İdxal olunan və qeyri-yerli xammal və yarımfabrikatlar əsasında yerli istehsalın rəqabət qabiliyyətinin artırılması məqsədilə müvafiq siyahı üzrə gömrük rüsumlarının ödənilməsində güzəştlərin tətbiqi ixrac olunan məhsulların rəqabətqabiliyyətliliyinin təmin edilməsi istiqamətində atılmış addımdır. Sahə təhlili göstərir ki, bəzi ixrac olunan mal və məhsulların yerli istehsalı müqayisəli üstünlüyə malik deyil. Bu xammal və yarımfabrikatların idxal-istehsal komponentinə daxil edilməsi ixrac olunan məhsulun xarici bazarlarda qiymət üstünlüyünü artıracaq.

Ölkədə sahibkarlar tərəfindən xüsusi gömrük prosedurlarından istifadənin stimullaşdırılması tədbirlərinin görülməsi və stimullaşdırıcı tədbirlərin görülməsi xarici sifarişlərin artmasına şərait yaradacaq. Beləliklə, fiziki və ənənəvi xidmətlər ticarətinin pandemiyanın mənfi təsirlərindən qorunması həm də iqtisadi aktivliyin azalmasının qarşısını alacaq.

Biz Azərbaycanın ixracyönümlü istehsal strategiyasına keçidini təmin edən qanunvericilik və icra proseslərində islahatları müşahidə edə bilərik. Pandemiya əvvəlki dövrdə istehsalın artırılması və xarici bazarlara çıxışın genişləndirilməsi üçün stimullaşdırıcı mexanizmlər tətbiq edilib. Xarici ticarətin şaxələndirilməsi həm idxalçıların, həm də ixracatçıların rifahının və makroiqtisadi sabitliyin davamlılığının vacib şərtidir. İdxalın diversifikasiyası ixracın diversifikasiyası qədər vacibdir. İdxalın şaxələndirilməməsi müxtəlif sektorların davamlı istehsalına və xidmətlərinə mənfi təsir göstərir. (<https://e-qanun.az/framework/44791>, 2020)).

Məhsul və coğrafiya baxımından idxalın şaxələndirilməsi ixracın şaxələndirilməsi qədər prinsiplədir. İdxalın coğrafi və məhsul şaxələndirilməsi ticarətin statistik artımından daha çox ticarətin keyfiyyətinə aiddir. Eyni zamanda idxalın şaxələndirilməsi ixracın diversifikasiyasına təsir göstərir. “Azərbaycan Respublikasının xarici iqtisadi fəaliyyətin mal nomenklaturasında, idxal gömrük rüsumlarının dərəcələrində və ixrac gömrük rüsumlarının dərəcələrində

dəyişikliklər edilməsi haqqında” Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin bir sıra qərarları və “Azərbaycan Respublikasının xarici iqtisadi fəaliyyətin mal nomenklaturası”nda dəyişikliklər edilməsi barədə” koronavirus (COVID-19) pandemiyası və nəticədə dünya enerji və fond bazarlarında baş verən kəskin dalğalanmalar idxal olunan və yerli istehsal olunmayan xammal və xammaldan asılı olan yerli sənaye sahələrinin rəqabət qabiliyyətinin artırılması məqsədilə müvafiq siyahı üzrə gömrük rüsumlarından azadolmaların tətbiqini əsaslandırır.

Daha rəqabətqabiliyyətli ixracı təmin etmək üçün ucuz və keyfiyyətli xammal lazımdır. Statistika görə, 2020-ci ildə Azərbaycana idxal olunan malların çeşidi 2015-ci illə müqayisədə 20,6% artıb. İxrac əməliyyatlarında neft sektorunun payı 2709-2715 əmtəə adındadır. Xam neftin üstünlük təşkil etdiyi neft-qaz sektorunun aşağı diversifikasiyasını nəzərə alaraq, ixrac olunan malların çeşidi 12,3% artıb. Dünya ticarətində, eləcə də Azərbaycanın xarici ticarətində liberallaşma siyasətinin fəlsəfəsi təkcə istehlakçıların daha ucuz məhsullara çıxış imkanlarını genişləndirmək deyil, həm də makroiqtisadi sabitliyi təmin etmək üçün ixracın həcmi və dəyərini artırmaqdan ibarətdir. Azərbaycanda xarici ticarət iştirakçıları, məhsulları və coğrafiyası baxımından idxalın diversifikasiyası ixracın diversifikasiyasından daha genişdir.

COVID-19 pandemiyası Azərbaycanın ixracına mənfi təsir göstərmişdir. Əmtəə strukturunun təhlili diversifikasiyanın artırılması üçün islahatların dərinləşdirilməsinin zəruriliyini göstərir. Prezident İlham Əliyevin sədrliyi ilə keçirilən müşavirələrdə şaxələndirmə siyasətinin əhəmiyyəti hər zaman vurğulanıb. Azərbaycan Dövlət Statistika Komitəsinin məlumatına görə, 2020-ci ildə xam neft ixracından əldə edilən gəlirlər 36,8% azalaraq 9,4 milyard dollar, neft məhsullarından əldə edilən gəlirlər isə 36,2% azalaraq 295,1 milyon dollar olub. Eyni vəziyyəti təbii qaz ixracının monitorinqində də görmək olar. 2019-cu ildə təbii qaz ixracından əldə olunan gəlir 2,4 milyard dollar olduğu halda, pandemiya ilində bu rəqəm 7,4% azalaraq 2,2 milyard dollar olub. Statistik məlumatları təhlil etdikdən sonra görürük ki, neft-qaz sənayesinin ixracında neft emalı sənayesinin kiçik payı var. Emal sənayesinin inkişafı üçün islahatların əsas prinsipi

institusional islahatlardır. Azərbaycan Respublikası Dövlət Neft Şirkətinin beynəlxalq mühitdə artan rəqabət qabiliyyətini, orta və uzunmüddətli perspektivdə maliyyə sabitliyini, qlobal iqtisadiyyatda, o cümlədən xarici neft bazarlarında gedən prosesləri və qeyri-müəyyənlikləri nəzərə alaraq; korporativ idarəetmə sistemini və biznes modelini təkmilləşdirmək yolu ilə idarəetmə, habelə investisiyaların səmərəliliyi və aktivlərin dəyəri.

Hökumətin Covid-19 pandemiyasının yaratdığı ixrac azalmalarının qarşısını almaq üçün ilkin addımları ixracı stimullaşdırmaq və dəstəkləmək məqsədi daşıyır. Sözügedən dəstək ixracın diversifikasiyasına müsbət təsir göstərəcək. Beləliklə, sahibkarların xarici bazarlara inteqrasiyası üçün yüksək xərc yükü qiymətlə bağlı rəqabətdə itkiyə səbəb olur. Hökumətin dəstəyi mövcud ixracın ləngiməsinin qarşısını alacaq və qeyri-ənənəvi malların xarici bazarlara çıxışını asanlaşdıracaq.

Covid-19 pandemiyası zamanı ixrac portfelində mal və məhsulların çeşidinin 2,5 faiz azalması xarici sifarişlərin azalması ilə bağlı olub. 2017-2019-cu illərin statistikasına və 2020-ci ilin rüblük yekunlarına əsasən, qeyri-neft ixracında qeyri-neft ixrac səbətində yer alan 9 aparıcı məhsul üstünlük təşkil edir. 2017-ci ildən etibarən 9 aparıcı məhsulun tərkibində ixrac səbətinin 0,2-0,3 faizi intervalında minimal dəyişikliklər və bu malların ixracda payının təxminən 50 faiz dəyişməsi ixracın yüksək konsentrasiyasını sübut edir(<https://www.cbar.az/press-releas>, 2020).

Tarixi statistik məlumatlara görə, pandemiyanın təsirlərinə baxmayaraq, ixracda yüksək paya malik olan az sayda mallar minimal dəyişikliklərə məruz qalıb. Tədqiqatın əsas problemi ixrac səbətində malların yalnız kiçik bir hissəsinin ixracın hərəkətverici qüvvəsi olması faktının yaratdığı riski daha da minimuma endirmək üçün mikro və makro dəstəyi təmin etməkdir.

İnnovativ həllərin tətbiqindən azad ticarət sazişlərinin bağlanmasına qədər tədbirlərin həyata keçirilməsi beynəlxalq təcrübədə istifadə olunan səmərəli addımlardır. Həmçinin, biznes mühitinin liberallaşdırılması və ixracatçılar arasında rəqabətin təmin edilməsi pandemiya sonrası dövrdə ixracın diversifikasiyasına töhfə verəcək. İxracda kiçik və orta müəssisələrin payının artırılması üçün ucuz

maliyyə resurslarına çıxışın təmin edilməsi, ixracyönümlü kreditlərin və müxtəlif dəstək tədbirlərinin (beynəlxalq keyfiyyət standartlarının tətbiqi, elmi-tədqiqat və inkişaf xərcləri) verilməsi ixracın diversifikasiyasında məhsulların çeşidini genişləndirəcək.

Pandemiya zamanı ixrac məhdudiyətlərindən irəli gələn ciddi ixrac problemləri pandemiya sonrası dövrə azad ticarəti daha da inkişaf etdirəcək. Azərbaycanın həvəsləndirici və dəstək verən ticarət və gömrük ittifaqlarına üzvlüyünü təmin etmək beynəlxalq ticarətə açıq olmaq yolunda əsas problemlərdən biridir.

Pandemiya dövründə böhran əleyhinə biznes subyektləri üçün görülən tədbirləri aşağıdakı kimi qruplaşdırma bilirik:

Cədvəl 5: Böhran əleyhinə biznes subyektləri üçün görülən tədbirlər

1. Pandemiyanın ölkə iqtisadiyyatına və məşğulluğa mənfi təsirinin azaldılması da daxil olmaqla, davamlı inkişafın təmin edilməsi üçün kompleks Fəaliyyət Planının qəbul edilməsi və uğurla həyata keçirilməsi. Həyata keçirilən tədbirlər nəticəsində 7 ayda iqtisadiyyat cəmi 2,8 faiz azalıb.
2. COVID-19-un milli iqtisadiyyata təsirinə baxmayaraq, ötən illərdə həyata keçirilən iqtisadi islahatlar və yaradılmış potensial hesabına iqtisadi artım tempinin artması (0,2%);
3. Dəstək proqramı (1,47 milyard ABŞ dolları həcmində qiymətləndirilir – ÜDM-in 3,1%-i). Bu, təkcə antiböhran tədbiri deyil, həm də iqtisadi ekspansiya, kreditlərin genişləndirilməsi və məcmu tələbin stimullaşdırılması proqramıdır. Hökumət tərəfindən qəbul edilən bu geniş əhatəli dəstək paketi davamlı inkişaf məqsədlərinə, o cümlədən pandemiya sonrası dövrə sosial tarazlığın qorunmasına və iqtisadi inkişafa xidmət edir;
4. İqtisadiyyatın zərər çəkmiş sahələrində 300 000 fərdi sahibkara birbaşa maliyyə dəstəyi (47 milyon ABŞ dolları);
5. Bu sektorlarda çalışan 300 min işçinin əmək haqlarının qismən ödənilməsi (127 milyon ABŞ dolları);
6. İqtisadiyyatın zərər çəkmiş sahələrində vergi, sığorta və gömrük ödənişlərindən müvəqqəti azadolmalar (68 milyon ABŞ dolları);
7. Əhəmiyyətli sərnişindəşmə sistemlərinə maliyyə dəstəyinin göstərilməsi (165 milyon ABŞ dolları);
8. Pandemiya sonrası zərər çəkmiş ərazilərdə fəaliyyət göstərən sahibkarlıq subyektlərinə dövlət zəmanətlərinin verilməsi və bank kreditləri üzrə faiz dərəcələrinin subsidiyalaşdırılması (0,3 milyard ABŞ dolları);
9. Mövcud bank kreditləri üzrə faiz dərəcəsinin bir hissəsinin dövlət zəmanəti olmadan subsidiyalaşdırılması (0,6 milyard ABŞ dolları);
10. Dövlət əmlakı və Dövlət Torpaq Fondu üzrə icarə haqlarının dövrü olmayan hesablanması;
11. Əhalinin ehtiyacları üçün zəruri olan ərzaq və tibbi məmulatların müvəqqəti gömrük rüsumlarından azad edilməsi;
12. Ortamüddətli perspektivdə dövlətin iqtisadi siyasətinin əsas prioritetləri kimi müəyyən edilmiş sahələrə özəl investisiyaların davamlı dövlət dəstəyi və həvəsləndirilməsi;
13. Pandemiya dövründə birinci dərəcəli tibb işçilərinin əmək haqqının 3-5 dəfə artırılması.

Mənbə:(<https://bakuresearchinstitute.org/az/iqtisadi-bohran-t%C9%99hluk%C9%99si-ev-t%C9%99s%C9%99rrufatlari-ucun-riskl%C9%99r/>, 2020) istinadən müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir.

Koronavirus pandemiyasından zərər çəkən sektorlarda 304 000 işçinin əmək haqqının ödənilməsi üçün maliyyə dəstəyi proqramı (iş yerlərinin itirilməsinin qarşısını almaq məqsədilə):

Cədvəl 6: İşçilərə ayrılmış maliyyə dəstəyi proqramı

<i>Fəaliyyət sahəsi</i>	<i>İşçilərin sayı, min nəfər</i>
Ümumi:	304,6
sənaye	78,8
Ticarət	106,4
Xidmətlər	87
Nəqliyyat	7,80
Digər sahələr	24,6

Mənbə:(<https://www.taxes.gov.az/az/post/1256>, 2021) istinadən müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir.

Koronavirus pandemiyasından zərər çəkən ərazilərdə çalışan 292 000 fərdi (mikro) sahibkara maliyyə dəstəyi proqramı (iş yerlərinin ixtisarının qarşısının alınması məqsədilə):

Cədvəl 7: Sahibkarlıq subyektlərinə ayrılmış maliyyə dəstəyi proqramı

<i>Biznes fəaliyyətinin növü</i>	<i>Vergi ödəyicilərinin sayı</i>	<i>İşçilərin sayı, min nəfər</i>
Fərdi sahibkarlar (sadələşdirilmiş vergi sistemi)	248,5	53,7
Digər mikro sahibkarlıq subyektləri	43,9	3,3
Cəmi	292,4	57

Mənbə:(<https://www.taxes.gov.az/az/post/1256>, 2021) istinadən müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir.

Koronavirus pandemiyasından zərər çəkən ərazilərdə fəaliyyət göstərən sahibkarlıq subyektləri üçün yeni bank kreditlərinin dəstəklənməsi üçün kredit və zəmanət proqramı (0,5 milyard manat):

- Ümumi məbləği 500 milyon manat olan yeni bank kreditlərinin 60%-ni əhatə edən dövlət zəmanətinin verilməsi.
- Zəmanətli kreditlər üzrə faiz dərəcələri 15%-dən, maksimum müddət isə 3 ildən çox olmamalıdır.

- Dövlət zəmanəti ilə verilmiş kreditlər üzrə faizlərin yarısının (15%-in 7,5%-i) subsidiyalaşdırılması.
- Sahibkarlığın İnkişafı Fonduna əlavə vəsaitin ayrılması.

Maliyyə institutlarının COVID-19 pandemiyası qarşısında iki problemi var (<https://www.cbar.az/page-40/statistical-bulletin>, 2020).

Beləliklə, ixracın şaxələndirilməsi birbaşa iqtisadiyyatın şaxələndirilməsindən asılıdır. İqtisadi inkişafa və artıma nail olmaq üçün ixracın diversifikasiyası siyasətlərinə diqqət xarici ticarətin liberallaşdırılması ilə bağlıdır. İndiki vaxtda müqayisəli üstünlüyə malik məhsullar qiymət üstünlüyünə malik olmalı və keyfiyyət standartlarına cavab verməlidir. Azərbaycan biznes mühitinin innovativ həllərə meyilli olması, eləcə də müqayisəli üstünlüyə malik məhsulların müəyyən edilməsi üçün kommersiya strukturları tərəfindən bilik və ixtiralara əsaslanan modellərin tətbiqi diversifikasiyanı daha da sürətləndirəcək.

Birincisi, maliyyədir: maliyyə aktivlərinin dəyərinin kəskin azalması və ya likvidlik itkisinin necə aradan qaldırılması və yumşaldılması. İkincisi operativdir: resursların (insanların, proseslərin, texnologiyaların, qurğuların və məlumatların) biznes xidmətlərini göstərməməsi riskini necə həll etmək olar. Maliyyə sektorunun səlahiyyətliləri hər iki problemlə maraqlanır, çünki maliyyə institutlarının cavabı iqtisadiyyatı dəstəkləyən maliyyə xidmətlərinin göstərilməsi üçün təsir göstərir (diqqət yetirin ki, BCBS “Əməliyyat riskinin düzgün idarə edilməsi prinsipləri” [4] 57-ci maddəsində açıq şəkildə qeyd olunur. pandemiya biznesin davamlılığının planlaşdırılmasında nəzərə alınacaq ssenarilərdən biri kimi). COVID-19 pandemiyasından sonra bir neçə səlahiyyətli orqan maliyyə institutlarına bu problemlərin həllinə kömək etmək üçün mövcud tənziqləmə bazalarına yeniləmələr daxil olmaqla tövsiyələr verdi. Bu tövsiyələr adətən biznesin davamlılığı planının "hazırlıq" və "cavab" mərhələlərinə aiddir və aşağıdakı kateqoriyalara:

- müştərilərin və işçilərin təhlükəsizliyinin təmin edilməsi;
- pandemiya ssenarisini həll etmək üçün fəvqəladə hallar planlarının məqsəduyğunluğunun nəzərdən keçirilməsi;

- telekommunikasiya imkanlarının qiymətləndirilməsi və kiber davamlılığın artırılması;
- kritik maliyyə işçilərini müəyyən etmək;
- kritik üçüncü tərəf xidmət təminatçıları ilə əlaqələndirmə;
- daxili və xarici tərəflərlə aydın əlaqə saxlamaq.

Bununla belə, beynəlxalq səviyyədə nəzarət müzakirələri son vaxtlar daha geniş əməliyyat dayanıqlığına nail olmaq istiqamətində dəyişib. İngiltərə Bankı öz əməliyyat dayanıqlığına dair gözləntiləri ilə bağlı məsləhət verən ilk milli orqan idi. O, əməliyyat dayanıqlığını firmaların və bütövlükdə maliyyə sektorunun əməliyyat pozğunluqlarının qarşısını almaq, uyğunlaşmaq, onlara reaksiya vermək, bərpa etmək və onlardan öyrənmək bacarığı kimi müəyyən etmişdir. Onun məsləhət sənədi firmalardan mühüm biznes xidmətlərini (yəni istifadəçilərə təqdim olunan xidmətləri) müəyyən etməyi, bu xidmətləri göstərmək üçün lazım olan resursları xəritələndirməyi və müxtəlif potensial pozulma ssenariləri üçün onun təsir tolerantlıqlarını təyin edib sınaqdan keçirməyi tələb edirdi. O, həmçinin firmalardan əməliyyat davamlılığına təsir tolerantlıqları daxilində qala bilmələrini təmin etmək üçün sağlam əməliyyat risklərinin idarə edilməsini, biznesin davamlılığını və outsorsinq çərçivələrini tətbiq etməyi tələb edirdi.

Yuxarıda göstərilən nəzarət müzakirələri üçün əsas stimullardan biri maliyyə institutlarının İT kəsintilərinə və kiberhücumlara qarşı əməliyyat dayanıqlığını müəyyən etmək istəyi idi. Bununla belə, COVID-19-un son həftələrdə yaratdığı pozğunluqdan görüldüyü kimi, maliyyə institutları pandemiya zamanı əməliyyat davamlılıq prosedurlarının da məqsədə uyğun olmasını nəzərdən keçirməli və təmin etməlidirlər. Bu yaxınlarda COVID-19 ilə bağlı verilmiş müxtəlif nəzarət təlimatlarında göstərildiyi kimi, pandemiyalar maliyyə institutlarının öz əməliyyat dayanıqlığını yoxlamaq üçün ssenarilərə daxil etməli olduqları unikal elementlərə malik ola bilər:

Kritik/vacib işçilər. Pandemiya mühüm biznes xidmətləri göstərmək üçün zəruri olan kritik funksiyalara təsir göstərə bilən işçi qüvvəsinin əhəmiyyətli dərəcədə olmamasına səbəb ola bilər. Beləliklə, əhəmiyyətli biznes xidmətlərini

dəstəkləyən və sonuncunun təhlükəsizliyini təmin edən kritik funksiyaları və işçilərini müəyyən etmək vacibdir. Maliyyə institutları həmçinin işçilərin öz vəzifələrini təhlükəsiz şəkildə davam etdirmələrini (lazım olduqda uzaqdan) təmin etməlidirlər ki, biznes xidmətləri mümkün qədər tez bərpa olunsun.

İT infrastrukturunu. Pandemiya, karantin və ya sosial uzaqlaşdırma tədbirləri ilə zəruri edilən evdən iş tənziqləmələri səbəbindən uzun müddət ərzində maliyyə qurumunun İT infrastrukturuna təzyiqa səbəb ola bilər. Beləliklə, maliyyə institutları onların İT infrastrukturunun istifadədəki bu kəskin artımın öhdəsindən gələ bilməsini təmin etməli və informasiya təhlükəsizliyini qorumaq üçün addımlar atmalıdır.

Üçüncü tərəf xidmət təminatçıları. Pandemiya dünya miqyasında üçüncü tərəflər tərəfindən təqdim olunan xidmətlərə (məsələn, tele və video konfrans xidmətləri, eləcə də müştəri ilə bağlı onlayn xidmətlər üçün internet provayderləri) etibar etməyə səbəb ola bilər. Beləliklə, maliyyə institutları xarici xidmət təminatçılarının və/və ya kritik təchizatçıların adekvat tədbirlər görməsini və pandemiya ssenarisinə kifayət qədər hazır olmasını təmin etməlidir.

Kiber davamlılıq. Pandemiya maliyyə institutlarının İT infrastrukturundan, üçüncü tərəfin və müştərilərin onlayn xidmətlərindən geniş istifadəyə görə kiberhücumların artmasına səbəb ola bilər. Təhdid iştirakçıları ümumi çaxnaşma və çəşqınlıqdan da istifadə edə bilərlər. Beləliklə, maliyyə institutlarının kiber davamlılıq prosesləri həssas sistemləri müəyyən etmək və qorumaq üçün sayıq qalmalıdır. Bu proseslər həm də kiberhücumları aşkar edib onlara cavab verməli və qurumun onlardan xilas olmasına kömək etməlidir.

Keçmiş epidemiyalar zamanı maliyyə institutlarının üzləşdiyi əməliyyat problemlərinin həlli təcrübəsi, xüsusən də oxşar hadisələrlə əvvəllər təcrübəsi olmayan yurisdiksiyalar üçün COVID-19 pandemiyasının yaratdığı problemlərin həlli üçün yaxşı başlanğıc nöqtəsidir.

Bir çox ölkədə tətbiq edilən kilidləmələr qeyri-vacib bank işçi qüvvəsinin əksəriyyətini uzaqdan işləməyə məcbur edir (məsələn, evdən). Beləliklə, bank müştərilərinin əksəriyyəti uzaqdan bank əlaqəsi kanallarından istifadə etməyə

məcbur olurlar. Banklar üçün əməliyyat problemi yaratmaqdan başqa (əvvəlki alt bölmədə nəzərdən keçirilmişdir), bu, məsələn, likvidlik çatışmazlığı ilə üzləşən və kreditlərini yenidən müzakirə etmək ehtiyacı olan müştərilərə həm fiziki, həm də psixoloji təzyiq göstərir. Yaxşı inkişaf etmiş qeyri-şəxs (məsələn, onlayn) bank infrastrukturunu həlledici rol oynamağa başlayır. Rəqəmsal bank xidmətlərinə artan ehtiyac bir çox ənənəvi maliyyə institutlarını rəqəmsal innovasiya söylərini sürətləndirməyə vadar edə bilər. Nəticədə, bir çox köhnə banklar və kredit ittifaqları bazara daha yaxşı rəqəmsal bankçılıq həlləri gətirmək üçün FinTech firmalarına müraciət edə bilər. Rəqəmsal həllərə tələbin artması vençur kapitalının maliyyələşdirilməsinin bir seçim olmaya biləcəyi bir vaxtda (likvidlik çatışmazlığı səbəbindən) FinTech firmalarına həyat xətti təmin edə bilər.

Bundan əlavə, zəifləyən iqtisadiyyatlar hökumət təşkilatlarını və tənzimləyici qurumları FinTech həllərinin genişləndirilməsini stimullaşdırmağa məcbur edə bilər. Məsələn, artıq 7 fevral 2020-ci ildə Cənubi Koreyanın iqtisadiyyatını yenidən işə salmaq üçün FinTech və on digər sənaye (məsələn, məlumat və süni intellekt, e-ticarət və s. daxil olmaqla) ilə bağlı tənzimləmələri müvəqqəti yumşaltmağı planlaşdırdığı açıqlandı. ÜST kontaktsiz ödənişləri də təşviq etmişdir. Nəhayət, hazırkı COVID-19 böhranına tab gətirə bilən FinTech, RegTech (uyğunluğun təkmilləşdirilmiş avtomatlaşdırılmasını təmin edən firmalar) və qabaqcıl məlumat və analitik firmalar üçün çox güman ki, daha çox vençur maliyyəsi mövcud olacaq. Bir çox hesabatlara görə, bazar sabitləşdikdən sonra özəl kapital və vençur kapitalı firmaları əhəmiyyətli pul vəsaitlərinə malik ola bilər.

Bank söylərinin diqqəti hazırda qısamüddətli olmalı olsa da, bu böhran bank sektorunu artıq yenidən formalaşdıran bir çox tendensiyaları potensial olaraq sürətləndirə bilər. Elə ola bilər ki, “hər zamankı iş”ə qayıtmaq olmayacaq. Beləliklə, qısa müddətli cavablar zəruri olsa da, onlar aşağıdakı maddələrə diqqət yetirməklə uzunmüddətli biznes model dəyişiklikləri üçün əsas qoya bilər (və çox vaxt olmalıdır):

Təhsil və təlim. Bəzi insanlar, əsasən yaşlılar, texnologiyadan qorxduqları

üçün onlayn bankçılıqdan istifadə etmirlər. Uzaqdan qarşılıqlı əlaqə qura bilən müştəriləri öyrətmək və dəstəkləmək vaxtıdır. Bu qarşılıqlı əlaqəni artırmaq üçün filial və zəng mərkəzi işçilərinə əsas səviyyədə tez bir zamanda həyata keçirilə bilən təlimlər keçməlidir. Müştərilərin indi ehtiyac duyduqları daha az istifadə olunan funksiyalara keçməsinə kömək etmək üçün onlayn bankçılığa kifayət qədər daxili yardım əlavə edilməlidir .

İstehlakçılara məsləhətləri fərdiləşdirmə. Pərakəndə müştərilər həm qısamüddətli pul vəsaitlərinin idarə edilməsi, həm də ailə vəziyyəti dəyişdikcə gələcəklərini yenidən planlaşdırmaq üçün yardım və məsləhət almaq üçün növbəyə duracaqlar. Bank sənayesi artıq COVID-19 böhranı ilə artacaq məsləhət çatışmazlığı ilə üzləşmişdi. Çatbot imkanlarına investisiya miqyaslı məsləhətlər vermək üçün ən yaxşı yol kimi görünə bilər, lakin bu böhranın xarakterini nəzərə alaraq, banklar real söhbətləri təmin etmək üçün Facetime və WhatsApp videosu kimi ümumi istehlakçı proqramlarından istifadə də daxil olmaqla, mümkün olan hər yerdə canlı qarşılıqlı əlaqəyə üstünlük verməlidirlər. Bu, müştərilərin arxayınlığa və danışmaq üçün kiməsə ehtiyac duyduğu bir dövrdür, onlara qarşıdan gələn kommunal ödənişlərinin onları maliyyə kənarına qoyacağını bildirən şəxsi xəbərdarlığa deyil.

Virtual KOM əlaqələri menecerləri (RM). Əksər kommersiya RM bankda mövcud olan bütün əməkdaşlıq alətlərindən istifadə edərək müştərilərlə qarşılıqlı əlaqəni gücləndirə bilər. Ancaq müştərilərə də kömək edə bilərlər. Sosial məsafə, şəxsən olmasa belə, söhbətləri istisna etməməlidir. Kommersiya bankçılığı üçün bu söhbətlər COVID-19-dan və mümkün 12 aylıq tənəzzüldən necə sağ çıxma biləcəyinizlə bağlı sektora xas fikirlərdən ibarət olmalıdır. Bu tip məsləhət dəstəyi bankla müştəri münasibətlərini dəyişdirə və etibarlı məsləhətçi statusunu təmin edə bilər. Ən yaxşı RM-lər bunu təbii şəkildə yerinə yetirsə də, tipik kommersiya RM-nin əsasən virtual modelə keçmək üçün təlim və texnologiya dəstəyinə ehtiyacı olacaq.

Rəqəmsal satış və xidmətləri sürətləndirin. Fiziki təmasların məhdudlaşdırılması banklardan şəxsən qarşılıqlı əlaqəyə ehtiyacı olan proseslərin

inventarını və onları mümkün qədər tez internetə köçürmək planını tez bir zamanda tərtib etməyi tələb edir. Elektron imza və ya rəqəmsal identifikator prosesləri sürətlə tətbiq oluna bilərmi? Bank hələ də növbəti bir neçə ay üçün uyğun olmayan şəxsi qarşılıqlı əlaqə səviyyəsini harada məcbur edir? Hansı əməliyyatlar Alexa və ya WhatsApp kimi danışıq platformalarına köçürülə bilər? Bununla belə, cinayətkarlar artıq zəif tərəflərdən istifadə etmək və həssas müştəriləri fırıldaqlarla hədəfə almaq üçün səfərbər olublar və beləliklə, banklar müştərilərə daha çevik giriş təmin etməyə çalışarkən, həm də kibertəhlükəsizlik və fırıldaqçılıqla mübarizə qruplarını gücləndirməlidirlər. Risklər və mükafatlar balanslaşdırılmalıdır, lakin banklara rəqəmsal girişi təhlükəsiz və tez genişləndirməyə imkan verən effektiv alətlər mövcuddur .

Nəticə olaraq qeyd edək ki, COVID-19 böhranı, ağır maliyyə təsirindən başqa, hələ də FinTech şirkətləri ilə birgə həyata keçirilə bilən “rəqəmsal həlləri “ikiqat artırmaq” fürsətidir”.

3.2. COVID-19 pandemiyası prosesinin Türkiyə və Azərbaycan Bank sektorunun işçiləri və müştərilərinə təsiri: müqayisəli Swot Analizi

Swot Analizinə keçmədən öncə 2020-ci il tarixinə Azərbaycanda fəaliyyət göstərən yerli və xarici investisiyalı banklara qısa nəzər yetirək.

31 may 2020-ci il tarixinə Azərbaycanda 26 bank fəaliyyət göstərir ki, onlardan ikisi dövlət, 24-ü özəldir. Xarici kapitallı 12 bank var (xarici bankların iki yerli filialı var - İran Milli Bankının filialı və Pakistan Milli Bankının filialı). Bundan əlavə, Azərbaycanda Bank VTB (Azərbaycan) fəaliyyət göstərir. Bank VTB (Azərbaycan)-ın rəsmi açılışı 23 noyabr 2009-cu il tarixində baş tutmuşdur (lisenziya №162). Bank VTB (Azərbaycan) ASC-nin nizamnamə kapitalı aşağıdakı kimi bölüşdürülür: Bank VTB (PJSC) - 99,9999%; fiziki şəxs - 0,0001%. Bank VTB (Azərbaycan) dünyanın 20-dən çox ölkəsində nümayəndəlikləri olan VTB beynəlxalq maliyyə qrupunun bir hissəsidir. VTB-nin əsas səhmdarı 60,9% payla Rusiya Federasiyasıdır. Bankın rəsmi saytıda verilən məlumata görə, bankın fəaliyyəti MDB ölkələri, Gürcüstan, Kipr, Avstriya, Fransa, Almaniya, Çin

və Hindistanı əhatə edir. Bank VTB (Azərbaycan)-ın əsas vəzifələrindən biri VTB Qrupunun fəaliyyət göstərdiyi ölkələrdə bir sıra yeni bazarlara çıxmaqda yerli biznesin dəstəklənməsi, habelə Azərbaycan Respublikasında fəaliyyət göstərən Rusiya şirkətlərinə köməklik göstərməkdir. VTB (Azərbaycan) Rusiya ilə işləyən azərbaycanlı sahibkarlar üçün əsas tərəfdaş bankdır. Qeyd edək ki, Azərbaycan və Türkiyə arasında bank sektorunda əlaqələr yüksək səviyyəyə çatıb. 2017-ci ildə Azərbaycanda Ziraat Bankının baş ofisinin açılması iki ölkə arasında ticarətin inkişafına töhfə verib. Ziraat Bank 1863-cü ildə yaradılıb və Türkiyənin ən böyük dövlət banklarından biridir. Onun ölkə üzrə 1400-dən çox filial şəbəkəsi var.

Ziraat Bankının dünyanın 18 ölkəsində 195 filialı və filialı var: Türkiyə xaricində, “törəmə şirkətləri” banklar Almaniya, Bosniya və Herseqovina, Rusiya, Qazaxıstan, Türkmənistan və Özbəkistanda fəaliyyət göstərir. Ziraat Bankının həmçinin Böyük Britaniya, ABŞ, Bolqarıstan, Gürcüstan, İraq, Şimali Kipr, Yunanıstan, Səudiyyə Ərəbistanı və İranda nümayəndəlikləri var.

Azərbaycanın bank sisteminin kəmiyyət dinamikası Cədvəl 2.2-də təqdim olunur. Bank sektorunun kapital adekvatlığı bu gün təqribən 23% təşkil edir ki, bu da normativ tələblərdən 2,3 dəfə yüksəkdir. Sektorun kapital buferi 2,2 milyard manatdır. Ümumiyyətlə, bank sektorunda kifayət qədər likvidlik var. Hazırda bankların likvid vəsaitləri 9 milyard manatı ötür ki, bu da bank sektorunun aktivlərinin 29 faizini təşkil edir. Lakin Beynəlxalq Valyuta Fondunun (BVF) hesabatında qeyd olunur ki, “Azərbaycanın bank sistemində vəziyyətin yaxşılaşmasına baxmayaraq, o, qeyri-sabit olaraq qalır: dollarlaşma, hedcinq olunmamış valyuta mövqeləri və problemlili kreditlər hələ də yüksək səviyyədə qalır, bəzi banklar kifayət qədər kapitalsızdır və ya müflisdir” .

Hesab edirik ki, “bank sisteminin kapitallaşma səviyyəsinin artırılmasına bankların IPO bazarına daxil olması ilə nail olmaq olar. Bu, bank sisteminin kapitalının 60%-ə qədər artımını təmin edəcək. Amma problem ondadır ki, bankların böyük əksəriyyəti qiymətli kağızlar bazarını resursların cəlb edilməsi mexanizmi kimi qəbul etmir”. Pandemiya, karantin və eyni zamanda neftin qiymətinin düşməsi ilə bağlı vəziyyət ölkədəki bütün bankların həyatını daha da

çətinləşdirib. Müvafiq olaraq, bank sektorunun təkmilləşdirilməsi və kreditləşmənin inkişafı istiqamətində həyata keçirilən islahatlar çərçivəsində 27 aprel 2020-ci il tarixində AMB İdarə Heyətinin qərarı ilə “Atabank” ASC, “AGBank”, “NBC Bank” və “Amrah Bank”a müvəqqəti inzibatçılar təyin edilib. 28 aprel və 12 may 2020-ci il tarixlərində dörd bankın hamısı ləğv edildi və iflas elan edildi.

Fikrimizcə, Azərbaycan Respublikasının bank sisteminin gələcək inkişafının əsas istiqamətləri bank sisteminin dayanıqlığının gücləndirilməsi, korporativ idarəetmənin beynəlxalq standartlarının yayılması, bank sistemində etimadın artırılması, keyfiyyət və şəffaflığın artırılması ilə əlaqələndirilməlidir.

Bu gün, Azərbaycanın bank sektorunun 90%-i internet bankçılıq, 83%-i isə mobil bankçılıq xidmətlərindən istifadə edir. Azərbaycanda ölkədə nağdsız ödənişlərin genişləndirilməsi istiqamətində kompleks işlər aparılır. 2016–2020-ci illər üçün qəbul edilmiş “Azərbaycan Respublikasında maliyyə xidmətlərinin inkişafına dair Strateji Yol Xəritəsi”ndə bankların rəqəmsal transformasiyasının sürətləndirilməsi üçün tənzimləmə mexanizminin təkmilləşdirilməsi ilə əlaqədar bankların rəqəmsal transformasiyasının sürətləndirilməsinə dair tədbirlər müəyyən edilib. Bundan başqa, “Azərbaycan Respublikasında rəqəmsal ödənişlərin genişləndirilməsinə dair 2018–2020-ci illər üçün Dövlət Proqramı” qəbul edilib.

Cədvəl 8: Bankların inkişaf dinamikası cədvəli

Göstəricilər	31.01.2020	31.02.2020	31.03.2020	31.04.2020	31.05.2020
Azərbaycanda bankların sayı	30	30	30	28	26
Dövlət bankları	2	2	2	2	2
Özəl banklar	28	28	28	26	24
Xarici kapitallı bankların sayı:	14	14	14	13	12
o cümlədən nizamnamə kapitalı 50%-dən 100%-ə qədər olanlar	7	7	7	7	7
Lisensiyası ləğv edilən bankların sayı	0	0	0	2	2

Mənbə: (<https://www.cbar.az/page-6/annual-reports> , 2020) istinadən müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir.

Proqramın məqsədi vətəndaşlar, sahibkarlıq subyektləri və dövlət orqanları arasında nağdsız ödənişlər mühitinin əhəmiyyətli dərəcədə genişləndirilməsi və nəticədə bank sisteminin maliyyə resurs bazasının gücləndirilməsi ilə bağlıdır. Müvafiq olaraq, əsas strateji prioritetlər müxtəlif infrastruktur imkanlarını, bu xidmətlərin çeşidinin müxtəlifliyini, keyfiyyətini və əhatə dairəsini, habelə onlardan istifadənin kütləviliyini artırmaqla rəqəmsal ödənişlər sahəsində xidmətlərin institusional və hüquqi bazasının gücləndirilməsidir. Qeyd edək ki, bu Proqram 2021-ci ilədək respublikada nağdsız ödənişlərin illik həcmnin 17 milyard manata çatdırılmasını nəzərdə tutur. Onun həyata keçirilməsi nağdsız ödənişlərin payını hər il 7% artırmağa imkan verəcəkdir .

Görünən odur ki, ölkədə əsas strateji prioritetlər göstərilən xidmətlərin institusional və hüquqi bazasının gücləndirilməsi, infrastruktur imkanlarının genişləndirilməsi və təbii ki, onların kütləviliyinin təmin edilməsi yolu ilə rəqəmsal ödəniş xidmətlərinin çeşidinin, keyfiyyətinin və istifadə dairəsinin genişləndirilməsi ilə bağlıdır. bank sektorunda istifadə. Rəqəmsal ödənişlərdən istifadənin artması iqtisadi şəffaflığa, bankların əməliyyat xərclərinin azalmasına, vergitutma bazasının genişləndirilməsinə, müəssisələrin və əhalinin maliyyə xidmətlərinə çıxış imkanlarının artmasına, bank sektorunun kreditləşmə və investisiya imkanlarının genişlənməsinə səbəb olacaq.

İndi isə bir qədər Türk bank sektorunun durumuna və Covid-19 infeksiyası ilə bərabər keçilən vaxt perioduna nəzər yetirək.

2019-cu ilin dekabr ayının sonu etibarilə Çinin Vuhan şəhərində ortaya çıxan və təsirini bütün dünyada və Türkiyədə göstərən COVID-19 epidemiyasının iqtisadiyyatın bir çox sektoruna təsir etdiyi görünür və yeni tədbirlər Bu təsirlərə görə epidemiyanın yayıldığı ölkələrdə tətbiq edilmişdir. Təlimlər dayandırıldı və ya distant təhsil sisteminə başlandı, evdən iş iş həyatında tətbiq olundu, səyahətlər qadağan edildi, ticarət mərkəzləri və restoranlar müvəqqəti olaraq bağlandı, bank sektorunda yeni iş planları tətbiq edildi. Görülən tədbirlərin əsas məqsədi COVID-19-un mənfi təsirlərini azaltmağa çalışmaqdır.

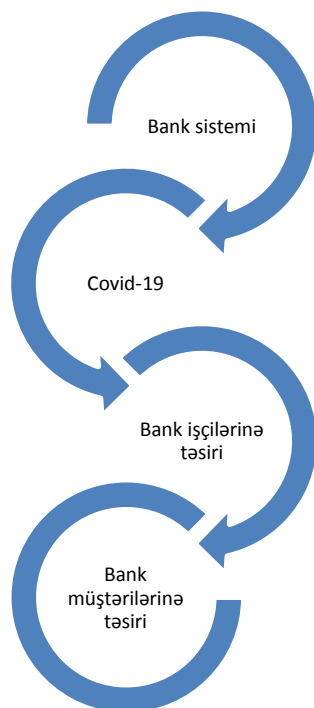
Banklar əmanətçiləri və vəsaitə ehtiyacı olan insanları bir araya gətirən

maliyyə vasitəçi qurumlarıdır (Gürel və Gülay, 2020: 8). Bank sektorunda verilən kreditlərin qorunması və geri qaytarılmasının rahat olması vacibdir. Banklar kredit verdikləri fiziki şəxslərin, KOS-ların, kommersiya və korporativ qurumların maliyyə vəziyyətini və fəaliyyətlərini yaxından izləyir və nəzarət edir. Bütün bunlara baxmayaraq, hələ də geri qaytarılmayan kreditlər ola bilər (Arabacı və Yücel, 2020:206). Bankların kredit xidmətləri risk və gəlirliliyi təmsil edir. Məqsəd həm riski, həm də gəliri tarazlaşdırmaqdır. Bu kontekstdə bank sistemində qarşılaşılan ən mühüm problem kredit riskidir. Borclunun müqavilənin tələblərinə əməl etmədiyi vəziyyət kredit riski kimi müəyyən edilir (Babuşçu, 2005). Demək olar ki, kredit riski COVID-19 xəstəliyi prosesində bankların üzləşdiyi ən çox yayılmış risk növüdür.

Bank sistemi koronavirusun maliyyə və iqtisadi təsirlərini azaltmaq üçün tədbirlər görüb. Şəkil 3-də göstərildiyi kimi, epidemiyanın banklarda əks olunması həm müştərilər, həm də işçilər üçün olmuşdur. Bu prosesdə banklar müştəriləri üçün tədbirlər və maliyyə resursları yaratmış, həm də öz işçilərini epidemiyadan qorumaq üçün ehtiyat tədbirləri yaratmışlar. Banklar pul vəsaitlərinin hərəkəti pisləşən şirkət və ya şəxslərin kredit ödənişlərini, restrukturizasiyanı və bu şirkətlər və ya şəxslər üçün kredit dəstəyi paketlərini təxirə salıb. Bank işçilərinin sağlamlığını qorumaq üçün gigiyena qaydaları, iş saatları, iş saatları və iş üslubları ilə bağlı bir sıra tədbirlər həyata keçirmişdir.

Türk Bank sistemində idarə olunan normallaşma prosesində bəzi banklar tərəfindən bayram dəstək kreditləri, sərfəli mənzil kreditləri, avtomobil kreditləri, koronavirus xəstəliyinə qarşı sığorta paketləri üçün bir çox fərqli kredit dəstəyi paketləri yaradılmışdır. Bank sektorunda qarşısızalmaz neqativ halların minimuma endirilməsi üçün şirkətlərin vergi və kredit borclarının təxirə salınması, mərkəzi banklar tərəfindən likvidliyin təmin edilməsi, KOM-lara yardım paketləri kimi müxtəlif iqtisadi və maliyyə dəstəkləri dövlət siyasəti ilə təmin edilmişdir. Qlobal epidemiyaya bank sektorunda bir çox yeniliklərə səbəb olmaqla yanaşı, yeni dəyişikliklərə və transformasiyalara şərait yaratdı.

Şəkil 3: Pandemiyanın banklara təsir sistemi

Mənbə: (<https://www.cbar.az/press-release-2580/mrkzi-bank-koronavirus-pandemiyasi>, 2020) istinadən müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir.

Bank sektorunda müştərilərin bank fəaliyyətlərini rahatlıqla həyata keçirdikləri mühüm bölmələrdən biri də filiallardır. Müştərilərdən məhsul satışı, kreditin verilməsi, hər cür ödəniş əməliyyatları, depozit və pul çəkmə əməliyyatları kimi bank xidmətlərinin göstərilməsinə dair çoxsaylı müraciətlər filiallar vasitəsilə həyata keçirilir. Müştəri tələblərinin və ya gözləntilərinin sürətli dəyişməsi və texnoloji dəyişikliklərin sürətlə yayılması ilə müştəri zəng mərkəzləri, internet bankçılıq, mobil bankçılıq kanalları kimi kanallar gündəmə gəldi, beləliklə, filialların istifadə çəkisi azalmağa başladı. COVID-19 epidemiyasının yaşandığı bu günlərdə bankların texnoloji və prosesual transformasiyalarının daha da sürətləndiyi görünür. (Güler, 2020: 90). Filiallarda həyata keçirilməsi mümkün olan əməliyyatların əksəriyyəti bu prosesdə texnoloji infrastrukturla uzaqdan həyata keçirilib.

Rəqəmsallaşma kanallarından biri olan internet və onun xüsusiyyətləri bank məhsul və xidmətlərinin təqdimatı üçün ideal mühit yaradır. Məhsul və xidmətlərin müştərilərə yenilikçi bir şəkildə çatdırılmasını da asanlaşdırır (Kayakuş M., 2020: 156-157) Rəqəmsallaşma prosesinin bir çox sektorda ön plana çıxacağı təxmin

edilir. Xüsusilə süni intellekt və robototexnika ilə əlaqəli texnologiyalar vasitəsilə maliyyə və xidmət sektorlarında rəqəmsallaşmanın daha da yayılması mümkün olacaq. (Okur, 2020, səh. 319).

Bank əməliyyatlarının operativ şəkildə həyata keçirilməsi üçün bankomatlarda gündəlik nağd pul çıxarma limitləri artırılıb və bankomatlar gündəlik olaraq dezinfeksiya edilib. Bank müştərilərinin rəqəmsal kanallara üstünlük verməsini təşviq etmək üçün bankomatlardan 2000 TL ilə 3000 TL arasında dəyişən gündəlik pul çıxarma limiti banklar tərəfindən 5000 TL-yə qaldırılıb.

Banklar, müştərilərinin əməliyyatlarını filiallara gəlmədən həyata keçirə bilmələri üçün rəqəmsal paylama kanallarında mobil, internet bankçılıq, ATM və müştəri xidmətləri zəng mərkəzləri vasitəsilə əməliyyatlarını asanlaşdırmaq üçün tədbirlər görüb. Bu məqsədlə bank filiallarında aparılan əməliyyatların əksəriyyəti bu kanallar vasitəsilə həyata keçirilib. Rəqəmsal kanallar üçün tətbiq edilən gündəlik əməliyyat limitləri artırılıb, əməliyyat xərcləri minimum səviyyəyə endirilib, hətta banklar bu çətin proseslə mübarizədə bəzi əməliyyatlar üçün komissiya almadılar. Bundan əlavə, banklara internet və mobil bankçılıq və bankomatlar vasitəsilə həyata keçirilən əməliyyatları pulsuz həyata keçirmək imkanı verilir (TBB, 2020).

Bank sistemi rəqəmsal texnologiyaları çox yaxından izləməyə çalışan bir sektor olsa da, epidemiyanın bu prosesdə rəqəmsallaşmanı sürətləndirdiyi görülür (Akca & Tepe Küçükoğlu, 2020: 77).

Epidemiyanın mənfi təsirlərindən qorunma çərçivəsində müştərilərin istifadəsinə verilən 10.000 TL-lik əsas istehlak krediti müraciətləri internet bankçılıq və mobil bankçılıq kanalları vasitəsilə edildi (Beybur və Çetinkaya, 2020: 153).

Gündəlik həyatımızı asanlaşdıran yeni texnologiyalar bir çox digər sektorlarda olduğu kimi bank sektorunda da getdikcə daha çox istifadə olunur. Xüsusilə son illər həyatımıza daxil olan və bir çox sahələrdə rast gəlinən COVID-19 epidemiyasının qarşısının alınması məqsədilə bank əməliyyatlarında istifadə

olunan texnologiyalar çox uğurlu nəticələrin əldə edilməsinə kömək edib. Xüsusilə türk bank sektorunun davamlı olaraq sərmayə qoyduğu rəqəmsal kanallar epidemiya ilə mübarizədə xilaskar olub.

Həll edilməli olan məsələlərdən biri də bankların öz müştərilərinin gözləntilərini yerinə yetirmələridir ki, onlar mövcud müştəri portfellerini qoruya bilsinlər və öz portfellerinə yeni müştərilər cəlb etsinlər (Hakiri, 2012).

Ölkəni və dünya iqtisadiyyatını təsir altına alan COVID-19 epidemiyası ilə əlaqədar maliyyə bazarlarında vasitəçi kimi çıxış edən bankların həyata keçirdikləri tədbirlər və dəyişiklik siyasətləri həm ölkə iqtisadiyyatına töhfə vermək baxımından çox əhəmiyyətlidir. , öz uğurlarını və rəqabət qabiliyyətlərini dəstəkləmək və müştərilərinə bank əməliyyatlarını sağlam şəkildə həyata keçirmələrinə kömək etməkdir (Güler, 2020:85).

2020-ci ilin mart ayında Türkiyədə ilk koronavirus hadisəsinin aşkarlanması ilə banklar virusla mübarizə zamanı müştərilərinin sağlamlığını ön planda tutan tətbiqlərdən istifadə etməyə başlayıb. Filiillərə getmədən internet və rəqəmsal mühitdə edilən əməliyyatlar şaxələndirilərək bir çox bank xidmətləri etibarlı şəkildə təmin edilir. Banklar müştəriləri üçün məhsul və xidmətlər arasında yer alan kredit kartları, kreditlər və çağrı mərkəzlərindəki yenilikləri yeniləyib, daha sürətli və sağlam istifadəni təmin ediblər.

Kredit və debet kartlarının təmassız istifadəsinin populyarlaşdırılması məqsədilə təmassız əməliyyat limitinin 100 TL-dən 250 TL-yə yüksəldilməsi istiqamətində tədbirlər görülüb. Banklar bu epidemiya prosesində müştərilərinin sağlamlığını qorumaq üçün təmassız kredit kartı əməliyyatı limitini artırıb. Bütün dünyada sürətlə yayılan korona virusuna qarşı Türkiyədə banklar tərəfindən təmassız kredit kartlarından istifadə tədbirləri geniş vüsət alıb. Fərdlər arasında sosial təmasın azalmasına töhfə verən təmassız kredit kartlarının istifadəsi təhlükəsiz olmaqla yanaşı, gigiyenik ödəniş imkanı da təmin edir.

Fərqli bir mövcud təcrübə isə, sıxlığın yüksək ola biləcəyi bankların filiallarında, eyni vaxtda məhdud sayda müştərinin müəyyən ardıcılıqla filiiala qəbul edilməsi şərti ilə müştərilərə xidmət göstərir. Filiillərə daxil olan azsaylı

müştərilərin gigiyena qaydalarına əməl etmək üçün sosial məsafəni saxlaması və maska taxması məcburidir. Banklar həmişə olduğu kimi, yaratdıqları komandalarla müştərilərinə fasiləsiz xidmət göstərməyə çalışıblar. Banklar da müştərilərinin hərərətini termometrlərlə ölçüb filiallara aparmağa imkan verməklə müştəri yönümlü yanaşma nümayiş etdiriblər.

Qərargahın xidmət binaları, Regional Koordinatorluğun xidmət binaları və banklardakı filiallar davamlı olaraq dezinfeksiya edilib. Sosial məsafəni və xəstəliyin yoluxuculuğunu azaltmaq üçün Baş Qərargah, Regional və Filial bölmələrində işçilərin oturma planları və masa planları yenidən işlənib.

Müştərilər bankın daxilindəki gözləmə zalında olarkən, yaxınlıqda oturmayıblar. Gözləmə yerlərində əməliyyat sayğacının məsafəsi qədər müştərilərin olmasına icazə verilir. Müştərilərlə bankın digər müştəriləri arasında və piştaxtada işləyən bank işçisi arasında ən azı bir metr məsafə saxlamaqla əməliyyatların aparılmasına icazə verilir (Bank Filiallarında COVID-19 Mühafizə və Nəzarət Tədbirləri, 2020: 2).

Bəzi dövlət və özəl bankların qarşısında “sosial məsafə” baryerləri quraşdırılıb, filial yerlərində sosial məsafəni bildirən emblemlər olan döşəmə örtükləri yaradılıb. Səhiyyə Nazirliyi tərəfindən tövsiyə olunan profilaktika və gigiyena ilə bağlı plakatlar məlumatlandırma məqsədi ilə filiallarda saxlanılıb.

Texnoloji infrastrukturundan daha çox istifadə edən və yenidən gözdən keçirən banklar, filiallarının foyesində nəzarət edilən sayda müştəri qəbul edərək əməliyyatlarını həyata keçirib. Zəruri olmadıqca filiallardan əməliyyatlar edilməməsinə diqqət yetirildi. Bu prosesdə sağlamlıq baxımından müştərilər daha çox bankomatlara, alternativ kanallara, internet filiallarına və zəng mərkəzlərinə yönləndirilib.

Yeni növ koronavirus (COVID-19) epidemiyasından sonra Türkiyədəki Koronavirus Elmi Komitəsinin tövsiyələri nəzərə alınaraq, Banklar tərəfindən hazırlanan “Bank filiallarında profilaktika və nəzarət tədbirləri” adlı təlimatla banklara yeni əməliyyat meyarları təqdim edilib. Bu çərçivədə, filialda insanlarla üz-büz təmasda olan və 1 metr və ya daha az məsafədə təmasda olan işçilərin tibbi

maska taxması məcburi olub. Ağız, burun və çənəni örtmək üçün maska taxmaq məcburi hala düşüb. Hesablayıcıların yalnız bir nəfər tərəfindən cərrahi maskadan istifadə etməsinə, səhər və axşam dezinfeksiya edilməsinə və təmizlənməsinə diqqət yetirildi. Epidemiyanın yayılmasının qarşısını almaq üçün spirt tərkibli əl antiseptiklərini əlçatan yerlərdə saxlamaqla əl gigiyenasının təmin edilməsinə diqqət yetirilmişdir (Covid-2019 Bank Filiallarında Mühafizə və Nəzarət Tədbirləri, 2020:1).

Uzaqdan iş təcrübələri vasitəsilə fiziki bankçılığa çıxışı məhdudlaşdırmaq üçün banklarda müxtəlif tədbirlər həyata keçirilmişdir. Bu çərçivədə bir çox banklar müvəqqəti olaraq bəzi filiallarını bağladılar və evdən işləmə sistemi ilə fəaliyyətlərini davam etdirdilər. COVID-19 epidemiyasının yayılmasında təmasların minimuma endirilməsi üçün mühüm tədbirlərin görülməsi məqsədilə bəzi bankların iş saatları dəyişdirilib. Türkiyə Banklar Birliyinin (TBB) tövsiyəsi ilə banklara tövsiyə çərçivəsində yeni iş saatlarının 12.00-17.00 arasında təyin edilməsi qərara alınıb. Risk vəziyyətindən asılı olaraq bəzi banklar bu iş saatlarını tətbiq etmiş, bəzi banklar isə lazımi tədbirləri görərək köhnə iş sistemlərini davam etdirmişlər.

2020-ci ilin iyun ayı hesabatına əsasən, bank sektorunda 34-ü depozit bankı, 14-ü inkişaf və investisiya bankı, 6-sı iştirak bankı olmaqla, ümumilikdə 54 bank fəaliyyətini davam etdirir.

SWOT (Strengths, Weaknesses, Threats, Opportunities, – Strengths, Weaknesses, Threats, Opportunities) analizi ilk dəfə 1982-ci ildə Prof. Heinz Weilrich tərəfindən kəşf edilmişdir (Weilrich, 1982:54). SWOT təhlili müəssisələrin güclü və zəif tərəflərini müəyyən edən, biznesin xarici mühitində imkan və təhlükələri müəyyən etməyə çalışan bir üsuldur. Təhlil, müəssisələrin güclü və zəif tərəflərinin müəssisə daxilindən, imkan və təhdidlərin isə müəssisədən kənar mühitdən yarana biləcəyi düşüncəsi ilə yaradılmışdır. (Johnson et al., 2011:106). Üstünlüklərə müəssisənin daxili mühitinin təhlili ilə aşkar edilən və rəqibləri qarşısında üstünlük qazana bilən aktivlər və imkanlar daxildir.

Zəif tərəflər biznesin cari aktivləri və imkanlarının rəqibləri ilə müqayisədə zəif və aşağı olduğu vəziyyətləri təsvir edir. İmkanlara yaxın mühitin və xarici

mühitin təhlili nəticəsində biznes üçün müsbət nəticələr yarada bilən elementlər daxildir. Beynəlxalq mühit, siyasi, texnoloji, sosial-mədəni, demoqrafik müştərilər və rəqiblərin vəziyyəti kimi imkanlar yaradan amilləri misal göstərmək olar. Təhdidlər biznesin mövcudluğunu davam etdirməsinə mane ola biləcək və ya onun rəqabət üstünlüyünü itirməsinə səbəb ola biləcək xarici mühitdə baş verən dəyişikliklər nəticəsində yaranan vəziyyətləri əhatə edir. (Ülgen və Mirze, 2007:160-161) SWOT təhlili metodu ümumi mənada qiymətləndirmə metodunun bir növüdür. Tədqiqatımızın mövzusu olan Bankçılıq Sistemi bu analiz üsulu ilə qiymətləndirilmişdir.

Cədvəl 9: Azərbaycan və Türk Bank sisteminin SWOT təhlili

<i>Güclü Tərəflər</i>	<i>Zəif tərəflər</i>
<ul style="list-style-type: none"> *Bankçılıq sisteminin texnologiya sahəsində beynəlxalq rəqabət səviyyəsinə çatması. *COVID-19 prosesi zamanı sürətlə yenilənən texnologiya, innovasiya sistemlərinin olması *Bankların adekvat fiziki imkanları *Təcrübəli Bank işçiləri *Bank işçiləri arasında güclü komanda həmrəyliyi və ünsiyyət * Təcrübəli bank menecerləri * Banklar COVID-19 ilə mübarizədə qabaqcıl məhsul və xidmətlərə malikdir * Pandemiya böhranı zamanı sektorların və müştərilərin maliyyə ehtiyaclarını ödəyə biləcək yeni maliyyə məhsulları və dəstək paketlərinin istifadəyə verilməsi * Pandemiya dövründə kreditlərdə debet kartları, təmassız kredit kartları, avtomat kassaların sayının, istifadəsinin artırılması. * Pandemiya böhranının idarə edilməsində risklərin idarə edilməsi bölmələrinin effektivliyi və yenidən işlənmiş risklərin idarə edilməsi siyasətlərinə uyğunlaşma bacarığı * Şüurlu və anlayışlı müştəri profili *Müştərilərin risklərinin qiymətləndirilməsi * Pul vəsaitlərinin hərəkəti pisləşən müştərilərin bank borclarının təxirə salınması *Müştəri-personalın sağlamlığı baxımından yeni iş planlarının yaradılması, mobil bankçılıq vasitəsilə uzaqdan təmin edilməsi * Müştərilərin və işçilərin sağlamlıq gigiyenası üçün tədbirlər görmək və avadanlıqla təmin etmək * Bank sektorunun möhkəm kapital strukturu 	<ul style="list-style-type: none"> *Daxili ünsiyyətin olmaması * Bank və müştəri münasibətlərinin zəif olması * Bankın fiziki strukturunun qeyri-kafi olması * Bankın qeyri-kafi personalı * Mənfəət müştəri davranışı *Müştəri prioritetlərinə görə məhsul çatışmazlığı * Aşağı müştəri məlumatlılığı və savadlılığı. * Müştərilərin texnoloji proseslərə uyğunlaşma problemi * Bank işçiləri və müştərilərin yeniliklərə açıq olmaması *Koronavirus prosesində az sayda filial fəaliyyət göstərir * Pandemiya prosesində ayrılmış kreditlərin qaytarılmasında yaşana biləcək problemlər, kredit riski * Uzunmüddətli və aşağı faizli kreditlərdə artım * Pandemiya prosesi zamanı problemlə kreditlərin artması *Bankın maliyyələşdirmə strukturunda və xərclərində dəyişiklik *Əməliyyat riski

<i>Füorsatlar</i>	<i>Təhdidlər</i>
<ul style="list-style-type: none"> * COVID-19 ilə mübarizədə maliyyə məhsullarına və kreditlərə tələbatın artması *Böhran idarəetmə təcrübəsi * Dövlət orqanları və bank sektoru tərəfindən görülən tədbirlərin sürəti, effektivliyi * Bank sektorunda davamlı rəqib monitorinqi * Dəyişən şərtlərə görə yenidən nəzərdən keçirilə bilən güclü texnologiya və infrastrukturun yaradılması *'Rəqəmsallaşma' prosesinin sürətləndirilməsi şüurlu heyətə, müştəri profilinə sahib olmaq *Səhiyyə sisteminin güclü strukturu ilə ehtiyat siyasətləri bank sektoruna asanlıqla tətbiq edilə bilər. 	<ul style="list-style-type: none"> *COVID-19 ilə mübarizədə dünya iqtisadiyyatlarında iqtisadi və maliyyə kövrəkliyi * Epidemiyanın geniş yayıldığı dünya ölkələrində iqtisadi artımın yavaşlaması * Pandemiya prosesi zamanı qeyri-müəyyənlik və inamın azalması * Valyuta riski * Xəstəliyin yayılma sürətini artırmaq və əmək bazarına mənfi təsir göstərmək * Pandemiya zamanı fərdlərə və cəmiyyətlərə psixososial təsirlər, narahatlıq və stress. *Banklara qarşı kibertəhlükəsizlik hücumları *Texnoloji risklər

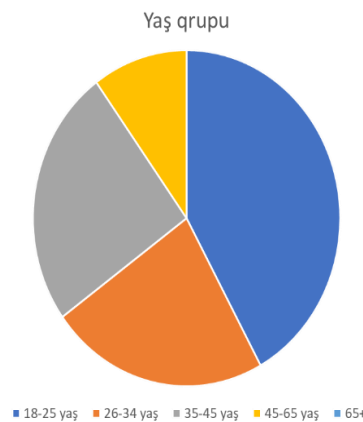
Mənbə: Karataş Z. 2020 kitabının məlumatları əsasında müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir.

Bu tədqiqat işinin məqsədi, Azərbaycan və Türkiyə Bank Sektorunun COVID-19 epidemiyası zamanı fəaliyyətləri müzakirə edilmiş, epidemiya ilə mübarizədə Bank sisteminin effektiv və passiv tərəfləri, qazanları və riskləri SWOT Təhlili ilə müzakirə edilmişdir.

Keçirdiyimiz anketin nəticələrinə nəzər salaq:

Anket sorğusunda iştirak edənlərin 35 %-i tələbələr,40 %-i işləyən şəxslər,25 %-i isə işləməyən şəxsləri əhatə etdi. Yaş qrupuna görə isə aşağıdakı kimi bölündü:

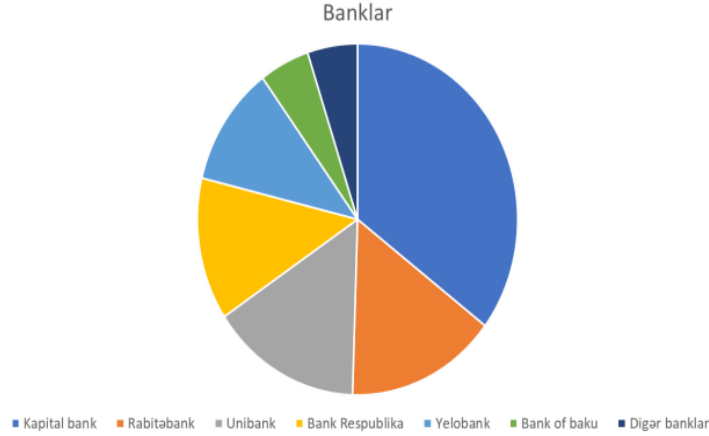
Şəkil 4: Anket sorğusunda iştirak edənlərin yaş qrupu

Mənbə: Araşdırmalardan əldə olunan məlumatlar əsasında müəllifin hesablamaları

Sorğuda iştirak edənlərin 65 %-i pandemiya dövründə bank xidmətlərindən istifadə etdiyini bildirdi. Xidmətlərindən ən çox istifadə edilən 7 bankın adını aşağıdakı qrafikdə qeyd edirik:

Şəkil 5: Pandemiya dövründə ən çox istifadə edilən banklar

Mənbə: Araşdırmalardan əldə olunan məlumatlar əsasında müəllifin hesablamaları

Sorğunun nəticələrini ümumiləşdirsək görərik ki, pandemiya dövründə ən çox istifadə edilən bank əməliyyatları pul köçürmələri və debet kart sifarişləridir. Pandemiya dövründə əhali arasında debet kartdan istifadə halları kəskin artıb. Buna səbəb isə nağdsız ödənişlərin daha etibarlı və gigiyenik olmasıdır. Bundan başqa sorğudan aydın olur ki, Covid-19 pandemiyası yerində bank xidmətlərindən istifadə də azalmışdır. Banklar müştəriləri onlayn növbə əsasında qəbul etmişlər. Əhəlinin bir hissəsi isə bank xidmətlərindən istifadəni təxirə salmışdır. Ümumilikdə götürsək koronavirus pandemiyası zamanı yerli banklar müştərilərə maksimum xidmət göstərməyə çalışmışdır.

NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR

Ümumdünya Səhiyyə Təşkilatı tərəfindən COVID-19 epidemiyasının qlobal miqyasda ciddi qəbul edilməli bir xəstəlik olduğu və görülən tədbirlərin maksimuma çatdırılmalı olduğu vurğulanıb. Epidemiyaya qarşı mübarizədə müxtəlif iqtisadi, sosial və maliyyə tədbirləri, yerində tədbirlər görülüb, nizamnamələr tərtib edilib. COVID-19 epidemiyası ölkəmizdə və dünya iqtisadiyyatının bütün sektorlarında olduğu kimi bank sektoruna da ciddi təsir göstərib. Bu kontekstdə bu araşdırmada Türkiyənin bank sisteminin koronavirus prosesi zamanı üzləşdiyi çətin vəziyyətlər araşdırılıb. Banklar tərəfindən həyata keçirilən tədbirlər, dəstək paketləri və bank fəaliyyətində mövcud vəziyyətə uyğun dəyişən xidmətlər ətraflı izah edilir.

Banklar yeni növ koronavirusun yaratdığı iqtisadi problemi həll etmək üçün bir-birinin ardınca tədbirlər görməyə çalışıblar. Bank işində bank işçilərinin iş sistemləri və saatları ilə bağlı tənzimləmə praktikaları, mövcud və yeni müştərilər üçün görülən yeni tədbirlər, arxitektura sosial məsafə nəzərə alınmaqla filial yerlərinin yenidən təşkili, bankların informasiya və texnologiya sistemləri üçün infrastruktur sistemlərinin yenilənməsi, səhiyyə və gigiyena təcrübələri və müxtəlif maliyyə Məhsulla innovasiyalar yaratmaq üçün bir çox addımlar atıldı. Bundan əlavə, edilən tənzimləmələr çərçivəsində bir çox bank fəaliyyətləri filiallara getmədən yalnız internet və rəqəmsal media üzərindən sürətlə həyata keçirilə bilər və bu, xidmətlərdə daha təhlükəsiz sistemlərin yaradılmasına imkan yaradır. Türk bank sistemi yenilənmiş texnoloji tətbiqlərdən fəal şəkildə istifadə etmiş və mövcud vəziyyətə uyğun olaraq bankın hədəf və siyasətlərini yenidən nəzərdən keçirmişdir. Beləliklə, müştərilərinə sağlam və fasiləsiz xidmət göstərməyə davam etdi.

Edilən tənzimləmələrin bankları çox yükləmədiyini və bankların hərəkətliliyini azaltmadığını və tənzimləmələrin balanslaşdırılmış şəkildə edildiyini söyləmək olar. Belə ki, banklar bu epidemiyaya zamanı onlardan gözlənilən funksiyaları tam şəkildə yerinə yetirə bilmiş, investisiyaların və iqtisadi fəaliyyətlərin sürətlə maliyyələşdirilməsini davam etdirərək iqtisadi artımı

dəstəkləməyə davam etmişlər. Azərbaycanda ilk koronavirus (COVID-19) hadisəsinin laboratoriya şəraitində təsdiqlənməsi ilə bank sektoru yeni növ koronavirusla mübarizədə dəyişən şərtlərə tez uyğunlaşdı. Nəticə etibarlı ilə demək olar ki, dünyanın yaşadığı epidemiya böhranına ən çox hazır olan sektorlardan biri də ölkəmizdə bank sektorudur.

Müasir dövrdə qlobal iqtisadi mühitin transformasiyası ölkənin Mərkəzi Bankı qarşısında yeni çağırışların formalaşmasına öz töhfəsini verib. Neftin dünya əmtəə bazarlarında qiymətinin aşağı düşməsinin Azərbaycanın xarici və daxili iqtisadi tarazlığına mənfi təsirinin minimuma endirilməsi, ölkə iqtisadiyyatının beynəlxalq rəqabət qabiliyyətinin artırılması, o cümlədən ölkənin valyuta ehtiyatlarının təhlükəsizliyinin təmin edilməsi məqsədilə qərara alınıb. Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Bankı İdarə Heyətinin 21 dekabr 2015-ci il tarixli qərarı ilə sabit məzənnə rejimi ləğv edilmiş və üzən məzənnə rejiminin tətbiqinə başlanılmışdır.

Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Bankı respublikada nağdsız ödənişlərin artımı sahəsində kompleks fəaliyyət göstərir. Əsas prioritetlər xidmətlərin institusional və hüquqi məlumat bazasının gücləndirilməsi, infrastruktur imkanlarının artırılması və bank sektorunda kütləvi istifadəsinin təmin edilməsi yolu ilə rəqəmsal ödəniş xidmətlərinin çeşidinin, keyfiyyətinin və əhatə dairəsinin genişləndirilməsidir. Rəqəmsal ödənişlərdən istifadənin artırılması iqtisadi şəffaflığın təmin edilməsinə, bankların əməliyyat xərclərinin azalmasına, vergitutma bazasının genişləndirilməsinə, müəssisələrin və əhalinin maliyyə xidmətlərinə çıxışına, bank sektorunun kreditləşmə və investisiya imkanlarına gətirib çıxaracaq.

İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

Azərbaycan dilində:

1. “Banklar haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu” 11 avqust 2011
2. “Banklar haqqında normativ hüquqi aktlar toplusu”. (2009). Bakı, “Qanun”, 1092 səh.
3. Abbasov Ə., Həmişəyeva Ş., Məmmədov Z., Rzayev R. (2003). “Bank işi ilə elektron bankçılıq.” Bakı, “Elm”, 440 səh.
4. Abbasov M.V., Bağırov M.M., Bağırov D.A., Pürhani S.H. (2010). “İzahlı iqtisadi terminlər lüğəti”. Bakı, “Qanun” 202 səh.
5. Abdullayev Ş.Ə, Əsgərova R.V. (2009). “Bank işi”. Bakı, “Elm”, 90 səh.
6. Abdullayev Ş.Ə., Əsgərova R.V. (2017). “Bank işi” Dərslik. Bakı, “Elm”, 256 səh.
7. Abdullayev Ş.Ə., Xudiyev N.N. (2000) “Kommersiya banklarında kredit resurslarının təşkili və kredit risklərinin sığortası”. Bakı, “Elm”, 234 səh.
8. Bağırov M.Ə. (2003). “Banklar və bank əməliyyatları”. Bakı, “Qanun”, 263 səh.
9. Bağırov M.M. (2014). “Banklar və bank əməliyyatları” Dərslik. Bakı, “Elm”, 301 səh.
10. Bəşirov R.A. (2014). “Bank işi” fənni üzrə ilk interaktiv dərs vəsaiti. Bakı, “Elm”, 204 səh.
11. Bəşirov R.A. (2017). “Bank işi” Dərslik. Bakı, “Elm”, 460 səh.
12. Cavadov M.A., (2012). “Kommersiya bankları məhsul və xidmətlərinə qiymətqoyma”. Bakı, “Altun”, 150 səh.
13. Əliyev M.Ə. (2011). “Bankların inkişaf istiqamətləri”. Bakı, “Şərq-Qərb” 191 səh.

14. Əliyev M.F. (2013). "Bank məhsullarının inkişaf strategiyası. İqtisadiyyat və audit jurnalı, №8. səh. 176-197.
15. Əliyev M.F. (2014). "Bankların inkişaf istiqamətləri. Monoqrafiya. Bakı, "Şərq-Qərb", 125 səh.
16. Əliyev M.F. (2016). "Bank məhsullarının inkişaf strategiyası". Bakı, "Xəzər" 230 səh.
17. Əliyev M.F. (2016). "Bank islahatları ilə vahid reyting sistemi ilə qiymətləndirmə". Ekspert jurnalı, №3-4. səh. 45-67
18. Hacıyeva L.A. (2017). "Xidmət sahələrinin marketinqi" Dərs vəsaiti. Bakı, "Çinar", 276 səh.
19. Kərimov A.B. (1997). "Bank menecmenti və marketinq" (metodik vəsait). Bakı, "Xəzər" 321 səh.
20. Məmmədov Z.F. (2004). "Bank fəaliyyətinin əsasları". Bakı, "Şərq-Qərb", 200 səh.
21. Məmmədov Z.F. (2017). "Bank fəaliyyətinin əsasları" (Elmi-nəzəri və praktiki məlumat kitabı). Bakı, "Azər nəşr". 480 səh.
22. Məmmədov Z.F., Zeynalov Z.N. (2005). "Pul, kredit, banklar, qiymətli kağızlar və valyuta". Bakı, "Xəzər", 170 səh.
23. Sadıqov E.S. (2010). "Bank əməliyyatları". Bakı, "Elm", 154 səh.
24. Zeynalov V.V. (2012). "Maliyyə böhranı". Bakı, "İqtisad Universiteti", 201 səh.

Türk dilində:

1. Karataş Z. (2020) "COVID-19 Pandemisinin Toplumsal Etkileri". Türkiye Sosyal Hizmet Araştırmaları Dergisi, 4 (1), 3-15.
2. Kayakuş M., Çevik K.K. (2020) "Estimation the number of visitor of e-commerce website by artificial neural networks during Covid19 in Turkey", Turkish Studies, 15(4), 615-631.
3. Kayakuş M. (2020) "Bankacılık ve Finans Alanında Faaliyet Gösteren Kuruluşların İnternet Bankacılığı Altyapısının Araştırılması", İş Dünyası

Metaforları: Akademik Değerlendirmeler, SRA Academic Publishing, Klaipeda, 153-172.

4. Kılıç Y. (2020) “Borsa İstanbul’da COVID-19 (Koronavirüs) Etkisi”, Journal of Emerging Economies and Policy, 5(1), 66-77.

İnternet resursları:

1. <https://home.kpmg/tr/tr/home/gorusler/2020/03/covid-19-krizinde-iki-temel-bankacilik-araci.html>, 2020
2. <https://www.cbar.az/page-188/credit-institutions>, 2020
3. <https://www.cbar.az/page-40/statistical-bulletin>, 2020
4. https://abb-bank.az/storage/uploads/files/1596554179_2019%20-%202010.pdf, 2019
5. <https://www.kapitalbank.az/about> , 2022
6. <https://kayzen.az/blog/maliyye/8199/banklar-v%C9%99-onlar%C4%B1n-n%C3%B6vl%C9%99ri.-bank-%C9%99m%C9%99liyyatlar%C4%B1.html> ,2016
7. <https://www.bankofbaku.com/az/about/reports/> ,2016
8. https://www.financetalking.com/_popup-financial-glossary.php?id=781 , 2020
9. <https://bakuresearchinstitute.org/az/the-azerbaijani-banking-sector-during-pandemic-and-war/>, 2021
10. <https://marja.az/79649/11-bankin-emeliyyat-menfeeti-artib>, 2021
11. www.banker.az/2021-ci-ildə-dövlətə-ən-boyuk-mənfəət-vergisi-odəyən-banklar-tam-siyahi/, 2022
12. <https://tradingeconomics.com/azerbaijan/interest-rate>, 2022
13. https://www.spglobal.com/_assets/documents/ratings/research/100772320.pdf, 2021
14. https://www.spglobal.com/_assets/documents/ratings/research/100772320.pdf, 2021
15. <https://www.taxes.gov.az/az/post/1256> , 2021

Anket sorğunun sualları:

1.Yaşınız

- a) 18-25
- b) 26-34
- c) 35-45
- d) 45-65
- e) 65+

2.Sosial vəziyyətiniz

- a) Tələbəyəm
- b) İşləyirəm
- c) İşləmirəm

2.Pandemiya dövründə bank xidmətlərindən istifadə etmisinizmi?

- a) Bəli
- b) Xeyr

3.Hansı bankın xidmətlərindən istifadə etmisiniz?(yazı ilə yazın)

4.Pandemiya şəraitinin mövcudluğu bank xidmətlərindən istifadə etməniyə mane olubmu?

- a) Bəli
- b) Xeyr
- c) Qismən

5.Bankın Pandemiya əleyhinə gördüyü tədbirlər sizi qane edibmi?

- a) Bəli
- b) Xeyr
- c) Qismən

6.Pandemiya dövründə ən çox hansı xidmətdən istifadə etmisiniz?

- a) kredit xətti
- b) debet kart sifarişi
- c) pul köçürmələri
- d) valyuta əməliyyatları

7. Debet kartlardan istifadə edirsinizmi?

- a) Bəli
- b) Xeyr

8. Debet kartı nə vaxt əldə etmişiniz?

- a) Pandemiyadan öncə
- b) Pandemiyadan sonra

9. Pandemiya dövründə bankınızın filiallar şəbəkəsinin əlçatan olması ilə razısınızmi?

- a) Bəli
- b) Xeyr
- c) Qərarlıyam

10. Pandemiya dövründə bankınızın müştərilərinə keyfiyyətli xidmət göstərməsi ilə razısınızmi?

- a) Bəli
- b) Xeyr
- c) Qərarlıyam

Qrafiklərin siyahısı

Qrafik 1: 2016-2020-ci illərdə bankların xalis kredit qoyuluşu və qiymətli kağızlara yatırımı...	23
Qrafik 2: 2016-2020-ci illərdə bankların xalis kredit qoyuluşu və qiymətli kağızlara yatırımı...	44
Qrafik 3: 2016-2020-ci illərdə bank sektorunun depozit portfelinin dəyişməsi.....	45
Qrafik 4: Azərbaycanda Faiz dərəcəsi.....	52

Cədvəllərin siyahısı

Cədvəl 1: Kreditlərin, həmçinin vaxtı keçmiş kreditlərin portfeldə payı və onun iqtisadi sektorlar üzrə göstəriciləri.....	30
Cədvəl 2: Kreditlərin təsnifləşdirilməsi haqqında məlumatlar (min manatla).....	32
Cədvəl 3: ÜDM-nin artım göstəriciləri və proqnozlar.....	42
Cədvəl 4: Cəmi depozit bazasının valyutalar üzrə strukturu (dövrün sonuna).....	47
Cədvəl 5: Böhran əleyhinə biznes subyektləri üçün görülən tədbirlər.....	58
Cədvəl 6: İşçilərə ayrılmış maliyyə dəstəyi proqramı.....	59
Cədvəl 7: Sahibkarlıq subyektlərinə ayrılmış maliyyə dəstəyi proqramı.....	59
Cədvəl 8: Bankların inkişaf dinamikası cədvəli.....	67
Cədvəl 9: Azərbaycan və Türk Bank sisteminin SWOT təhlili.....	75

Şəkillərin siyahısı

Şəkil 1: P/NAV çarpanının dinamikası (qiymət/xalis aktiv dəyəri).....	41
Şəkil 2: Azərbaycanda 2021-ci ildə mənfəət vergisi ödəyən banklar.....	51
Şəkil 3: Pandemiyanın banklara təsir sistemi.....	69
Şəkil 4: Anket sorğusunda iştirak edənlərin yaş qrupu.....	76
Şəkil 5: Pandemiya dövründə ən çox istifadə edilən banklar.....	76